

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**19. YÜZYILIN İLK YARISINDA SUHUM KALE; RUS
İŞGALİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ**

**Hazırlayan
Osman YILMAZ**

**Danışman
Prof. Dr. Sebahattin SAMUR**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran-2011
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**19. YÜZYILIN İLK YARISINDA SUHUM KALE; RUS
İŞGALİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Osman YILMAZ**

**Danışman
Prof. Dr. Sebahattin SAMUR**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran-2011
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı :

İmza :

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“19. Yüzyılın İlk Yarısında Suhum Kale; Rus İşgaline Karşı Osmanlı Devleti” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Ad Soyad İmza

Danışman
Ad Soyad İmza

.....ABD Başkanı
Ad Soyad İmza

Prof. Dr. Sebahattin SAMUR danışmanlığında Osman YILMAZ tarafından hazırlanan “19. Yüzyılın İlk Yarısında Suhum Kale; Rus İşgaline Karşı Osmanlı Devleti” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

12.15.2011

JÜRİ:

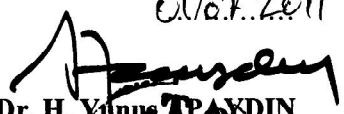

Danışman : Prof. Dr. Sebahattin SAMUR

Üye : Prof. Dr. Sebahattin SEVERCAN

Üye : Prof. Dr. Ali AKTAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 01/07/2011.... tarih ve13..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

01/07/2011

 Prof. Dr. H. Yunus TPAKDIN
 Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kafkasya, Asya ile Avrupa kıtalarının geçiş noktasında stratejik bir coğrafyada yer almaktadır. Gayr-i mütecanis ve henüz dışa açılmamış kabileler bir türlü birleşerek tek bir güç haline gelememişlerdir. Bu nedenle dış güçler tarafından burada hakimiyet kurmanın kolay olacağı düşüncesi oluşmuştur. Kafkasya'nın jeopolitik konum itibariyle önem arz etmesi, ipek yolunun en önemli kollarından birinin buradan geçmesi ve ticari zenginliğe sahip olması gibi sebeplerden dolayı milattan önceki asırlardan beri yüzyıllar boyunca farklı medeniyet ve milletlerin hakimiyet kurmak için çaba sarf ettiği cazibe merkezi olmuştur.

Kafkasya bölgesinde olduğu gibi Abhazya'nın başkenti Sohum(Suhum Kale)'da da her dönemde hakimiyet mücadeleleri görülmektedir. Bu mücadelelerin temelinde Sohum'un jeopolitik öneme sahip bir liman şehri olması önemli bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti de bu liman şehrinde bir kale yaparak üç asır boyunca hakimiyeti elinde bulundurmuştur. Bu süre zarfında Sohum ve civarını farklı alanlarda etkilemiştir. Sohum Kale konusunda müstakil bir çalışmanın olmaması ve kaynaklarda Sohum Kale ile ilgili çok kısıtlı bilgi verilmesi nedeniyle bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmak için, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Sohum Kale; Rus İşgaline Karşı Osmanlı Devleti” başlıklı bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Çalışmamız, dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Sohum Kale'nin bulunduğu Kafkasya Bölgesi'nin coğrafi, siyasi ve kültürel durumu ve 3 asır boyunca Kafkasya'da hakimiyet sahibi olan Osmanlı Devleti'nin ilk kez Kafkasya ile olan münasebeti ve bölgeye girişi anlatılmıştır.

I. Bölümde; Sohum Kale'nin yönetim merkezi olduğu Abhazya, coğrafi, iktisadi, tarihi ve kültürel yapısı bakımından incelendi. Sohum Kale'nin önemi, tarihsel gelişimi ve özellikle 19. yy.'ın ilk yarısındaki durumu ile ilgili bilgi verildi.

II. Bölümde; milletlerarası hakimiyet mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı Sohum Kale'de Osmanlı ve Rusya'nın XIX. yy. öncesi ve XIX. yy.'da bölgedeki mücadeleleri anlatılmış ve burayı nasıl etkiledikleri belirtilmiştir.

III. Bölümde ise; XIX. yy.'ın ilk yarısına damgasını vurarak, hakimiyetin el değiştirmesine neden olan 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ve akabinde imzalanan Edirne Antlaşması bağlamında bu tarihten sonra bölge halkının durumu ele alınmıştır.

Araştırmamız Osmanlı arşiv belgeleri ile Kafkasya, Abhazya ve Suhum alanlarında Türkçe yazılmış tezler ve eserler çerçevesinde oluşmuştur. Diğer dillerde yazılan eserlerde Suhum Kale ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yönetimi ile ilgili yüzeysel bilgi bulunduğundan –Rusça kaynaklarda neredeyse Osmanlı'nın üç asır boyunca buradaki hakimiyeti görmezden gelinmiştir- fazla istifade edilememiştir. Bununla birlikte Suhum Kale ile ilgili araştırmalar yapan, bu konuya duyduğu ilgiden dolayı arşiv oluşturan ve bu çerçevede bugünkü Suhum'a giderek döküman toplayan araştırmacılardan da sözlü, görsel (fotoğraf) ve yazılı materyaller temin etme konusunda istifade edildi.

Tezimi hazırlarken yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Sebahattin SAMUR'a, her anımda yanımda olan ve yardımını esirgemeyen değerli eşim Yasemin YILMAZ'a, gerek dualarıyla gerekse karşılığını ödeyemeyeceğim emekleriyle hep destek olmuş ve olacak olan annelerime ve babalarıma, arşiv belgelerini temin etmemde yardımcı olan sayın Bekir YILMAZ'a, fotoğraflar ve sözlü bilgi konusunda yardımcı olan sayın Mahinur TUNA hanımefendiye teşekkür ederim.

Osman YILMAZ
Kayseri, Haziran 2011

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA SUHUM KALE; RUS İŞGALİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ

Osman YILMAZ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2011

Danışman: Prof. Dr. Sebahattin SAMUR

KISA ÖZET

Çalışmamız, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Suhum Kale; Rus İşgaline Karşı Osmanlı Devleti” başlıklı araştırmadan oluşmaktadır.

Osmanlı Devleti, Suhum Kale’ye XV. yy.’ın yarısından itibaren üç asır süresince hakim olmuştur. Bu süreçte Rusya, Kafkasya Bölgesi’nde Osmanlı ile mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti, gerileme ve çöküş dönemlerine rastlaması nedeniyle Suhum Kale ve civarında güçlü bir yönetim tesis edememiştir. Rusya da Osmanlı Devleti’nin bu zayıf durumundan faydalanarak asırlardır elde etmek istediği Suhum Kale ve diğer Kafkasya bölgelerine sahip olma arzusuyla bütün imkanlarını seferber etmiştir.

Osmanlı Devleti XIX. yy.’ın ilk yarısında, kendi iç karışıklıklarına rağmen bölge halkına yardım etmeye ve yönetimi elinde bulundurmaya çalışmıştır. Bu süreçte halk, çoğu zaman Osmanlı’nın yanında yer almıştır. Fakat Osmanlı Devleti, halkı tek bir güç halinde toplayamamış, kalelerde görevlendirilen paşalar görevlerine ihtimam göstermemiş, kendi durumunun da zayıflaması nedeniyle gerekli yardımları gönderememiş olduğundan bölgede güçlü bir yönetim oluşturamamıştır. Bu nedenlerle Suhum Kale ve civarındaki Osmanlı hakimiyeti Ruslar’ın üstünlüğü ile son bulmuştur.

Anahtar kelimeler: Suhum, Suhum Kale, Abhazya, Osmanlı-Rus.

**SUHUM KALE IN THE MID OF 19 TH CENTURY; OTTOMAN EMPIRE
AGAINST RUSSIAN OCCUPATION**

Osman YILMAZ

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

M. Sc. Thesis, June 2011

Supervisor: Prof.Dr. Sebahattin SAMUR

ABSTRACT

Our study consists of the researches titled : “Suhum Kale in the mid of 19 th century; Ottoman Empire against Russian Occupation”.

Ottoman Empire has dominated Suhum Kale about 3 centuries since the half of the 15 th century. During this time, Russia fought with Ottomans in Caucaus Region. Because of it’s regression and collapsing, Ottoman Empire couldn’t get a strong management near Suhum Kale. Russia mobilized all of its opportunities in order to have Suhum Kale and other Caucaus Regions by utilizing Ottoman Empire’s weakness.

Inspite of its own chaos inside, Ottoman Empire tried to help the region’s public and to have management in the first half of the 19 th century. During this time, people mostly involved in Ottoman’s. But Ottoman Empire couldn’t create a strong management in the region because of not being able to bring public together as a single force, pascha’s-charged in the castles- not taking care of their duties, also corruption of its own condition. That’s why Ottoman’s sovereignty ended with superiority of Russian’s in Suhum Kale and nearby.

Key Words: Abhazya, Suhum, SuhumKale, Ottoman-Russian

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
KISA ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
A. KAFKASYA ’NİN COĞRAFI, SİYASİ VE KÜLTÜREL DURUMU	1
1. Kafkasya ’nın Coğrafi Konumu.....	1
2. Kafkasya ’nın Siyasi Durumu.....	2
3. Kafkasya ’nın Kültürel Durumu	4
B. Osmanlı Devleti ’nin Kafkasya ’ya Girişi	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
A. Abhazya	8
1. Coğrafi ve İktisadi Yapısı.....	8
2. Tarihi ve Kültürel Yapısı.....	11
B. Suhum Kale.....	29
1. Suhum Kale ’nin Bölgedeki Konum ve Önemi	29
2. 19. yy. ’a Kadar Suhum Kale ’nin Tarihsel Gelişimi.....	30
3. 19. yy. ’ın İlk Yarısında Suhum Kale.....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	51
A. 19. yy. ’a Kadar Bölgede Osmanlı Yönetimi.....	51
1. Siyasi ve Askeri Politikası.....	51
2. Bölgenin İktisadi ve Kültürel durumu.....	58
B. 19. yy. ’a Kadar Rusya ’nın Kafkasya ile Olan İlişkileri	58
C. 19. yy. ’ın Başında Kafkasya ile Olan İlişkiler	66
1. Osmanlı Devleti ’nin İlişkileri	66
2. Rusya ’nın İlişkileri.....	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	92
A. 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı	92
1. Savaşın Çıkış Nedeni.....	92

2. Osmanlı Devleti'nin Savaş Hazırlığı.....	94
3. Rusya'nın Savaş Hazırlığı	99
4. Savaş öncesinde Kafkas Halklarının Durumu	101
B. Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali ve Edirne Antlaşması.....	106
1. Anapa Kalesi	108
2. Faş Kalesi.....	112
C. Rus İşgali Karşısında Kafkas Halkının Durumu	119
SONUÇ.....	125
KAYNAKLAR.....	127
E K L E R.....	130
İNDEKS	136
ÖZGEÇMİŞ	140

KISALTMALAR

s.	: Sayfa
c.	: Cilt
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
yy.	: Yüzyıl
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
HH	: Hattı Hümayun
CA	: Cevdet-i Askeriye
CEF	: Cevdet Evkaf
m	: Metre
km	: Kilometre
kg	: Kilogram
bkz	: Bakınız

GİRİŞ

A. KAFKASYA'NIN COĞRAFI, SİYASİ VE KÜLTÜREL DURUMU

1. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

Kafkasya Bölgesi; doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç ve Kuma nehirleri güneyde ise Anadolu ve İran ile çevrilmiş¹ kuzey batı-güney doğu yönünde yaklaşık 1200 km boyunca uzanan Kafkas Dağları² ile Güney ve Kuzey Kafkasya olarak ikiye bölünen, 455.000 km karelik³ yüz ölçümüne sahip olan dağlık bir bölgedir. Dağlardaki başlıca zirveler Elbruz (5642 m), Dihtan (5203 m), Koştantan (5144 m), Shara (5068 m) ve Kasbak (5033 m) şeklindedir.

Kafkasya'yı coğrafi bakımdan iki bölümde incelemek mümkündür. Büyük Kafkas Dağları denilen kısım, esas Kafkas dağlarının bulunduğu bölümdür. Bu dağlar Kafkasya'yı; Kuzey Kafkaslar (Kafkas önü, Madun-i Kafkas) ve Maveray-ı Kafkas (Transkafkasya) şeklinde ikiye ayırır. Maveray-ı Kafkas'tan sonra Kura ve Rion Nehirleri vadilerinin güneyinde Küçük Kafkas Dağları bulunmaktadır.

Kafkasların en büyük akarsuları Elbruz Dağı eteklerinden doğup birçok önemli kollardan beslenerek Azak Denizi'ne dökülen Kuban ve Kazbek eteklerinde doğup Hazar Denizi'ne dökülen Terek Nehirleridir. Bunlardan Kuban, 160 km'ye kadar su üstü ulaşımına elverişlidir.

Kafkas Dağlarının, geçit veren vadilerinin az ve sarp oluşu kuzey ve güneyin irtibatını asgari düzeye indirdiğinden Kafkas tarihi çoğu zaman birbirleriyle

¹ Mustafa **Budak**, *Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti*, Türkler, Editr. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002. s.489.

² Bu uzunluğun net olmadığı diğer kaynaklarda ifade edilen 1440 km.'den fazladır veya 1100 km.'dir gibi ifadelerden anlaşılmaktadır.

³ M. Sadık **Bilge**, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yay. İstanbul 2005, s.13.

farklı karakterde seyreden iki ana bölümde cereyan etmiştir. İki deniz arasında yer alan Kafkasya'yı kuzey-güney istikametinde bölen sıradağlar birçok vadi ve geçitleri ihtiva etmesine rağmen dağlık ve engebeli bir arazi olması nedeniyle XIV. yy.'a kadar tekerlekli araba ile geçilebilecek iki geçit vardı. Bu geçitlerin birincisi; Hazar Denizi ile bu denize paralel uzanan dağlar arasında kalan Derbend/Demirkapı Geçiti, ikincisi ise Orta Kafkaslarda yer alan Daryal Boğazı üzerinden Terek vadisine uzanan XVIII. yy.'dan itibaren 'Gürcü Askeri Yolu' denilen Daryal Geçiti'dir.⁴

Bu geçitlerin dışında aralarında Mamison ve Klukhor gibi geçitlerin bulunduğu 70 kadar küçük yol ve patika mevcut ise de bazıları yalnız yük hayvanlarının, bazıları da ancak tek sıra halinde yayaların geçebileceği şekildedir, üstelik bu geçitler yılın büyük bir kısmında karla kaplıdır.

Bir tarafta 5642 m. yükseklikteki dağların bulunması, bir taraftan deniz seviyesinden aşağı noktaların varlığı değişik iklim özelliklerinin görülmesine sebep olmaktadır. Bitki örtüsü yönünden Kafkasya dünyanın en zengin bölgelerinden sayılır. En sert kara ikliminden Akdeniz iklimine eş değer bölgelere sahiptir. Dağ, ova, yayla, vadi ve sahil gibi çeşitli yüzey şekillerine sahip olan bölgenin bitki örtüsü değişiktir.⁵

Kafkasya, birbirinden farklı özellikler taşıyan Gürcistan, Dağıstan, Çerkesistan, Abhazya,⁶ Kabartay ve Azerbaycan bölgelerine ayrılır.

2. Kafkasya'nın Siyasi Durumu

'Kafkas, Kafkasya' isimleri; M.F. Kırzioğlu'na göre 1856'dan önceki Türk kaynaklarında zikredilmemektedir. İlk olarak Kafkas ismine, eski Yunan 'tragedya şairi'⁷ Aiskhylos'un M.Ö. 490 yılında yazdığı bilinen " Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" adlı romanında anılan ' Kavkasos- Dağı'⁸ ifadesinde görülmektedir. Bu ismin Yunan efsanelerinde zikredilmesinin sebebi ise; Karadenizdeki İyon Kolonicileri

⁴ Bilge, s.14.

⁵ Ali Kablan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Kabileleri ile Münasebetleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1994, Yüksek Lisans Tezi. s.12.

⁶ Abhazya Haritası (EK-3).

⁷ Bilge, s.13.

⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara 1998, s. XV.

sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Karadeniz ile Kuban ırmağı arasında kalan sıradağların batısı, Kuzeyindeki yerli halkın ismi olan ‘Kawkas’ ifadesinden almaktadır. Eski Yunanca’dan Kartel/İber (Gürcistan) alfabetine çevrilen tarih kitabı ‘Kartlis-Çkhovreba’da da bu ifadeye rastlanmaktadır.⁹ Bu ismin ilk defa ne zaman kullanıldığı ve nereden alındığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bir başka kaynakta da Dağıstan’ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye tesadüf edildiği ileri sürülmektedir. Bununla ilgili olarak halen Dağıstan’ın Samur Nehri vadisindeki yalçın bir tepe üzerinde mevcut bir köy Kafkas ismiyle anılmaktadır.¹⁰

Kafkasya, ilk çağlardan itibaren farklı milletler tarafından hakimiyet kurulmak istenen bir coğrafya olmuştur. Kafkasya’nın stratejik bir öneme sahip olmasının sebebi Avrupa ve Asya arasında bulunması ile birlikte daha ziyade, Akdeniz’den Karadeniz ve Azak Denizi’ne kadar uzanan birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su yolunun doğu ucunda, aynı zamanda Hazar Denizi’ne ulaşan önemli kara geçitlerini barındırmasıdır. Hatta, Dicle ve Fırat havzaları da bu su yolunun Hint Okyanusuna bağlantısını sağlayacak bir konumdadır.¹¹

Kafkasya bölgesinin dağlık ve sarp bir arazi yapısına sahip olması, savunma durumunda, bölge insanının avantajı olmuştur. Mesela Kafkasya’nın geçit vermez dağları Ruslar’ın bu bölgeyi istila etmesi için oldukça uzun bir zaman harcamalarına ve mücadele etmelerine sebep olmuştur. Ne zaman ki ormanları kesip ordularına rahat geçiş imkanı sağladılar, işte o zaman Ruslar, Kafkas kavimlerinin daha önce baş edemedikleri direniş gücünü yıkmayı başarabilmişlerdir.

Bu coğrafi yapı, Kafkasyalıların birleşmesine de engel olmuştur. Kafkasya’nın coğrafi yapısı, kendilerini savunan tabii bir duvar görünümünde olduğu için bir avantaj olarak, Kafkasyalıların silahı iken, burada yaşayan kavimler, yine aynı yapıdan dolayı, kendi aralarında bir birlik oluşturamadıklarından, çoğu zaman dışarıdan gelen tehlikelere ve saldırılara boyun eğmek durumunda kalmışlardır.

IV. yy.’dan XIII. yy.’a kadar Avarlar’ın ve Hazarlar’ın seferleri devam etmiş, Cengiz Han’ın 1222 yılındaki seferi ile de Kafkasya’nın Kuzeyi Moğolların eline geçmiştir. Bu

⁹ Kırzioğlu, s. XV.

¹⁰ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul 1979, s.3.

¹¹ Mustafa Budak, *Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti*, Türkler, Editr. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 489.

seferle Kafkasya ve Rusya arasındaki bölgeye yerleştirilen Türkler ve Moğollar, Rusya'nın güneye inmesine engel olmuştur. Kafkasya'nın kuzeyinde kurulan Altınordu Devleti, Timur'un yıkmasıyla (1480)¹² hanlıklara bölünmüştür. Bu devletin parçalanması, Kafkasya'yı alma arzusunda olan Rusya'nın işine yaradı. Çünkü, güçlü tek bir devletle uğraşmaktansa, parçalanmış kabilelerle uğraşmak ve bunların aralarındaki çekişmelerden faydalanmak daha kolay olacaktır.

Kafkasya'nın, Asya ile Avrupa arasında transit ticaret yollarının kesiştiği yerde olması, bu bölgeyi daima önemli bir ticaret merkezi yapmıştır. Eski çağlardan beri ticari zenginliğe sahip olan Kafkasya, pek çok milletin buraya hakim olma arzusunu kabartmıştır. Çin ve Hind'den geçip, Orta Asya'yı içine alan İpek Yolu'nun en önemli kollarından biri, Kafkasya'dan geçmekte idi. Bu yolların getirdiği yüksek gelir, bölgenin çevresindeki devletler için daima cazip gelmiş, dolayısıyla bu yolları kontrolleri altına almak için mücadele etmişlerdir. Mesela Sasaniler, İpek Yolu'nun hem Akdeniz'e, hem de Kafkaslar üzerinden Karadeniz'e ulaşan kollarını kontrol altına almışlardı. Bundan hoşlanmayan Bizans, Göktürkler ile anlaşarak, Sasaniler'i zayıflatacak siyasi ilişkilere girmişler ve bu yolların yeniden kendi kontrollerine geçmesini sağlamışlardır.¹³

3. Kafkasya'nın Kültürel Durumu

Kafkasya, dünyanın başka hiç bir bölgesinde bulunmayacak kadar çok çeşitli dil yapısına sahiptir. Eski Yunan coğrafyacı Timosfen Abhazya'nın başkenti Suhum'da 300 farklı etnik grubun olduğundan söz eder. Rum tarihçi Pliniy de Rumlar'ın bu bölgedeki işlerini yürütebilmeleri için 130 tercüman kullandıklarını ifade ediyor. X. yy. Müslüman Arap yazarlarından Mesudi ise; “ Kafkasya dağlarında yaşayan halkların sayısını sadece Tanrı bilir. Kafkasya dağı diller dağıdır”¹⁴ şeklinde burada bulunan etnik grupların çokluğuna vurgu yapar.

Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapıları kendilerine özgü bir yapı teşkil ederken Kafkasya'ya dışarıdan gelen kavim ve medeniyetlerle olan ilişkilerden de etkilenmişlerdir. Tarih öncesi çağlardan Ortaçağ'a kadar, gerek ticaret amacıyla,

¹² Budak, s. 488

¹³ Rıza Karagöz, “Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1993, Yüksek Lisans Tezi, s. 14-15.

¹⁴ Beyaz, s. 30.

gerekse savaşlar ve fetih yoluyla Kafkaya'ya giren eski Anadolu ve Mezopotamya kavimleri, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar, İskitler ve Kimmerler ile Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçak gibi Türk kavimleri, Araplar, Moğollar ve Ceneviz ticaret kolonileri, Kafkas sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Kuzey Kafkasya halkları, Adigeler ve Kabartaylarda wuna, Abazalarda paskha adı verilen, dağ yamaçlarına kurulmuş tek katlı evlerden meydana gelen ve habla denilen, bazıları duvar görünümünde, bazen taşla örülmüş savunma surları ile çevrili köylerde yaşıyorlardı. Batı Kafkasya'daki köyler, ahşaptan veya toprakla sıvanmış sazdan yapılmış evler ile çitlerle çevrili çiftliklerden oluşuyordu. Adigeler, Kabardaylar ve Abazalarda ev yapımında çubuk, saz, örme dallar ve balçık, Dağıstan ve Çeçenistanda taş ve yuvarlak kereste kullanılıyordu. Güney Kafkasya'da Gürcü dilinde darbazi denilen dayanıklı ağaç kütükler üzerinde duran pramit şeklinde ve tepesinde pencere veya baca olarak kullanılan bir açıklık bulunan kubbesi olan evler yaygındı. Dil farklılıklarına rağmen¹⁵ Kuzey Kafkasya halklarının günlük yaşayışları, ortak coğrafi şartların hepsi üstünde aynı şekilde tesir etmiş olması sebebiyle birbirlerinden farksızdı. Vadilerde teraslama ve sulama yöntemi ile meydana getirilen tarım alanlarında, buğday, darı, üzüm ve XVIII. yüzyıldan itibaren mısır yetiştiren, sığır, koyun ve at besleyen, el sanatları ile uğraşan, gururlu, cesur, sabırlı, dayanıklı insanlar olan bu halkların kıyafetleri, şarkıları ve dansları da büyük benzerlikler gösteriyor.¹⁶

Mehmed Ağa'nın 18 Ocak 1824 tarihli kaydında, Kafkaslarla ve Anapa kalesiyle ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Mehmed Ağa bu hususta, Suhum Kalesi(EK-1)'nden Anapa Kalesi'ne varıncaya kadar Karadeniz sahilinde Abaza iskelesi olarak, 22 iskele ve 3 liman olduğunu adı geçen kaleden başka Kuban başına varıncaya kadar 14 ve Karadeniz tarafındaki dağda 9 kabile bulunduğunu, 22 adet mescidin yeniden inşa edildiğini, ev içlerinde ezan okunduğunu zikrettikten sonra, Anapa muhafızının kapı

¹⁵ “Strabon’un kitabında, çok iyi bilinen bir pasajda, şimdiki Suhum Kale veya onun yakınlarındaki bir yerde kurulmuş olan Dioscurias’ın çeşitli diller konuşan insanlar tarafından ziyaret edildiği anlatılmaktadır. Strabon bu dillerin sayısını 70 olarak verirken, Pliny, Timostenes’ten aktardıklarında bu dillerin sayısının 300 kadar olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir. Sonraları biz Romalılar, oradaki işlerimizi 130 tercüman eşliğinde sürdürmek zorunda idik. El-Aziz, Doğu Kafkasya’ya Diller Dağı anlamına gelen, Cebelü'l-Elsine adını vermiştir. Çünkü Aziz’e göre, Doğu Kafkasya’da yaşayan insanlar 300 ayrı dil konuşmaktadır. Daha temkinli Avrupalı yazarların verdikleri rakamlar da kırkın altına düşmemektedir... Kafkas halklarının kökeni tarih öncesi çağlarda Asya ile Avrupa arasındaki düzlüklerde yaşayan bir ırktan gelmektedir, filolojik alandaki bulgular da bunu desteklemektedir.” Rıza Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, s. 5-6, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1993.

¹⁶ Bilge, s. 23.

halkının 35 erden oluştuğunu ve kalede yeniçeri, cebeci, topçu mustahfızı ve beşliyan ve dizdar erleri olarak 516 asker bulunduğunu, kalenin 10.000 güzide askere ihtiyaç duyduğunu ve mevcut asker ile savunulmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Diğer yandan kaledeki askeri malzeme sayısını da: 63 kıta menzil, 4 obüs, 26 kıta çarha topu ve 450 varil barut, 40 sandık fişek, 150 adet kılıç, 230 adet tüfek, bir miktar kazma ve kürek olarak vermektedir.¹⁷

B. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya Girişi

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile olan ilk ilişkileri XV. yy.'ın ikinci yarısının başlarında olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in Karadeniz siyaseti kapsamında Osmanlı Devleti tarafından Kafkasya'da ilk fethedilen yer Abhazya/Abhazistan'dır. Kaptan-ı Derya Hamza Paşa komutasındaki 56 gemilik Osmanlı Donanması, Haziran 1454'de Abhazistan'ın merkezi ve Sebastopolis isimli Ceneviz ticaret kolonisi bulunan Suhum'u fethetti.¹⁸ Resmi anonim Gürcü kroniklerinde ise Suhum'un 1451'de, yani II. Mehmed'in ilk saltanat yılında¹⁹ fethedildiği kaydedilmektedir. Ayrıca Kırzioğlu, bu fethin İstanbul'un fethinden önce olduğunu Dukas'ın eserinde de ifade edildiğini bildiriyor. En iyi ihtimalle Dukasın eserini 1462'de tamamlamış olması nedeniyle, Kafkasya'ya yapılan ilk fetih hareketi bu tarihten sonra olamaz. Suhum'un fethi üzerine 1325'ten beri Abhazistan'ı yöneten Şervaşidze Hanedanı'ndan Prens Levan, Osmanlı hakimiyetini kabul etti.²⁰ Abhazya Bölgesi, merkezi Suhum'la birlikte ele geçirilmiş; fakat burada 125 yıl süreyle idari bir düzen kurulmadan, bölge kabile beyleri eliyle idare edilmiştir. Aynı yıl içerisinde alınan Dadyan (Megrel Gürcü bölgesi) da Ortodoks Melikleri idaresinde bırakılıp, haraca bağlanmıştır.

Fatih'in Kafkasya'ya yöneldiği bu dönemde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan da Kafkasya'ya yönelerek Fatih'e rakip olmuştu. Tiflis'in batı kesimlerini yağmalayarak Osmanlı topraklarına giren Uzun Hasan 1473'te Otlukbeli Savaşı'nda Fatih Sultan Mehmed tarafından mağlup edildi.

Ayrıca Karadeniz'in kuzeyinde de bir mücadele vardı. Cengiz Han soyundan gelen Hacı Giray Han, 1430'da Altınordu Devleti'nin bir parçası olan Kırım'ın bağımsızlığını ilan

¹⁷ Mustafa Aydın, *XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfuz Mücadeleleri (1800–1830)*, İstanbul Üniversitesi SBE Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı, İstanbul 2001, Doktora Tezi, s. 168.

¹⁸ Bilge, s. 33.

¹⁹ Kırzioğlu, s. 1.

²⁰ Bilge, s. 34.

etmiş, Hacı Giray'ın 36 yıllık hanlığı 1466'da ölümü ile son bulmuştu. Onun ölümü ile yönetim zayıflamıştı. Kırım Yarımadası'nın güneyinde ve güneydoğusunda ticaret kolonileri bulunan Cenevizliler'in, memleketin içişlerine karışmasından rahatsızlık duyan Şirin Tatar boyunun beyi Eminek Bey'in talebi üzerine Fatih Sultan Mehmed, Mayıs 1475'te Osmanlı Donanması'nı Kırım'a gönderdi. Donanmayı Hümayün tarafından bölgeye intikal ettirilen Gedik Ahmed Paşa komutasındaki ordu, 5 Haziran 1475'te Kefe'yi fethetti.²¹ Bir süre sonra Azak'ı, deniz kenarında bulunan hisarları Çerkes'e²² yani Kuban ırmağının Karadeniz ile Azak denizine döküleceği yerdeki iki çatalın sağındaki yere kadar fetholundu. 1475 yılında Kefe ile Azak'ın Osmanlılar'a geçmesi üzerine Cenevizliler ve Venedikliler, bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu suretle, Kırım'a tabi olan Kuzey Kafkaslardaki Kuban Çerkesleri, Kabartay Beyleri, Terek Beyleri ve Dağıstan Bölgesi, Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Kırım Hanlığı'nın, Kuzey Kafkas toprakları ile birlikte Osmanlılar'a bağlanması, daha sonraki yıllarda Kafkasya topraklarında Osmanlılar'la sürekli mücadele edecek olan Ruslar'ın bu bölgeye inmesini engellemiştir.²³

6-7 Haziran 1475'te Soğdak'taki zindandan çıkarılan²⁴ Kırım'ın eski Han'ı Mengli Giray, Osmanlı Devleti'ne tabi oldu ve ikinci kez Kırım Hanlığı tahtına çıkarıldı. Kırım, Osmanlı hakimiyetinin Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca genişlemesi için önemli bir üs haline geldi. Kırım Hanlığı'nın Osmanlıya bağlanması, bundan sonra Osmanlı Devleti ile Moskova Knezliği'nin sıcak temas kurmalarına yol açtı.

Rumeli Eyaleti'ne bağlı olarak, 1475'te Kırım Yarımadası'nın güney kıyıları ile Azak ve civarındaki toprakları içine alan Kefe sancağı kuruldu. Kefe Sancakbeyliği'ne Trabzon SancakBey'i Kasım Bey atandı.²⁵

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığının sonlarına doğru 1479 tarihinde Taman, Kuba ve Anapa gibi yerler de Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Bu topraklar, "Taman" ve "Azak Kazaları" adı ile Kefe Sancak Beyliğine bağlanarak Rumeli Beylerbeyliği'ne tabi kılınmıştır.²⁶

²¹ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700," Türk-Rus İlişkilerinde 500 yıl 1491-1992 Sempozyumundan ayrı basım, TTK, Ankara, 1999, s. 25.

²² Kırzioğlu, s. 56.

²³ Ali Kablan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Kabileleri ile Münasebetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1994, Yüksek Lisans Tezi, s. 23.

²⁴ Kırzioğlu, s. 58.

²⁵ Bilge, s. 37.

²⁶ Kablan, s. 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. Abhazya

1. Coğrafi ve İktisadi Yapısı

Abhazya, Kuzeybatı Kafkasya'da Karadeniz'in kuzey kıyılarında 8.600 km²'lik bir alanı kapsar. Kuzey ve Kuzeybatısı Kafkas Dağları ile güney ve güneybatısı Karadeniz ve Çerkesya ile doğusu ise Gürcistan ile çevrilidir. XVII. yy. Osmanlı kaynaklarında Abhaz-Eli ve halkı ile ilgili şu bilgiler vardır. Karadeniz sahilinde Çerkesya (Kafkasya) tarafındadırlar ve adetleri ayrıdır. Kuzeybatıdaki sınırları Soçi Limanında, güneydoğu sınırı Kodor ırmağına kadar olan kısımdır.²⁷ Abhazya'nın büyük bölümü (yaklaşık % 75) dağlardan oluşur, toplam arazinin %65'i ormanlıktır ve 105 türlü ağaç çeşidi vardır.²⁸ Abhaz dağları insanların kolay yaşayamayacağı kadar sarpır. Kıyıları ise balta girmemiş ormanlık, bataklık ve sıtması çok olan bir yerdir. Gagrı'dan Suhum'a kadarki kısım; Pitsunda-Burnu'nun deniz kenarı çam ağaçlarıyla kaplıdır. Bu ormanlık bölge eski geleneğe göre kutsal sayıldığı için insan eli değmemiştir. Bu civarda yerel Abhaz halk inancı, pagan²⁹ hakim olduğundan bu ormanları mukaddes sayarlardı, bu nedenle kimse bu ormanlara dokunmazdı.

Nüfusun büyük bölümü kıyı kesimlerinde, düz alanlarda ve alçak kesimlerde yerleşmiştir. Büyük Kafkas Dağları bölgeyi kuzeyden tamamen kuşatır. Dağların yüksekliği pek çok yerde 4.000 m civarındadır. Çok yüksek dağların bulunması nedeniyle sert, deniz seviyesine kadar inen yerlerin bulunması ile de ılıman bir iklime sahiptir. Yükseklik farklarının bu kadar fazla olması her çeşit iklim ve bitki örtüsünün

²⁷ Kırzioğlu, s. 7.

²⁸ Kırzioğlu, s. 11.

²⁹ Moritz Wagner, **Kafkas Rus Savaşı'nda Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler**, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13.

oluşmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde genelde sahil şeridinde yerleşmiş Suhum (Akua), Gagra, Gal, Gudauta, Oçamçira, Tkvarçal, Anakopya gibi şehirleri vardır.

Evliya Çelebi, Abaza kabilelerinin yaşadıkları ortamı şöyle tarif eder. Abhazya'da sazdan yapılmış tahta örtülü evler vardı, ocakları ortasında idi. Evlerin hepsi ormanların arasındadır. On eve kapak denir ve dört etrafı kale gibi çitlerle çevirirler, bütün hayvanları bu çitlerin içinde bulunur, gece sabaha kadar arslan gibi köpekleri ile nöbet beklerlerdi.

Abhazya'nın çoğu yerinde iklim yapısına en uygun olan tarım, ülkenin ekonomisinin temelini oluşturur. İkinci sırada büyük ve küçükbaş hayvancılık gelmektedir. Çoğu dağlık araziden oluşması sebebi ile tarım alanları sahil bölgelerinde bulunmaktadır. Buralarda çeşitli tahıl ürünleri yetiştirilmektedir.

XVIII. yy.'ın ilk yarısında darı ekiliyordu. Abıstayı (bastda) darı ile yapıyorlardı. Yapılan arkeolojik kazılarda Mezolitik Çağ'a (M.Ö. 12000-9000) Yontma Taş Çağı'na ait bol miktarda darı tohumuna rastlanmıştır. Buğday ve arpa bilmezlerdi. Daha sonra, yani XVIII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren mısır ekilmeye başlanmıştır. Ayrıca Abhazya ekonomisinde bağcılık da büyük bir pay sahibidir.³⁰

Sahil şeridi ve ovalar tarım için kullanılırken yüksek kesimlerde hayvancılık yapılmaktadır. Hayvancılık alanında at yetitiriciliği önemli bir yere sahiptir. Çok iyi cins olan Abaza atlarından binlercesi Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere satın alınıyordu. Abhazların ustası oldukları avcılık da şehir hayatı dışında yaşayanların vazgeçilmezidir. Arıcılık da oldukça yaygın bir şekilde yapılmaktadır.

Ekonomisinin tarım ve hayvancılık ağırlıklı olduğunu söylediğimiz Abhazya'da el sanatları da hemen her yerde vardır. Eski dönemlerde yapı ustaları ve demircilerin yeri önemliydi. Denildiğine göre bu ustalar, “sağ elin işlemediği zamanda sol elin affetmediği silahlar” yaparlardı.³¹ Uzun yıllar boyunca devam eden savaşlar bu alanda ustaların tecrübelerini artırmış olmalıdır.

³⁰ Valeri Beygua, *Abhazya Tarihi*, çev. Papa-pha Mahinur Tuna, As Yayın, İstanbul 2000, s. 49.

³¹ Beygua, s. 51.

Ticaretin de ülke ekonomisine katkıları vardı. Fakat ticaret ülke içerisinde pek yaygın değildir. Abhaz tacirler daha çok yurtdışına giderek ticaret faaliyetlerini sürdürürler. Veya başka ülkelerden gelen tüccarlarla yerli ürünlerini takas etmek suretiyle ticaret yaparlardı. İskelelerine yılda bir kez gelen bu gemilerden; barut, kurşun, tüfek, ok-yay, kılıç, kalkan gibi savaş aletleri ile papuç, çuka, gömlek bezi ve astarı, ocak demirleri, kazan, ocak içine kazan asacak demir zincir, tuz, sabun gibi eşyalar alırlar. Bunlara karşılık da köle, roğan (bir tür kundura çeşidi), bal, bal mumu, meşin, zerduva (kürk yapılan bir hayvan) gibi eşya verirlerdi.³² Ticaret için Osmanlı, Yunanistan ve İran'a gittikleri de olurdu. Ayrıca dışarıya verdikleri ürünlerinin arasında şimşir de bulunmaktaydı.

Bol yağışlı ve sık ormanlarla kaplı olan Abhazya'da çok değerli avcı kuşlar yaşadığından, Kırım Hanları gibi Osmanlı Sultanları da av eğlencelerinde buralardan getirtilen iyi cins doğan ve tülekleri kullanıyorlardı. 1571'den itibaren bu kıyıları için konan yasakları, Kırım Hanları gibi İstanbul Sarayına seçme şahinler getirecek kimselere de özel ruhsat veriliyordu. Yine bu avcı kuşlar meşin, tuz ve bez gibi eşyalarla takas edilirdi.³³

XV.–XVII. yy.'larda Abhazya ve diğer Kafkasya bölgelerinden sığır, koyun, kümes hayvanları, yumurta, tereyağı, kurutulmuş ve tuzlanmış sığır eti, kurutulmuş ve tuzlanmış balık, havyar, sığır ve koyun derileri, kürkler, bal ve bal mumu, gemi yapımında kullanılan kereste, altın, gümüş, kurşun, antimon ve köle İstanbul, Kefe ve Trabzon'a gönderilmek üzere sahile getirilerek Türk, Rum ve Ermeni tüccarlara satılmaktaydı. Köle ticaretinden alınan vergiler ve gümrük resimleri Osmanlı Hazinesi'nin Kefe limanından aldığı en önemli gelirdi. Bu gelir 1520'de 1.310.000 akçayı buluyordu.³⁴

Abhazlar, Ceneviz ve Venedikli tüccarların Karadenizde hakim olduğu dönemlerde ticari faaliyetlerini onlar aracılığı ile sürdürüyorlardı. Fakat 1475'te Kefe ile Azak'ın Osmanlıların eline geçmesi üzerine Cenevizli ve Venedikli gemici tacirler Karadeniz'den tamamen kovulunca, Abhaz halkı başka ülke tüccarlarının ülkelerine gelmesine ihtiyaç duydular. Uzun bir süre bu beklentileri gerçekleşmeyince kendi

³² Kırzioğlu, s.8.

³³ Kırzioğlu, s.16–17.

³⁴ Bilge, s. 58.

aralarında büyük kayıkçılarla işbirliği yaparak irili ufaklı sayıları 15'e varan Heçapa³⁵ dedikleri kayıklarla Osmanlı sahillerine giderek korsanlık yapmaya başladılar. Bu faaliyetleri Suhum Eyaleti kuruluncaya (1578) kadar devam etti.

2. Tarihi ve Kültürel Yapısı

Abhazya'da yapılan Arkeolojik kazılarda, Eski Taş Çağı'ndan sonra gelen devirler ile ilgili kalıntıların bulunması, buranın çok eski bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. M.Ö. 5000 ve 4000 yıllarına ait bulgularda bakırın görülmesi Abhazya'da bu çağda bakırın her yerde kullanıldığını, M.Ö. 3000 ve 2000 yıllarında da elde edilen bulgulardan tunçun yaygınlaştığını görmekteyiz.³⁶ Kafkasya'da çok eski dönemlere ait olan milletler genel olarak dört grupta incelenebilir.

1. Kartveller: Gürcü, Migrel ve Svanlar'ı kapsayan grup.
2. Abasko-Kerket: Abhazlar, Abazinler ve Adigeler'i kapsayan grup.
3. Vaynakhlar: Çeçen ve İnguşlar'ı kapsayan grup.
4. Dağıstanlılar: Avarlar'ı, Lezgiler'i, Darginler'i, Laklar'ı ve Tabasaranlar'ı kapsayan grup.

Evliya Çelebi, 17'si kıyıda, 10'u dağlık kesimde bulunan, (1520-1566) Kanuni döneminde Trabzon Defterine kayıtlı 17 Abaza kabilesinin ismini verir. “ Kıyıda: 1) Çaçlar, 2) Arlan, 3) Dağ Çandaları, 4) Büyük Çandalar, 5) Keçiler, 6) Arıklar, 7) Sadaşa, 8) Kamış, 9) Soçalar, 10) Cembe, 11) Bozodok, 12) Osoviş, 13) Aşağılı, 14) Yukarulu, 15) Atma, 16) Sovuksu, 17) Kotası. Ve dağlık bölgede bulunup kıyı kesim kabileler arasına inmeyen kabileler: 1) Puşarkhı, 2) Akhçapsı, 3) Mekliye, 4) Vaypıga, 5) Bagres, 6) Besleb, 7) Alakriş, 8) Çımakors, 9) Macar, 10) Yaykharş.³⁷

Kuzeyden Kafkas Dağları, güneyden Karadeniz, batıdan Psov, doğudan İngur nehirleri ile sınırlanmış küçük ülkelerinde paleolitik çağlardan beri yaşayan Abhazlar, çağlar boyu birçok kavmin istilasına uğramalarına karşın varlıklarını koruyabilmişlerdir.

³⁵ Heçepa: Yaklaşık 17 m uzunluğunda, gemilere ve sahile yük taşıyan güvertesiz tekne.

³⁶ Beygua, s. 9-11.

³⁷ Kırzioğlu, s. 8.

M.Ö. XII-XIII. yy.'larda kurulmuş olan Kolkhida Krallığı'nın maden merkezi olan Abhazya ve Abhaz halkı, bu krallık M.S. II. yy.'da Romalılar tarafından yıkılınca krallığın bünyesinde bulunan Laz ve Megrel halkları gibi Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. Bu dönemlerde Abhazlar; Abazgia, Apsilia, Sanıgya gibi unsurları oluştururken bunların diğer söylenişleri sırayla; Apsuwa (Abhazlar), Abazalar (Abazinler), Sadzwalar şeklinde de ifade edilir.

M.S. IV. yy.'da Roma İmparatorluğu'nun yerini alan Bizans, Kolkhida (Abhazya ve Lazistan) ülkesinin de sahibiydi. M.S. V.yy.'da Egrisi ya da diğer adıyla Lazika Krallığı bünyesinde toplanan ve Bizans'a kısmi bir özerklikle bağlı olan Abazgiler VI. yy.'da da Egrisi Krallığı ile aynı statüde bir yönetim vücuda getirdiler.

VI. ve VII. yy.'larda Güney Kafkasya, Sasaniler yönetimindeki güçlü Pers İmparatorluğu ile Bizanslılar arasında bir boy ölçüşme sahası oldu. Bu dönemde genellikle Gürcistan, Perslerin; Lazika ve Abhazya Bizanslıların egemenliğinde bulunuyordu. Yine IV. yy.'ın ilk yarısında Laz ve Abhaz halkları Hristiyanlığı benimsedi. Bunda İmparator Jüstinyen'in büyük rolü vardı. Dağlık ve kıyı bölgelerinde çok sayıda kilise inşa edildi.

Abhazlar'ın İslam'la ilk tanışmaları ise VIII. yy.'ın ilk yarısında olmuştur. Müslüman topluluklar XIV. yy. başlarında Suhum'da görülmeye başlar. XVI. yy.'ın sonundan itibaren ise İslam bölgede güçlenmeye başlar.³⁸ XVIII. yy.'ın sonunda ve XIX. yy.'ın ilk yarısında İslam'ın etkisi en üst seviyede görülmektedir. Bu dönemlerde Abhazya'da birkaç adet çok gösterişi olmayan bazen ahşaptan yapılmış camiler görülmektedir. Bu gün Abhazya'nın Oçamçira şehrinde bu dönemde yapılan camilerden bir tanesi hala durmaktadır. Abhazya'da İslam'ın etkisinden bahsederken, halkın geleneklerinden çok fazla kopmadığını da görmekteyiz.

M.S. VII. yy.'ın otuzlu yıllarına doğru çağın iki devi Persler (İran) ve Bizans'ı ürküten yeni bir güç ortaya çıktı. Bu, yeni bir dinin de temsilcileri olan, Ortadoğu'nun Müslüman Arapları idi. Yaklaşık iki asırdır birbiriyle hiç durmamacasına savaşan Pers ve Bizans oldukça yıpranmıştı. Müslüman Araplar bunu fırsat bilip güneyden Bizans ve Pers topraklarına saldırdılar. Özellikle Persler, Müslüman Araplara karşı koyamadı.

³⁸ Beyaz, s. 39-40.

Arap orduları kısa bir sürede Güney Kafkasya'ya ulaştılar. Pers egemenliği altındaki İberya toprakları (Gürcistan) Müslüman Arapların eline geçti (654). Önlerine gelen her gücü silindir gibi ezen Arap ordularının karşısında Bizans orduları da duramadı. Kendi derdine düşen Bizans, Araplar'ın Lazika ve Abhazya'ya saldırmasına seyirci kaldı.

VII. yy.'ın sonlarına doğru Müslüman Arap orduları Lazika üzerine yürüdüler. Amaçları, Kuzey Kafkasya'dan güneye inen yolları ele geçirip, Hazarların güneye inmesini engellemektir. Hazarlarla, Abhazların politik-askeri ilişkileri vardı. Bu nedenle Arapların Abhazya'yı işgal etmeleri zordu. Arapların Abhazya topraklarına göz dikmelerinin bir başka nedeni de işgal altındaki Gürcistan ve Ermenistan topraklarından kaçanların Abhazya'ya sığınmasıydı.

VIII. yy.'da Ançabadze Hanedanı'ndan olan I. Konstantin; Abasg, Apsil, Sanig ve Msim gibi Abhaz beyliklerini birleştirerek Bizans himayesinde bir Abhaz Prenslığı kurdu.³⁹

737 yılının ortalarında Mervan komutasında güçlü bir Arap ordusu, İberya (Gürcü) prensleri Mir ve Arçil'i izleme bahanesiyle, Lazika ve Abhazya üzerine yürüdü. Önce Lazika'yı işgal edip yağmaladılar. Sonra Abhazya'ya geçtiler. Önlerine gelen kale ve şehirleri yakıp yıkarak Anakopya önlerine geldiler.

Bizanslılar'ın bu savaşta Abhazlar'a en küçük bir katkısı olmamıştı. İmparator, Abhaz hükümdarı I. Leon'a ve İberya prensleri Mir ve Arçil'e birer mektup gönderdi. Abhaz Kralına şöyle yazmıştı: “ Abhazya yönetimini sana ve oğullarına bırakıyorum. Sana sığınan Gürcü hükümdarlarını ve halkını korudun. Korumayı sürdür. Lazika topraklarına da zarar verme. Onlar senin yanındayken de, gittikten sonra da.” Bu zafer bağımsız ve güçlü Abhaz Krallığının temel taşı olmuştur. Arap-Abhaz savaşları bundan sonra da sürdü.

Abhaz Krallığı kısa sürede Abhazya'dan başka Lazika, Batı ve Güney Gürcistan topraklarını ele geçirip Ermenistan Krallığı'na komşu oldu. Ermeni ve Abhaz Kralları uzun yıllar Gürcistan toprakları için savaştılar. X. yy.'ın başlarında bu mücadeleler sürerken Abhaz Kralı, III. Konstantin'in kızı, Ermenistan Kralı'nın oğluyla evlendi. 904

³⁹ Bilge, s. 27.

yılında Ermenistan Krallığı yıkılınca tüm Gürcistan Abhazların eline geçti. Konstantin'in yerine geçen II. Gergi'nin tarihçiler tarafından çizilen profili onun dindar, iyiliksever bir kahraman olduğunu göstermektedir. Ondan sonraki Krallar içinde benzer profiller çizilmektedir. Bu krallardan II. Dimitri, tahta geçer geçmez Giorgi'nin oğlu Feodosi ile taht kavgasına girişti. Feodosi Abhaz Krallığı bünyesinde bulunan Gürcü feodalleri tarafından destekleniyordu. II. Dimitri ölünce yerine yine Kör Feodosi geçti. Kör Feodosi dönemi Abhaz Krallığı'nda kargaşalar ve huzursuzluklar dönemidir. Feodosi ülkeyi yönetememektedir. Bunu üzerine Abhaz feodalleri Feodosi'yi tahttan indirip, kızkardeşi Grandukht'un oğlu Bagrat'ı Abhaz Krallığı tahtına geçirdiler. Grandukht, Tao-Klarcet prensi Gurgen'in karısı ve Kartvelya Kraliçesiydi.

III. Bagrat, Abhaz yeğeni olmasına rağmen baba tarafından Kartvel (Gürcü) olduğu için önce Abhaz Kralı, sonra da Abhaz-Kartvel Kralı olarak anılmaya başladı. Ancak Bizans, Pers ve Arap kaynaklarında, Bagrat ve sonrasında başa geçen krallara yine Abhaz kralları denmiştir.

IV. Bagrat, Tiflis'i de Müslümanlardan aldıktan sonra kendini ‘‘Abhaz, Kartli, Kah ve Ran Kralı’’ ilan etti.

Selçuklu Devleti 1049 yılından itibaren bu ülkeye akınlar düzenlemeye başladı ve Tiflis'i Abhazlardan geri aldı.

Bundari, 1064 yılında Alparslan'ın Abhaz Kralı Bagrat Geyureg'i kendisiyle barış yapmaya zorladığını ve kızı ile evlendiğini söylemektedir. Abhaz Krallığı'nın kendi güçleri ile Selçukluları durduramayacağı anlaşılınca II. David (1089-1125) Kuzey Kafkasya'da Hazarların yerini almış olan Kıpçaklardan, kısmen Hristiyanlaşmış bir grubu Daryal geçidi yolu ile Gürcistan'a geçirip Kahetya'ya yerleştirdi. Ancak bazı tarihçiler, Kuzey Kafkasya'dan güneye geçirilen bu grubun Kıpçaklar olmayıp Abhazların kardeşleri olan Kuzey Kafkasyalı Çerkes halkları olduğunu savunuyorlar.

II. David, bu göçmenlerden 50.000 kişilik bir ordu teşkil etti. Bu ordunun da yardımıyla önce isyan eden Gürcü prenslerinin isyanını bastırdı, sonra da 1122 yılında Tiflis'i geri aldı.

Kral II. David'nin ve hemen onu izleyen halefinin taşıdığı ünvan bilinmemektedir. Ancak II. David'in torunu III. Giorgi 1178 tarihli fermanında "Tanrının inayeti ile Abhaz, Kartli, Ran, Kah ve Sometlerin Kralı Şirvanşah ve Şehinşah" ünvanına bakarak II. David'in de benzer bir ünvan taşıdığı sanılmaktadır. III. Giorgi'nin kızı Tamara, 1189 tarihini taşıyan bir fermanından bu kraliçenin de aynı ünvanı taşıdığını biliyoruz.

Osmanlı Devleti'nden önce Türkler'in Kafkasya ile olan ilişkileri Selçuklular ile başlar. 1062 yılında Selçuklu Devleti'nin Kafkasya üzerine akınlar düzenlediği bilinmektedir. Selçuklu Hanlarından Melikşah, Selçuklu hakimiyetine katılmış bulunan Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı bölgelerindeki nüfusunu artırmak için babası Alparslan'ın Anadolu'ya uyguladığı iskan politikasına benzer bir şekilde Gürcistan'dan Hazar Denizi kıyılarına kadar bir çok Türk beyliği yerleştirmiştir.⁴⁰ Selçuklular'dan sonra Osmanlı Devleti de XV. yy.'dan itibaren Kafkasya ile uzun bir süre ilişki kurmuştur.

Sadece ilişki kurmakla kalmamış yönetimde de etkili olmuştur. Osmanlı-Safevi savaşında kendisine yaptığı yardımlardan dolayı Osmanlı Sulatani IV. Murad, Abhazya tahtına 1625'te Pıt Şervaşidze'yi getirdi. 1637'de Kara Bey Şervaşidze, 1650'de Kuap Şervaşidze ve 1665'te II. Salomon Şervaşidze Abhazya yönetimine tayin edildiler. Köse Halil Paşa'nın 1703'teki Megrel, Gürel, İmeret ve Abhazistan seferi sırasında Abhazya hakimi II. Salomon tahttan indirilerek, ülkesi üç oğlu arasında taksim edildi.

Bzıp'tan Kodor'a kadar olan topraklar Rostom'a (Rüstem Bey), Kodor'dan Aalzga'ya kadar olan topraklar Ciketşua'ya, Aalzga'dan İngur'a kadar olan Bedia toprakları Kuap'a yurtluk olarak verildi. Abhazya tahtı Ciketşua'ya verildi. Kuap'ın yerine geçen oğlu Mirza Han'dan sonra Bedia, Sa-Murzakhan olarak adlandırıldı.

Rostom (Rüstem Bey), 1723'te İstanbul'a elçilik heyeti göndermiş, Abhazya'ya saldıran Megrel ve Kozak korsanlarına karşı yardım talep etmiştir. Bu isteği, Abhazya kıyılarını bu saldırılardan korumak maksadıyla Keçiler iskelesi yapıp 6 kalyon ve 1 karavelden oluşan bir filo verilerek yerine getirilmiştir. Rüstem Bey ve vezirlik verilen kardeşi Arslan Bey'e Keçiler iskelesini serbest kullanma hakkı verildi. Bu iki Bey'in İslamı kabul eden oğulları, sünnet edilmek üzere İstanbul'a gönderildi.

⁴⁰ Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 7.

Rüstem Bey ve kardeşi Arslan Bey'in Abhazya'da yaptıkları İslamlaştırma faaliyetlerine karşı Abhaz Hristiyanlar, 1725-1728'de ayaklandılar ve Suhum Kalesi'ne saldırdılar. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun talimatı ile Trabzon valisi Sarı Mustafa Paşa harekete geçerek ayaklanmayı bastırdı. 1730'da Abhazya yönetimine Ciketşua'nın büyük oğlu Hamid Bey ilk Müslüman hükümdar olarak tayin edildi.⁴¹

Abhazya'da İslam'ın giderek yayıldığını 1731'de Faş Kale'si muhafızı hacı Halil Paşa'nın Devlet-i Aliye'ye gönderdiği şu mektubundan anlamak mümkün. "Abaza ahalisinin ekser ümera ve sipahilerinin şeref-i İslam'a gelmeleri neticesinde Şerait-i İslamı icra için imam ve hatip ve hoca ve müezzin ve talim-i Kur'an mektep ve her mektebe Kelam-ı Kadim ve Birgivi Risalesi tedarik edilmesini" istemektedir. Bölgede 10 kilise camiye çevrildi. Kilise olmayan yerlerde cami ve mektepler yapıldı. Her camiye birer imam ve hatip tayin edilerek, mektep hocaları gönderildi.⁴² Bunların maaşları Batum mukataasından karşılanması kararlaştırıldı.

Abhazya tahtına Hamid Bey'den sonra oğlu I. Menuçehr geçmiş, 1757 yılında III. Osman tarafından o da azledilerek oğlu II. Menuçehr tayin edilmiştir. I. Menuçehr, diğer oğulları Şirvan ve Zurab ile birlikte İstanbul'a sürüldü. I. Menuçehr burada vefat etti. Oğulları ise burada eğitim aldılar. Şirvan Bey Osmanlı hizmetinde vezirliğe kadar yükseldi. 1770 yılında II. Menuçehr ölünce Abaza ileri gelenleri Şirvan Bey'e tahta geçmesi teklifinde bulundular. Fakat o, Müslüman olduğu ve vezirlik görevi olduğu gerekçesi ile teklifi kabul etmedi. Şirvan Bey, Rumeli cephesinde yapılan 1771'deki savaşta Ruslar tarafından esir edildi ve Rusya'da vefat etti.

Şirvan Bey'in kabul etmediği Abaza tahtına Zurab (Suraba Bey) tayin edildi. Hristiyan olan Zurab amcası Levan ile Ruslar'ın desteğini alarak Suhum Kalesi'ni işgal etti. Daha sonra amca-yeğen arasında çıkan anlaşmazlığın neticesinde 1774'te Osmanlı kaleyi yeniden ele geçirdi. Abhazya'nın Abjiv bölgesi Şirvan Bey'in oğlu Bekir Bey'e ocaklık olarak verildi.

Zurab Şirvaşidze, 1779'da tahttan indirildi. Yerine amcası ve Hamid Bey'in oğlu, 1774'te Müslüman olarak Muhammed adını alan Levan tahta getirildi. Levan (Muhammed Bey) de, II. Menuçehr'in oğlu Keleş Ahmed Bey (Gülşen Bey) tarafından

⁴¹ Bilge, s. 210.

⁴² BOA, CEF, 31768.

1789'da tahttan indirildi. 1747'de doğup İstanbul'da eğitim gören Keleş Ahmed Bey, Abhazya hakimi tayin edilince, Abhazya'nın merkezini Lıkhni'dan Suhum'a taşıdı.

III. Selim tarafından idam kararı çıkarılan Trabzon Valisi Tayyar Paşa, 1806 yılında Keleş Ahmed Bey'e sığındı.⁴³ Osmanlı'nın Tayyar Paşa'yı teslim etmesini istediği Keleş Bey, bu emri yerine getirmeyince 11 gemiden oluşan Osmanlı filosu tarafından kuşatılarak 1806'da tahtından oldu. Yerine Keleş Bey'in oğlu Arslan Bey getirildi. Bu durumu hazmedemeyen ve tahttan indirildiği için Hristiyan olan Keleş Bey, Ruslar'dan yardım istedi. Fakat çok geçmeden 2 Mayıs 1806'da Arslan Bey'in emri ile öldürüldü.

Keleş Bey'in diğer oğlu Sefer Ali Bey, 1808'de Arslan Bey'in üzerine yürüdü. Arslan Bey karşısında başarı sağlayamayan Sefer Ali Bey, 1808-1809'da Rus Çarı'na yazdığı mektupta, Abhazya tahtını almasına yardım ederse Rusya'ya tabi olacağını bildirdi. Çar I. Aleksandr, 17 Şubat 1810 tarihinde Abhazya'nın Rusya'ya bağlandığını ilan etti. Ruslar'ın 10 Haziran 1810'da Abhazya'yı işgal etmesiyle Sefer Ali Bey, Hristiyanlığı kabul etmiş ve Giorgi adını alarak Rus hakimiyetine girmiştir.

Giorgi(Sefer Bey)'nin 13 Kasım 1821'de ölümü üzerine yerine geçen oğlu Dimitri (Ömer Bey), 16 Ekim 1822'de Lıkhni'da zehirlenerek öldürüldü. Son Abhazya Prensi olan kardeşi Mihail (Hamid Bey), 42 yıl Abhazya tahtında kalmış ve 24 Haziran 1864'te Ruslar tarafından tahttan indirildi, Nisan 1866'da Voronej'de sürgünde öldü.⁴⁴

Osmanlı devleti, Çerkes ve Abazalar'dan da tahrir yaptırmak suretiyle kabilelerin özdenleri, söz sahipleri ve sadık adamlarından hassa askeri seçmiştir. Asker seçimi konusunda dikkat edilen önemli hususlardan biri Osmanlı devleti'ne sadakat göstereceklerine söz veren kabilelerden seçilmesi durumudur. Çerkes ve Abaza kabilelerinin 1826 yılında Trabzon valisi ve Anapa muhafızı Hasan Paşa 'ya verdikleri söze sadık kalırlarsa devletin 150.000'den fazla hassa askeri olacağı muhafız tarafından belirtilmiştir. Kabilelerden asker temin olunmasının beraberinde getirdiği kazanımlardan biri, bunlardan kabileleri itaat altına almada faydalanılma yoluna gidilmesi; bir diğeri de asker veren kabilelerin Müslümanlığı daha kolay kabul etmeleriydi.

⁴³ Keleş Bey hadisesi I. Bölümde, "19. yy.'ın İlk Yarısında Suhum Kale" başlığında daha detaylı bir şekilde işlenecektir.

⁴⁴ Bilge, s. 208-211.

Bunlar, çevresindeki kişilerin bu konuda daha duyarlı olmalarına vesile oluyorlardı.

Çerkes ve Abaza kabileleri itaat edecekleri zaman beylerini göndererek Anapa muhafızına isteklerini bildirmekte ve bu niyetlerini belgeleyen sadakat senetleri vermekteydiler. Bundan sonra muhafız, kendine gelen kabilelerin isimlerini merkeze bildirmekte ve Osmanlı Devleti de bunlara birer ferman göndermektedir. Daha sonra bu kabile ihtiyarlarına (Thamadalar), özdenlerine ve beylerine uygun düşecek hediyeler gönderilmekteydi. 1826 yılında Abaza kabilesi Anapa'ya gelerek kendilerini taltif etmiş olan Trabzon valisi Hasan Paşa'ya verdikleri mahzarda "Devlet-i Osmaniye'ye sadık kalacaklarına ve Rus hududuna tecavüz etmeyeceklerine" dair söz veriyorlardı.⁴⁵

Abhazya'nın, Rusya'ya ilhak edilmeden önce oturdukları saha üç kısma ayrılmaktaydı.

1. Kısım, sahilde Georgy'den Galidzga'ya kadar uzanan Asıl Abaza memleketi, Şervaşidze Hanedanının bir kolu tarafından idare edilmekteydi.
2. Kısım, İzabelde dağlık mıntıkasıdır. Belirli bir hanedanın idaresinde değildi.
3. Kısım ise sahilde Galidzga'dan İngur'a kadar uzanan Samur-Zakan Bölgesi. Şervaşidze Hanedanının diğer bir kolu tarafından idare edilmekteydi.

Kafkas Adige-Abhaz dilleri aynı kökten gelmekle beraber tamamen ayrıdır. Abazaca, iber-Kafkas dillerinin Abhaz-Adige grubuna dahildir. Abazaca iki diyalekte sahiptir: Aşıwa (Tapanta) ve Aşkarıwa. Edebiyat ve yazım dili, çoğunluğun konuşmakta olduğu Aşıwa diyalekti üzerine kuruludur. Abhaz-Adige grubunun alt kolu olan Abhaz-Abaza dilinin üçüncü diyalekti ise Apsıwa'dır.⁴⁶ Bu diyalekt, Apsını (Abhazya)'daki Abhaz-Abazalar tarafından kullanılmaktadır. Abhaz ve Abazin Abazaların konuştuğu dilleri küçük farkların dışında aynıdır. İki taraf da birbirinin konuşmalarını anlayabilmektedir. Zira gramer kurguları ve dil mantıkları birbirinden farksızdır.

⁴⁵ BOA, HH, 44590.

⁴⁶ Aşıwa diyalekti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. F. Turçaninov, **Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi**, çev. Kayhan Yükseler, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009.

Abhaz-Abazaca, yaklaşık 80 sestem olmaktadır. Bu özelliği ile, artık konuşanı kalmamış bir dil olan Wubih dilinden sonra Kafkaya'nın tartışmasız en otantik, aynı zamanda fonetik anlamda en kompleks dilidir. Yalnızca iki adet tam ünlü içermesi onu Guinness rekorlar kitabına taşımıştır.⁴⁷

Abazalar (Rusların deyimiyle Abazinler), bugün esas olarak Kuzey Kafkasya'da Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Aşıwa ve Aşkariwa olarak iki gruptan oluşan Abazalar, yaşamakta oldukları bu topraklara Abazaşa (Abazayurdu) veya Abaşta (atayurt) ismini verirler. Abhazya adı verilen yurtlarının da tarihi adı Apsını'dır.

Kafkasya dağlarının kuzey kesimlerinden gelen Kuban, Büyük Zelençuk, Küçük Zelençuk ve Kuma nehirlerinin çevreleri başlıca Abaza yerleşim bölgeleridir. Adige Cumhuriyeti ve Kabardey-Balkar Cumhuriyeti başta olmak üzere Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde de bir miktar Abaza yaşamaktadır. Bugün itibariyle Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki Abaza Nüfusu 40.000 civarındadır. Kafkasya dışındaki Abazaların yerleştikleri ülkelerin başında Türkiye, Suriye, Ürdün, Almanya, Hollanda ve ABD gelir.

Abazinlerin eski vatanları, bugün Krasnador bölgesine dahil olan Adler, Lazarev ve Tuapse rayonları ile Abhazya'nın kuzey bölgelerini kapsıyordu. Karaçay-Çerkes'deki Aşıwa Abazaların ataları, Karadeniz kıyılarından kalkıp 14.yüzyılın sonlarıyla 15. yüzyıl boyunca peyder pey bölgeye gelip yerleşmişlerdir. Onları 15.yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan zaman diliminde gerçekleşen Aşkariwa Abazaların göçü takip etmiştir.

Kafkasya'da iken Aşıwa Abazalar, altı kola ayrıldıkları için "Altıkese Abaza" olarak isimlendirilmekte ve şu altı kollardan oluşmaktaydı.

1. Loular ve onlara bağlı olan aileler.
2. Bibard grubu
3. Darıkua grubu
4. Kılıç grubu
5. Jantemir grubu

⁴⁷ Habat Şogan, *Abazaca Okuma-Yazma Rehberi (Aşıwa-Aşkariwa)*, Abazabji Serisi yay. No:1, Kayseri 2002, s. 5.

6. K'açua grubu

Aşkariwa Abazalar ise bugün yaşamakta oldukları topraklara geldiklerinde şu kollara ayrılmaktaydılar:

1. T'am grubu
2. Bağ grubu
3. Mısılbıy grubu
4. Kızılbiy grubu
5. Başılbiy grubu
6. Barakey grubu
7. Şegerey grubu⁴⁸

Birbirlerine yakın olmakla beraber ayrı olarak değerlendirilen Çerkes ve Abazalar'a Osmanlı Devlet adamları tarafından da ayrı ayrı hitap ediliyordu. Kafkasya ile ilgili bir olay hakkında elimizdeki belgeleri incelediğimizde hemen hemen hepsinde Abazalar, Çerkesler'le beraber zikredilmiştir. Kabilelerin isimleri verilirken de isim zikredilmiş ve ardından hangi kavme ait olduğu ilave edilmiştir. Bu nedenle biz de Abazalar'ı sosyo-kültürel açıdan ele alacağımız bu kısımda bazı kaynaklardan aldığımız bilgileri kullanırken zaten gelenekleri ve toplumsal yapısı çok farklı olmadığı için bütün Kafkasya kabileleri ile birlikte Abazalar için de bazen 'Çerkes' ibaresini kullanacağız.

Çerkes kültür yapısı içinde kişi her türlü ihtiyacını kendisi üretmek durumundadır. Ustadır, evini kendisi yapar, çiftçidir, toprağı kendisi eker, çapalar, hasadını yapar, tarlasını çitlerle çevirir. Çobandır, hayvan besler. Şarkı söyler, dans eder, ava gider, ata biner, hatta gerektiğinde savaşıdır. Ev işleri, yemek, giyim-kuşam, çocuk bakımı vb. işler kadınındır. Kişi yaşaması için gerekli olan her işi kendisi yapmak durumundadır. Kazancını değerlendirip yatırım yapmak, malına mal eklemek gibi amaçlar fazla önemli değildir. Tek amaç kendisine yetebilecek üretimi yapmaktır. Maddi değer yargıları fazla önemli değildir. Bu yaşam şeklinde esas olan değer, şan, şeref ve namdır. Çerkes toplumu içinde şerefine leke sürülmüş olarak yaşamak çok ayıp ve

⁴⁸ Şogan, s. 3-4.

kabulü zor bir davranıştır. Yaşam ve ölüm; şeref ve şerefsizlik bu mantıkla eşdeğerdir.

Abhazlar ve Çerkesler, başka milletlere kız vermek konusunda taassup gösterirler. Başka milletlerden kız almak hususunda da tereddüt gösterirler ve hoş görmezler. Kızların biraz yaşlıca olmasını kusur değil, olgunluk numunesi olarak kabul ederler. Ekseriyetle 25-30 yaş arasında evlenirler. Kız ve erkek kendisine eş olarak seçeceği insanlarda birtakım hususlar arar. Kızın biçki-dikiş hususundaki becerilerini zeka nişanesi ve kabiliyet saydıklarından buna da ehemmiyet verirler. Kız eş olarak delikanlıda asalet, cesaret arardı. Delikanlıda ahlaki üstünlük önemlidir. Hırsız ve ipsiz adamlara kız varmaz. Hele Çerkesler'in en ziyade nefret ettikleri ve laneti müstehak gördükleri katile hiç bir kız varmaz. Kızlar erkekte pek güzellik aramazlar ve "tam bir erkek güzeldir" derler.

Abazalar, eskiden kızlarından yüksek başlık alırlardı. Kıza başlık olarak verilecek şeyler: para, at, öküz, silah vb. gibi şeylerdi. Pek eski devirlerde başlık eşyaları arasında ok ve yay bulundurulması şart idi. Babanın başlık olarak aldığı silahları takınması, atlara binmesi, kibarlığa aykırı sayılır. Hatta kızın kardeşleri bile bu atlara binmeyi kardeşine hürmetsizlik sayarlardı. Çerkeslerin hayatta değer verdiği şeylerin başında hürmet görmek, bunun için de hürmet etmek gelmektedir. Başlık veremeyecek derecede fakir olanlara, soyunun servet sahipleri tarafından yardım edilmesi ihmal edilmeyecek bir gelenektir. Bundan dolayı Kafkasya'da fakirlik evlenmeye mani sayılmazdı.⁴⁹

Aile reisi olan baba, aile fertlerine karşı vakur ve şefkatli bir amir ve terbiyeci vaziyetini daima muhafaza eder. Bütün aile fertleri de kendisine karşı hürmet ve tam bir bağlılık gösterir, onun her emri itirazsız yapılırdı. Çerkesler'de diğer bazı müslümanlarda görülen çok kadınla evlilik yoktur. Koca, zevcesini adıyla çağırılmaz, kendi soyunun ismiyle hitabederdi. Babanın huzurunda karısı ve kızından başka aile efradından kimse oturamaz, saygı ile ayakta beklerdi. Karısı bile çocuk sahibi oluncaya kadar oturamazdı. Karısı da dahil olduğu halde hiçbir aile ferdi baba ile yemek yiyemez. Baba küçük çocuklarını öpüp

⁴⁹ Jabaghi Baj, *Çerkesler*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1995. s. 47-9.

okşamaz, kucağına almaz. Baba bütün çocuklarına ismiyle hitabeder, yavrum, çiğirim, canım gibi deyimler kullanmazdı. Aile reisi olan baba, mal ve mülkü istediği gibi kullanma yetkisine sahipti.⁵⁰

Çerkes ailelerinde ana, pek değerli ve şerefli mevki sahibi ikinci aile reisidir. Bilhassa evin iç işlerindeki hak ve istiklaline saygı ve riayet olunur. Kadın da kocasına asla adı ile hitabetmez. Kocasını su içerken hürmeten ayağa kalkar, kocasına abdest suyu verirdi. Çocuklar annesiyle beraber otururlar yemek yerlerdi. Çerkes kadınları, kocasının bulunmadığı bir zamanda gelen misafirleri kabul ve ağırlamak, misafirin sınıf ve mevkiine göre hürmeten kuzu, koç, öküz kesmek, kocasının misafire adet üzere vermesi gereken hediyeyi verme yetkisi vardır. Kocasını gibi adamlarına, hizmetçilerine emrederdi. Çocuklarını iyi terbiye etmek, elbiselerine dikkat etmek, yataklarını ve eşyayı temiz bulundurmak, misafiri ağırlamak gibi vazifeleri yapmakta titiz olmaya çalışırdı. Biraz varlıklı ailelerde kadınlar zirai işlerde çalıştırılmazlardı. Hane dışındaki işlerle uğraştırılmazdı. Fakir olanlar bu işlerle uğraşır ve kocalarına yardım ederlerdi.⁵¹

Çerkesler'de çocuğa babası, annesi isim koymaz. Dedesi, ninesi yahut yakın akrabadan bazan da dostlarından biri isim koyar, isim takanın çocuğa elbise yapması adetti.

Çerkesler genellikle, torunlarını çok severlerdi. Kendi çocuklarını öpüp okşamadıkları, kucaklarına almadıkları halde torunlarını çok fazla severler, bir anlamda çocuklarına gösteremedikleri sevgiyi de onlara gösterirler. Kızlarının çocuklarını daha aziz tutarlar ve "kızın evladı kıymetlidir" derler. Bir kızın evladı bazen annesinin binlere varan soyunun efradını dayı sayarlar, hepsine dayım diye hitabeder, hepsinin evlerine öz dayısının evi gibi girer çıkardı. Her aile kendi kızlarının çocuklarını ve onların bir-iki göbeğe kadar torunlarını akraba olarak kabul ederdi.

Kız çocuk, annesinin bir vazife arkadaşıdır. Ona her hususta yardım eder. Dikiş tamamen kıza aittir. Hatta kızı olmayan komşularının dikişlerine de yardım

⁵⁰ Baj, s. 19-20.

⁵¹ Baj, s. 21-3.

ederdi, iplik eğirmek, şayak dokumak, kızın vazifelerindedir. Bunları küçük yasta öğrenirdi. Aile fertlerinin elbiselerinin temiz bulunmaması, evin badana edilmemiş olması kızın şöhret ve kıymetini düşürücü durumlardı. Çünkü Çerkesler, kızlarının kıymetini güzelliğiyle değil ev kadını olabilmek için gösterdiği kabiliyette takdir ettiklerinden kızlar tembel ve beceriksiz, kibirli olmadan son derece faal ve temizliğe uymak mecburiyetindedir.

Ferah Ali Paşa Kafkasya'ya görevli olarak gittiği zaman, Çerkesler arasında dini nikah bilinmiyordu. Ferah Ali Paşa'nın yaptığı incelemelere göre, Çerkesler evlenmenin gelişigüzel olmayacağını da biliyorlardı. Bunun için kendi kabile adetlerine göre hareket ederlerdi. Ferah Ali Paşa, İslam dinini Çerkesler arasında yayınca, eski kabile adetlerini bırakarak meşru surette dini nikah kıyılmasını kabul etmeye başladılar. Ancak yapılan araştırmalarda görülmüştür ki Çerkesler, tamamen geleneklerini de terketmemişlerdir.

Çerkesler'deki aile teşkilatında sınıf taksimatına riayet olunurdu. Her Çerkes dengi ile evlenirdi. Biri evlendiği zaman hemen arkasından karısını alıp evine götürmez, onu dostlarından birinin evinde birkaç gün bırakmak usuldendi. Bu dosta, gelini uygun bir zamanda özel merasim ve birçok hediyelerle kocasının evine götürmek düşmektedir. Gelinin başı kıymetli kumaşlardan bir örtü ile örtülür, bu evlenmeden bir süre sonra "örtü kaldırıcı" adı verilen belirli bir kişi tarafından gelinin başından kaldırılırdı. Bu işlem çok ince ve çabuk bir hareketle yapılırdı. Gelinin kocasının evine taşınmasında kendisine güvenilir bir kimsenin refakatında gönderilmesi gelinin babasının görevidir. Gönderilen bu hanım geline tam bir yıl arkadaşlık etmekle borçludur. Bu kişi bir yıl geçince babasının evine kıymetli hediyelerle dönerdi.

Osmanlı Devleti'nin kabilelerle münasebetlerinin daha iyi açıklanabilmesi için Çerkesler'in kendi aralarındaki sınıflara ve bu sınıfların birbirleri ile olan durumlarına değinmek gerekmektedir. Bağımsızlık aşklarına rağmen savaşta düşmana karşı birlik olan Çerkesler, kendi aralarında eşit değillerdir. Bazı tarihçiler tarafından prensler, soylular, basit savaşçı köylüler diye üç sınıfa ayrılan Çerkesler, bir kısım tarihçiler tarafından da beyler, asilzadeler, halk ve

köleler olarak dört sınıfta incelenmiştir. Çerkesleri bu sınıflardan farklı bir şekilde değerlendirenler de vardır.

Abaza ve Abzah kabilelerinde beylik makamı özdenlere aittir. Harp halinde her kabile kendi Bey'ine tabi olup gerekirse kabilelerin büyükleri içlerinden birini Thamada (başkan) seçerlerdi.

Kafkasya'daki sınıf yapısı İslamiyet'in yayılışı ile birlikte sarsılmış, Osmanlı yönetimi bu sınıf yapısı ile mücadele etmiştir. Nitekim Anapa Seraskeri Hasan Paşa, 1862 yılında Abaza, Şabşığ ve Natuhaç asilzadelerinin imtiyazlarını kaldırmıştır.

Kafkas kabileleri arasında yaygın olan kölelik mefhumu genel anlayıştan farklılık arzeder, bütün köleler bir tutulmazlar. Köleleri iki sınıfa ayırırlar.

1. Birinci grubu ev hizmetkarı ve halayıklar(bayan hizmetçiler)dan oluşur. Bunlara hiçbir hak tanınmaz. Onlar evin hizmetçisidir. Kendilerine ayrı ev verilmez, müstakil aile teşkil ettirilmez. Mal ve mülkleri yoktur. Efendisinin bütün ev hizmetini görürler. Hizmet karşılığı kendilerine hisse veya herhangi bir şey verilmez. Bütün bunlara mukabil onların hakkı sahiplerinin kendilerini beslemesi ve giydirilmeleridir. Bu çeşit köleler çok azdı.

2. İkinci sınıftaki köleler, köle olmaktan ziyade ortakçı gibidirler. Galip ve muzaffer kabileler, mağlup kabileleri kendileriyle bir tutmağa tenezzül etmediklerinden onlardan aldıkları esirleri aralarında taksim ederek kendilerinden aşağı bir sınıf teşkil ettiler ve buna "sahipli adam" adını verirler. Bunlar haraç veren kul gibidirler. Haneleri, hayvanları, tarlaları vardır, ürettiklerinin yarısı sahiplerine, diğer yarısı kendilerine aittir. Elinde sanatı bulunan kölelerin aldığı ücretin yarısı sahibinin diğer yarısı kendisindedir. Bundan ötürü misafir ağırlamak, hediye vermek gibi masrafı olmayan köleler ekseriya sahiplerinden zengin olurlar. İstedikleri gibi giyinmek, silah taşımak, harbe, düğünlere gitmek hususunda serbesttirler. Bu gibi hususlar için sahibinden izin almağa mecbur değillerdir. Erkek köleler sahiplerinin hayvanlarına bakarlar. Odunu dağdan araba ile getirir ve keserler. Misafir odasında hizmet ederler.

Köle kadını da sahibinin yemeğini pişirir, el değirmeni işlerini görür, su getirir. Fakat çamaşır yıkamak, evi süpürmek gibi hususi hizmetlere karışmaz. Köleler, sahiplerinin çocuklarının lalası durumundadır. Çocuklara fazlasıyla hürmet ve sevgi gösterdikleri için çocukların sevgilisidirler. Ve ekseriya sırlarının ortakçısıdır. Kızlar çok defa kölelerin delaletiyle kocaya kaçarlar.

Kendi aralarında mücadele etmelerine rağmen misafirperverlik Çerkesler'de oldukça önemlidir. Kusur göstermeyi affetmezler. Bir atasözlerinde "şöhret için keskin kılıç ve kırk sofraya gereklidir" derler. Savaşta kılıçla, meclislerde güzel hitabelerle şöhret kazanıldığı gibi misafirperverliklerde de nam almağa çalışırlar. Kafkasya'da her evin muhakkak bir misafir odası vardı ve daima açıktı. Misafirin mevkisine göre yatak ve yemek çıkarmak üzere hazırlıklı bulunmak her kadının şeref vazifesidir. Evliya Çelebi Çerkes misafirperverliğini şöyle anlatıyor: "...Misafirlerinin bir hardal tanesi uğruna ölürlük. Herkes konuğunu yedirir, içirir, misafirperverlik ederek gideceği köye kadar götürür. Yüzleri ve gözleri açık sana hizmet ederler. Ama laf atayım veya sarkıntılık edeyim diyen adamı evden kovarlar veya öldürürler.

Yabancı hiçbir kimse yalnız başına içlerinde dolaşamaz. Böyle bir kimse yanına kılavuz almak suretiyle ancak gezebilir. Kılavuzun sözünü herkes dinlemektedir. Çerkesler, kabilelerin özel kaidelerine topluca riayet ederler. Kabileler arasındaki kural ve uygulamalardan anladığımızı göre Çerkesler içerisinde tam bir emniyetle yaşayabilmek, onların himayesine girmekle mümkündür. Yani kabilelerin birinin himayesini kabul ettiğimizde, onların kendi kanunları gereğince bizi korumak zorundadırlar. Ama cinayet onlar için büyük suçtur. Şayet kazara bir kabile içerisinde bir şahıs öldürülürse şahsın diyet vermesi gerekmektedir.⁵²

Çerkesler'in İslamiyet'ten önce adli ve medeni kanunları, örf ve adetten ibaretti. İslamiyet'i kabul ettikten sonra şer'i esaslara tamamen aykırı görülmeyen eski adetler şer'i usuller ile beraber mahkemelerde tatbik edildi. Eski Çerkes adalet usulünde kuvvetli bir kural olarak şu nokta görülmektedir: Hayatın yahut bir uzvun veya kıymeti haiz bir aletin kaybolması halinde bu kayıp kimin

⁵² Gökçe, s. 49.

hizmetinde vukubulmuş veyahut kayba kim vesile olmuş ise onun tazmin etmesi gerekmektedir. Bir suçlu aleyhindeki suçlama yerinde görülürse derhal işlediği suç için muayyen olan cezaya mahkum edilirdi. Hakimler için en zor görev hüküm vermek değil alınacak ceza için memlekette para olmadığından verilecek malın kıymetini takdir etmektir. Çünkü her cezanın miktarı para yerine öküz adediyle tayin olunduktan sonra yerine silah, at, ticari eşya, köle... vs. verileceğinden bunlara ayrı ayrı kıymet tayini mahkemeye ait bir vazifedir.⁵³ Çerkes mahkemelerinde kadıya refakat edecek azanın sayısı işin önemine göre değişmekle beraber en az altıdır. Mahkemelerin uzun sürmesi halinde davalı ve davacı hakimin masraflarını yarı yarıya vermek durumundaydılar. Her kabile yakınlarına cereme ödeme konusunda acele davranılmaz suçluya gerekli mühlet verilirdi. Islahı mümkün olmayan suçlular üzerinde idam veyahut satmak cezası icra olunur, idam kararı suçlu kişinin kolları bağlanarak denize yahut bir ırmağa atılmak suretiyle icra edilirdi. Kısastan başka hallerde idam için asla silah kullanılmazdı. Vatan alayhine düşmana casusluk etmek en ağır bir cinayet sayıldığından yapan idam veya ailesiyle birlikte satılır ve malları müsadere olunur. Kasten öldürme için 200 Öküz, kaza olan öldürmede 100 öküz cereme alınırdı. Kasten bir uzva, yahut kıymetli bir alete zarar verilirse 100 öküz, kaza olursa 50 öküz ceza alınırdı. Bu cezalar köleler için yarıya indirilirdi, öldürmeden dolayı davanın görüldüğü mahkeme binası çalılardan yapılmış muvakkat bir kulübe mahkemenin sonunda derhal yıkılırdı.⁵⁴

Çerkesler'de düzenlenen en büyük sanat gösterilerine "Ge-gu" (danslı toplantı) denirdi. Gegu törenleri düğünlerde, gelin almalarda, savaşlarda, at yarışlarında, güreşlerde, konuk ağırlamada, iş esnasında ve hayatın değişik birçok alanlarında mesela İslamiyet öncesi dinsel törenlerinde düzenlenirdi. Profesyonel topluluklar ülkeyi durmaksızın köy köy dolaşırlar, bildikleri en güzel şeyleri halka öğretirler, gördükleri her şeyi de öğrenmeye çalışırlardı. Böylece tüm yönleriyle sanat ülke çapına yaygınlaşırdı.

Çerkesler'deki cenaze merasimleri de kendine ait bir özellik gösterirdi. Kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık merasim üç gün devam ederdi, ölünün karısı,

⁵³ Baj, s. 133-134.

⁵⁴ Baj, s. 137.

akraba kadınlar 15 gün devamlı ziyaretçileri bu tarzda kabul etmeğe mecburdurlar, ölünün elbise vesair eşyası matem müddetince aynen bırakılır, matem ise altı ay veya bir sene sonra bitmiş sayılırdı, ölünün elbisesi merasime yakışacak bir şekilde değilse yenisi tedarik edilirdi, ölünün ailesi, ancak ölünün silahları ile birlikte bindiği atı alıkoyardı. Ölüye hürmet hatırası olarak atı altı ay ahırdan çıkartmaz ve bu müddet zarfında güzel beslenirdi. Bu gibi merasim çocuklar ve kadın için de yapılırdı, ölüye hürmet babında mezarının etrafı kuvvetli ve güzel çitle çevrilirdi. Kabristanın yanından geçerken atlılar atlarından inerek yaya geçerlerdi.

Komşuluk ilişkilerine, ziyaretlere önem veren Kafkas toplumlarında Çerkes kadınlarının mecburi ziyaretleri şunlardır. Gelin görmeye gitmek, akraba ise düğününe gitmek, akraba ve komşuların lohusasına gitmek, başsağlığı, uzun seyahatten dönen akrabayı görmeye, kızı kocaya giden komşularını tebriğe, akraba ve komşularının hastalarını ziyarete gitmek ve bayram tebriklerinde bulunmak. Bu gibi ziyaretlere kadın eli boş gitmezdi. "Haluje" ⁵⁵ adını verdikleri bir sepetle giderler ve dönüşte sepet boş iade edilmeyerek içine münasip bir hediye konurdu.

Abaza ve Çerkes lisanlarının mukayesesinden bu iki kavmin bir asıldan geldikleri anlaşılıyorsa da birbirlerinin dilini anlayamayacakları şekilde ayrılmışlardır.

Ayrı diller konuşan Çerkesler'i güçlü bir biçimde birleştiren ve onları önemli ölçüde biraraya getiren özellik, gelenek ve töreleri, benzer sosyal yapıları, özgün ve köklü kültürleri sayesinde oluşan biçimlenmedir.

Çerkesler'in önemli özelliklerinden biri de arma kullanmalarıdır. Kafkasya'da koyunlara, özellikle atlara her ailenin kendi damgası vurulurdu.

Eskidenberi doğa güçlerine tapan ve politeist olan Çerkesler' in bir kısmı önce Yahudi dinini kabul etmiştir. Bizans ve Cenevizliler'le ilişkiler sonucu,

⁵⁵ Haluje: Abazalar buna "Çaşş" derler. Su, un, biraz tuz ve az miktardaki maya ile yoğrulan hamur, küçük parçalara ayrılarak biraz kalın olmak üzere açılır, içerisine peynir veya patetes konulur, üçgene benzer bir şekilde kapatılır, kenarları "Çaşş biga" denilen bir alet yardımı ile süslenir ve bol miktardaki kızgın yağda kızartılarak yemeye hazır hale getirilir.

özellikle Bizans imparatoru I.Justinyen (527-565) döneminde VI. yüzyılda Hristiyanlık oldukça yayılmıştır. Çok sayıda papaz ülkeye gelmiş, kiliseler kurmuşlardır.

14. yy'da Migrel (Laz) Prensi Georgi Dadiani, Abhaz Hanedanı Çaçba'ları kuzeye sıkıştırarak Abhazya'nın güneyini, bugünkü Gal ve Oçamçıra bölgelerini ele geçirmiştir. Bu zaman dilimi içinde sıkışan nüfusun bir kısmı, kuzeydekileri de iterek harekete geçmiş, küçük bir grup Abhaz ile, Abhazya ve Wubih bölgesi arasında oturanlar, bugünkü Adler, Loov Mitesta (Abzacada Mıtsaşta-ateş yolu) ile Mızımta vadisinden kalkarak ve Kulhor geçitlerinden kuzeye, bugünkü Çerkesk ve Kabardey topraklarına doğru yayılmışlardır. Abhazya topraklarında kalanlar ise, zaman zaman Migrelya egemenliğine başkaldırarak çatışmalara girmişlerdir. Tam bu sıralarda,16. yy.'ın başlarında Osmanlılar, Abhaz Halkı ile İslamiyet'i tanıştırmışlardır.

1500-1800 arası 300 yıl, Osmanlı-Abhaz ilişkilerinin yoğun yaşandığı dönem olarak tarihte yer almaktadır. Abhazya'da Osmanlı egemenliği, Rus saldırıları sonucu XVIII. yy.'ın ilk yarısında sona ermiştir. Bu döneme kadar Abhaz nüfusunun büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren Rus-Abhaz çatışmaları başlamaktadır. Abhaz halkı, Çar yönetimini her fırsatta ayaklanarak kabul etmediğini belirtmiştir.

2008 Eylül'ünde yapılan bir söyleşide Abhazya müftüsü Timur Dzıba; Abhazlar'ın tahminen yüzde 35'inin Müslüman olduğunu ifade etmektedir. Ülkenin nüfusunun tamamını göz önünde tutacak olsak da bu oran değişmez. Çünkü Abhazya'da Abhazlar'dan başka da Müslüman halklar yani Kuzey Kafkasyalılar, Tatarlar, Başkırlar, Türkler yaşamaktadır. Tarihi bağlamda Müslümanların toplu olarak yaşadığı bölgeler Gudauta, Suhum ve Oçamçıra'dır. Bu bölgelerin ayrı ayrı Müslüman köyleri bulunmaktadır. Gudauta'nın beş altı diğerlerinin ise birkaç Müslüman köyü vardı. Bu gün ise sadece Müslüman olarak Durupş ve Eşira köyleri kalmıştır.

B. Suhum Kale

1. Suhum Kale'nin Bölgedeki Konum ve Önemi

Kuruluşu, Yunanlılara kadar dayanmakla birlikte Romalılar devrinde "Sebastopolis" adıyla ün yapmış olan Suhum, Taman ve Migrelya arasında bulunan en önemli Osmanlı kalesi idi. Burası Batı Kafkaslar'da oturan halk için mükemmel bir ticaret yeri olup, çevresinde de Abazalar oturmaktaydı. Suhum'un Ruslar açısından önemi Anakara ile birlikte Kırım'la iyi ulaşım sağlayabilmesinden kaynaklanıyordu.

Başka kabile ve oymaklardan aldıkları esirler ile kendir ve bal gibi yerli mahsülleri, dışarıdan gelen gemicilerin getirdiği bakır ev eşyası, tuz, silah, giyecek, tahıl ve meşinler ile değiştirip, para ile alışverişi bilmeyen Karadeniz kıyılarından, Abhaz-Eli/Abaza ülkesinde kasaba denilecek biricik yer, M.Ö. VII. yy.'da İyonya'nın Milet şehri sömürgecileri tarafından bir esir iskelesi olarak kurulan Dioscurias/Diyoskuri⁵⁶ idi. Romalılar ve Bizans çağında bu esir pazarı iskeleye Sebastopolis/Sebastapol denilmekte idi. Burayı Gürcüler Thukhumi/Tzkhom ve Türkler de Sohüm/Suhum Kalesi şeklinde isimlendirmişlerdir.⁵⁷

Abhazya'nın en önemli mevkilerinden olan Suhum Kale, XVI. ve XVII. yy.'larda Kırım Hanlığı, Kefe ile Sinop ve Samsun gibi Karadeniz limanları üzerinden yapılan ticaretin merkeziydi. Suhum'da 1572-1573'te 800 kişilik bir Osmanlı tüccar kolonisi mevcuttu.⁵⁸ Bu ticaret kolonileri Abhazya'nın iktisadi yapısında değindiğimiz üzere; meşin, tuz, savaş araçları getirerek esir, av kuşları, şimşir, bal, bal mumu gibi yerli ürünlerle takas yapıyorlardı. Balık avcılığında kullanılan ağ ipliğini de Suhum'daki Abhaz'lardan temin etmek mümkündü. Gürcistan ipeği de Suhum üzerinden Osmanlı'ya gitmekteydi.

Suhum Kale, XIX. yy.'ın başlarında 6.000 civarındaki nüfusu ile etrafı güzel bahçelerle çevrili hoş bir şehirdi. Dağdan gelen içme suyunun şebeke sistemi ile şehre dağıtılması, burada tam anlamı ile bir şehir kültürü oluştuğunun göstergesidir. Türk, Rum ve Ermeni

⁵⁶ Mustafa Budak, **Kafkasya Hatıraları**, hzn. Ahmet Cevdet Canbulat, TTK, Ankara, 2007, s. 120.

⁵⁷ Kırzioğlu, s. 2.

⁵⁸ Bilge, s. 208.

tüccarlara ait çok sayıda dükkan ve ticarethane olan bu liman şehrinde Abazalar, Çerkesler ve Migreller yaşamaktaydı.

Suhum ve civarı sık ormanlarla kaplı, bol yağışlı, bataklık ve bunun neticesinde de sıtma hastalığı yaygın bir bölgedir.

2. 19. yy.'a Kadar Suhum Kale'nin Tarihsel Gelişimi

Karadeniz'in doğusunda, Batum'un kuzeyinde yer alan Suhum Kale'nin kuruluşu M.Ö. VII. yy.'a kadar uzanır. Miteloslular tarafından burada bir koloni kurulmuştur. İlk ismi Dioscurias'tır. Daha sonra Bizans İmparatorlarından Sebastopolis'in ismi ile anıldı. Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra da Suhum Kale olarak bilindi.

M.Fahrettin Kırzioğlu'na göre Osmanlı kaynaklarından hiçbirisi, doğu Karadeniz kıyılarındaki Abhaz-Eli/Abaza ve Dadyan/Megrel (Migrel) bölgelerinin, II. Murad'ın son yıllarında veya Fatih Mehmed'in tahta geçtiği 1451'de bir Osmanlı donanmasının seferi sonunda zaptedildiğini veya itaat altına alındığını bildirmezler. Ancak Kıvami, 1451'de II. Mehmed'in tahta geçişini anlatırken, bu yeni Osmanlı padişahının dehşetinden ve heybetinden korkup içlerine od düşen ülkeler arasında, Eflak'a Abhaz'a, Deşt'e ve Kıpçak'a telaş eriştiğini söyler. Kıvami'de geçen bu bilgilerin doğru olduğunu anonim Gürcü kaynaklarından aldığımız bilgiler de doğrulamaktadır.⁵⁹ Verilen tarihle aralarında bir kaç yıl öncelik olan bu kaynaklara göre Suhum'un 1451'de yani II. Mehmed'in ilk saltanat yılında Osmanlı donanması tarafından alındığı bildirilmektedir.

Yine Kırzioğlu'nun bu iddiasının bir delili de; bu fethin yılının, 1453 İstanbul'un fethinden önce olduğunu son Bizans Tarihçilerinden Dukas'ın eserinde de görmenin mümkün olduğunu söylemesidir. Çünkü eserini 1462 yılında tamamlayan Dukas, Karadeniz kıyılarının İstanbul'un fethinden önce Osmanlı'ya tabi olduğunu şöyle belirtiyor. "18 Haziran 1453'te İstanbul'dan çıkarak eski bakent Edirne'ye dönen Fatih Sultan Mehmed, kendisini kutlamaya ve yıllık vergilerini sunmaya gelip burada beklemekte olan yabancı elçilere, bundan sonra metbularına nasıl davranması gerektiğini bildirirken, Trabuzon Hükümeti'ne, Karadeniz taraflarında oturanlara

⁵⁹ Kırzioğlu, s. 4.

(Trabuzon'a komşu Gürel ve Megrel ile Abaza'ya), her sene hediyeler ile İstanbul'a gelip arzı tazimat eylemelerini ve tayin olunan haracı takdim etmelerini emretti".⁶⁰

Kırzioğlu savunduğu tezinin doğruluğunu ispat için elindeki 1820 yılından kalma bir belgeyi delil gösteriyor. İlk Rus işgali sırasında, Rus-Ortodoks Kilisesi'ne tabi kılınmak ve toprakları ellerinden alınmak gibi Moskof mezalimine karşı 1820'de isyan eden Batı Gürcistan halkı, hükümdarları Dadyan Salamon'un ağzıyla ve onun imzasıyla, Osmanlı Devleti'nden yardım dilemek üzere Ahıska Valisi Ali Paşa'ya bir elçi gönderdikleri mektupta şöyle diyor:

"Ahıska Valisi Ali Paşa'nın ellerinden öperek, kendisinden rica ederiz. Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'u zaptettiği gün, Açıkbaşlar'a (İmeret ve Megrel ile Abhaz'a) da name göndermişti. Biz, o günden beri Osmanlı tebaası olmayı kabul ettik. Babam, gönül rızası ile Osmanlı Devleti'ne hizmet etti. Benim ocağım da devletin mülkü, halkı onun reayasıdır. Biz hiçbir zaman başımızı Moskof reyalığına vermedik; kanımızı dökmeyince de Moskof'a tabi olamayız."⁶¹ Bu mektupta, Osmanlı Devletine tabi olan Abhaz ve Gürcü halkının yöneticisinin kendi ifadesiyle ne zaman Osmanlı hakimiyetine girdiklerini zikretmesi oldukça önemlidir.

Yine Kırzioğlu'nun W. Hiyd'en aldığı bilgiler de bu görüşü desteklemektedir. İstanbul'un fethi ile sağlamlaşan Karadeniz ve boğazlardaki Osmanlı hakimiyeti, fethin hemen akabinde Karadenizde daha da genişlemeye başlamıştır.

Kırım Han'ı Hacı Giray Han, Kırımda ticaret alanında hayli gelişmiş hatta ticareti elinde tutan ve sağlam kaleleri bulunan, Kırımdaki Cengizogulları kolunun siyasi işlerine de etki eden Cenevizliler'e düşmandı. Onları buradan atmak için güçlü kara kuvvetlerinin bulunmasına rağmen donanması yoktu. O yüzden de donanması olan Osmanlı'dan yardım alması gerekecekti. Hemen Osmanlı'ya teklifte bulundu. Hacı Giray Han'ın teklifini kabul eden Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Hamza Paşa komutasında 56 gemilik bir Osmanlı donanması, 1454 yazında Boğazlardan Karadeniz'e çıktı. Önce Akkerman kıyılarını sıkıştıran donanma güçleri, kuvvetli bir savunma ile karşılaşınca, Kafkasya kıyılarına doğru hareket etti. 1451'de itaat altına alınmasına rağmen Cenevizliler'e güvenmiş olma ihtimaliyle Osmanlı'ya vermeleri gereken haracı

⁶⁰ Kırzioğlu, s. 2.

⁶¹ Kırzioğlu, s. 5.

ödemeyen Abhaz'ın başkenti Sebastopolis/Suhum, 1454 Haziran'ında Osmanlı donanması tarafından tahrip edilerek yeniden itaat altına alınmıştır. Bu olayın meydana geldiği Ceneviz kaynaklarında mevcuttur.⁶²

Sebastopolis/Suhum'u, 1454'te Osmanlı donanması yeniden alınca Abhaz ve Cenevizliler'i tutsak edip götürmüş. Bu tutsaklar arasında Ceneviz konsolosu da vardı. 1455 yazında Kefe'ye sığınmaya çalıştı. Bu nedenle Kefe Ceneviz idarecileri bir süre Sebastopolis/Suhum üzerine düzenlenen seferlere son verdi. Cenevizliler'in Sivastopol'dan Suhum'a kadar olan kıyılarda havyar, balık ve esir ticareti yapan kolonileri vardı. Bu bölge halkı 1460'tan sonra Cenevizliler'e vergi vermemeye, tüccarlara baskın düzenlemeye ve onları topraklarına sokmamaya başladılar. Bölge halkının bu tutumuyla birlikte Osmanlı, Cenevizliler'in buradaki hakimiyetine son verdi.

Osmanlı ordusunun, 1578 yılında Lala Mustafa Paşa serdarlığında Gürcistan ve Şirvan seferine çıkması kararlaştırılmıştır. Mart 1578'de sefere çıkan ordu Şirvan'a ulaştığında, Çerkes ve Abaza beylerine hil'at gönderilerek kendilerinden, Adil Giray başbuğluğunda sefere çıkan Kırım kuvvetlerine erzak tedariki ve sair hususlarda yardım etmeleri istenmiştir.⁶³

Bu arada yeni kurulan Suhum Eyaleti'ne,⁶⁴ eski Gönye (Batum) Sancak Bey'i olan aslen Abaza olmakla birlikte⁶⁵ Osmanlı kaynaklarında Çerkes olarak zikredilen Çerkes Haydar Bey, 800.000 akça hasla Suhum Beylerbey'i olarak tayin edilmiştir (Mayıs 1578). Böylece, fethinden 125 yıl sonra buraları tam olarak merkeze bağlanmıştır. Çerkes Haydar Paşa'nın, buradaki boyların adetlerine göre davranarak, dağlık bir bölge olan Abhazya'ya hakim olduğu görülmektedir.⁶⁶ Böylelikle Abhazya'da Müslümanlık yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Abhaz feodal beyleri İslam Dini'ni kabul ettiler. Kırsal

⁶² Kırzioğlu, s. 6.

⁶³ Kırzioğlu, s. 18.

⁶⁴ 1578 Eylül ayında Şirvan'ın batı kesiminde bulunan Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği 'Fetih Paporu' mahiyetindeki mektubunda Hazar denizinden Karadeniz'e kadar olan Osmanlı Eyaletlerini dörde ayırarak ifade etmektedir: 1) Şirvan Eyaleti, 2) Tiflis Eyaleti, 3) Gürcistan Eyaleti, 4) Suhum Eyaleti (III. Murat döneminde Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden önce kurulmuştur).

⁶⁵ Bilge, s.217.

⁶⁶ Kırzioğlu, s. 19.

kesim Abhaz halkı ise bir müddet eski pagan inanışlarına devam ettiler.⁶⁷ Ancak merkezin koyduğu vergi yüküne ve alışverişte para kullanma işine, eskiden beri korsanlık yapmak, çevre kabilelerden aldıkları esirleri satmak suretiyle ve yerli ürünlerini dış ülkelerden gelen yukarıda bahsi geçen eşyalarla takas ederek geçinen Abazalar alışamayınca, Suhum, Gagra, ve Bicunda sancaklarından oluşan Suhum Beylerbeyliği kaldırılarak, toprakları Trabzon Eyaleti'ne bağlanmış Hristiyan olan ahalisi bir bakıma kendi hallerine bırakılmıştır. Korsanlık faaliyetlerine ise engel olunmuştur.

3. 19. yy.'ın İlk Yarısında Suhum Kale

1790 yılında III. Selim döneminde Tendra Adası ve Yenikale Boğazı açıklarında Ruslar'la yaptığı savaşta çok gemi kaybeden Osmanlı Donanmasını yenilemek amacıyla aralarında Suhum'un da bulunduğu çeşitli şehirlerde gemi yapımına başlandı. Suhum Bey'i Keleş Bey (Gülşen Bey) gözetiminde Suhum'da 59.5 arşın (40.5 m) boyunda bir kalyon inşa edildi. Ancak Suhum'un uzak olması nedeniyle işçi temini ile malzeme ve mühimmat gönderilmesi güç olduğundan bir daha burada gemi inşa edilmemesi kararı alındı.⁶⁸

Abazaların Osmanlı Devleti'ne karşı olan tavırları 1805'deki Müşir Keleş Ahmed Paşa ihanetiyle başlamaz. Abazalar daha 1770'de Osmanlı-Rus savaşı esnasında kralları olan Levan Şirvaşidze vasıtasıyla Rus himayesini istemiş, fakat bu, Rus hükümetinin Abhazya'nın tamamını Rusya'ya ilhak etmek istemesinden dolayı gerçekleşmemiştir.

Daha sonra Abhazya hakimi olan Çaçba Zurap kendine halef olacak çocuğa sahip olmadığından yeğeni Keleş Ahmet Bey'i kendine halef tayin etmiş, fakat Keleş Bey gün geçtikçe Zurap'a karşı tavır almaya başlayınca Zurap da Batum'daki diğer yeğeni Bekir Bey'i Abhazya'ya getirerek Abju mntıkasını kendisine vermiştir.

1801'de Gürcistan'ın daha sonraları Gürya ve Migrelya'nın Rus himayesine girmesinden etkilenen Abaza hakimi Keleş Bey de 1803'de Rus himayesini talep etmiş, fakat Rus Prensi Tsitsianov, Amiral Çiof vasıtasıyla Keleş Beyle yaptığı görüşmeler neticesinde

⁶⁷ Turabi Saltık, **Tarihsel Mücadele Sürecinde Adıgeler, Abhazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2000, s. 114.

⁶⁸ Bilge, s. 159.

Osmanlılarla ilişkilerini bozmak istemediğinden bu teklifi redd etmiştir. Bunun üzerine vaktiyle Ruslar vasıtasıyla Osmanlı nüfuzundan kurtulacağını ümit eden Keleş Bey bu defa yeniden Osmanlılar'a yanaştı. Hattı zatında Osmanlı yöneticileri de onun Ruslarla irtibatının farkında olmakla beraber bunun çok ciddi boyutlarda olamayacağını düşünüyorlardı, zira Keleş Bey Müslümandı ve bu bağ dolayısıyla Rusya'nın tarafında olamazdı. Ayrıca böyle bir harekette bulunsa bile Suhum önemli bir Osmanlı üssü durumundaydı ve dolayısıyla böylesine güçlü bir yerde askeri bir maceraya girmesi düşünülemezdi.

Ancak Keleş Bey giderek bulunduğu bölgede güçlenmeye başladı. Migrelya hakiminin kendisinin himaye altına alınma isteğini kabul etti ve bu şekilde gücünü arttırmaya çalıştı. Daha sonra ise Keleş Bey, bir taraftan Bekir Bey'in nüfuzu ve tavrı diğer taraftan ikinci evladını kendine halef tayin etme düşüncesiyle beklenmedik bir yola başvurarak 1806'da Osmanlı Devleti'nin kendine verdiği büyük ünvan ve yetkilere rağmen, Rus gücünün de etkisiyle yeniden Rus himayesine girmek istemiştir. Olayların gelişimine dönersek eldeki belgeler ve Ruslar'ın konuyla ilgili raporları çerçevesinde şöyle bir seyir takip edilebilir:

Bu arada 1805 yılında Trabzon valisi olan Tayyar Paşa'nın isyanı, Keleş Bey hadisesine yeni bir boyut kazandı. Tayyar Paşa ile kurduğu irtibat Osmanlı ile Rusya'yı ilgilendiren yeni pek malum başlangıcı oluşturur. Devletinin istediği ve gerekli gördüğü yenilikleri yapmayan ve devletine cephe alan Trabzon Valisi Tayyar Paşa, yine kendi gibi daha sonra devletine ihanet edecek olan Suhum muhafızı Müşir Keleş Ahmed Bey'in yanına kaçmıştır. Fakat Osmanlı donanmasının Tayyar Paşa'nın peşine düşmesi ve hakkında idam fermanı çıkarılmasıyla zor durumda kalan Suhum muhafızı Keleş Bey Sadarete göndermiş olduğu tahriratında, Tayyar Paşa'nın tevkif edilmesi ile ilgili kendine "Emr-i Âli" gönderilmiş olduğunu ve kendinin o sırada Rus tecavüzü dolayısıyla Tayyar Paşa'nın işe yarayacağını düşündüğünü ve bu yüzden yanında eğlediğini, ancak Tayyar Paşa'nın Emr-i Âli gelmeden Kırım tarafından gelen bir Rus tüccar gemisiyle Kırım'a gittiğini belirtir. Keleş Bey yine aynı tahriratta Tayyar Paşa'yı yanında eğlediğinden dolayı affını ister ve Tayyar Paşadan; mührünü taklit ederek Osmanlı'ya kendisiyle ilgili bir takım kağıtlar göndermesi hasebiyle de şikayette bulunur. Öte yandan idamı için ferman çıkartılan Tayyar Paşa'nın yakalanması için peşine düşen Sadaret Alemdarı Abdurrahman Ağa ve Donanmayı Hümayun Başbuğu

Halil Ağa'nın arzlarında, Suhum muhafızı Müşir Keleş Ahmed Paşa'nın Tayyar Paşa'yı bir müddet muhafaza ettikten sonra hile ile bir sefineye bindirerek Kırım'a kaçırıldığına dair ifadelerine rastlamaktayız.

Aynı olaydan Rus kaynaklarına dayanarak bahseden Rus tarihçi Fadev ise, Tayyar Paşa'nın idamı için Müşir Keleş Ahmed Bey'e Trabzon vilayetinden 5 kese altın ve bir ferman gönderildiğini, fakat Keleş Bey'in bu emri yerine getirmediğini, bunun üzerine Türk filosunun 6 Ağustos 1806'da Abhazya kıyılarında görüldüğünden bahsettikten sonra, Keleş Bey'in bu filoyu bir yandan topladığı 25.000 kişilik ordu diğer yandan Abhazya kıyılarının savunulması için ortaklık teklif ettiği Rus General Litafet'e güvenerek, Osmanlı donanmasına karşı mukavemette bulunmaya hazırlandığını, fakat Osmanlı filo komutanının kaleye karşı harekete geçmeyerek, Abhazya kıyılarının hakimiyetinin Osmanlıların elinden çıkmasına zemin hazırladığını yazmaktadır. Aynı eserde bu konuyla ilgili Migrelya'da bulunan Rus General Rıkgofun raporunda yer alan : *"Türk filosu üç askeri ve sekiz destek gemisinden oluşmaktaydı. Bunlar Hopa 'dan Suhum 'a hareket ettiler, Keleş Bey Çerkes, ve Abazalardan oluşan 25. 000 kişilik bir orduyla bunları karşıladı"* ifadelerine de yer verilmektedir. Bu arada Osmanlı donanmasının Ağustos ayının ilk haftası içinde Suhum kalesinin karşısında bulunan Kudur Burnu' na geldiği, ancak Keleş Bey'in Osmanlı donanmasına karşı 25. 000 kişilik bir güçle mukavemette bulunduğu dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte onun Osmanlı tarafından affedilmemesinden sonra isyan etmiş olması ihtimal dahilinde görülmektedir. Bu olaylar Osmanlı Devleti ile Keleş Ahmed Bey arasındaki irtibatın kopmasına yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Kafkasya'daki durumun Rusya lehine güçlenmesine sebep olmuştur.

Bu olaylardan sonra artık Osmanlı Devleti'nden tamamen yüz çevirdiği anlaşılan Keleş Bey, daha önce de belirttiğimiz gibi Ruslara tabi olmak için müracaatta bulunmuştur. Tayyar Paşa bu konudaki görüşmelerde bir zamanlar kendini yanında muhafaza eden Keleş Ahmed Bey'e aracılık etmiş ve Keleş Bey, haleflerinin Abhazya hakimi kabul edilmesi şartıyla, Rus tarafına geçebileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Keleş Bey'e Ekim 1806'da Rus hükümetinin izniyle Kırım'ın güney kıyısına yerleşme izni verilmiştir.

Bu iznin hemen akabinde Kırım'a gittiği anlaşılan Keleş Bey'in yanına, Abhazya'nın ilk coğrafi tasvirini yapan ve Ocak 1807'de de Odesa'dan Kırım'a Keleş Bey'in Rusya'ya bağlılığını temin etmesi istenen Teğmen Shirnevski gönderilmiştir. Yapılan görüşmeye Rusya'nın Karadeniz donanma komutanı da katılmıştır. Görüşmede Ruslar'ın Abhazya kıyılarına yönelik planlarının mahiyeti de su yüzüne çıkmıştır. Nitekim Shirnevski Rus filosunun bu kıyılara yanaşıp yaşayamayacağına dair sualler sormuştur. Bu sorular, Ruslar'ın Osmanlılar'la barış halinde olmalarına rağmen ileride vuku bulacak bir savaşta buraları ele geçirme niyetleri açısından dikkat çekicidir. Keleş Bey'in buna cevabı önceden haber verildiği takdirde, bu hususta gerekli hazırlık yapılarak gemilerin yanaşmasının mümkün olabileceği şeklinde olmuştur. Görüşmelerden daha sonra haberdar olan Kafkas orduları komutanı General Gudoviç Keleş Bey'e bir mektup göndererek bu konuda Rusya'ya yardım etmesini de istemişti.

Bütün bu olaylarda 1805'de Trabzon valisi iken Suhum'a kaçan Canikli Tayyar Paşa'nın dolaylı da olsa önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Tayyar Paşa Osmanlı Devleti'ne gerek Çapanoğlu ile olan geçimsizliği gerekse "*Nizam-ı cedid*"e karşı oluşu gibi sebeplerle isyan etmiş ve Ruslar da bunu onun şahsında kendi amaçları için kullanmaya çalışmışlar, fakat Tayyar Paşa başarısızlığa uğrayınca da Suhum'a Keleş Ahmed Bey'in yanına kaçmıştır.

Tayyar Paşa Suhum'a kaçtıktan sonra Çıldır Valisi Selim Paşa ve Suhum Muhafızı Keleş Bey ile irtibat kurarak onlar vasıtasıyla hükümet merkezine af edilmesi yolunda müracaatta bulunmuştu.⁶⁹ Fakat bu müracaatına olumlu cevap verilmediği gibi Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya kendisinin idamı için emir dahi verilmişti.

Daha sonra Tayyar Paşa'yı bulmak için Çıldır Valisi Selim Paşa tarafından gönderilen tahriratta; Donanmayı Hümayun başbuğu Halil Ağa ve Alemdar Abdurrahman Ağanın Tayyar meselesiyle ilgili görevlendirilmiş oldukları görülmektedir. Aynı tahriratta bunlar Batum limanına vardıklarında, Suhum muhafızı Gülşen Bey tarafına gönderdikleri adamların geri gelmiş olduğu ve bunların ifadelerinden Tayyar'ın Gülşen Bey'in konağından inerek 7 nefer gulamıyla Kırım tüccar sefinelerinden birine binerek Kırım'a firar ettiği ve kethüdası Abdullah ve avanelerinin dahi Bağdat tarafına gittikleri anlaşılmaktadır.

⁶⁹ BOA, HH, 4056.

Yine Sadaret Alemdarı Abdurrahman Ağa ve Donanmayı Hümayun Başbuğu Halil Ağa tarafından gelen maruzat hülasasında ise; Polathane (Akçaabat) limanına vardıkları, sahildeki ağaların Tayyar Paşa'nın kaçmasına göz yumdukları, Gülşen Bey'in ise hile ile gemi tedarik ederek Tayyar Paşa'nın Kırım'a gitmesine yardımcı oldukları zikredilerek, kendilerinin de bir iki gün içerisinde Suhum Kalesi'nin karşısında Kudur Burnu'na demir atacaklarını ve diğer Emr-i Âliyi Gülşen Bey'e gönderdikleri bildirilmektedir.⁷⁰

Daha sonra IV. Mustafa'nın (1807-1808) Padişah olmasıyla Tayyar Paşa affedilmiş ve o da Kırım'dan bindiği bir gemiyle 20 Ekim 1807'de İstanbul'a ulaşmıştır. Burada kendisine Trabzon Valiliği ve Canik mukataası verilmiş ve aynı ayın sonunda Sadaret Kaymakamlığına getirilmiştir. Ardından getirildiği bu mevkisini de kullanarak kendine muhalif olanlara karşı harekete geçmesi üzerine Dimetoka'ya sürülmüş, oradan da Hacıoğlupazarı'na gönderilmiş, fakat Alemdar Mustafa Paşa'nın araya girmesiyle Varna muhafızı yapılmıştır. Ancak II. Mahmud'un 1808'de tahta çıkmasının ardından idam edilmiştir⁷¹.

Daha önce de belirtildiği gibi Suhum muhafızı olan Keleş Bey Ruslara karşı yakınlık duyuyor ve hatta onlarla işbirliği yapabileceğini bildirmekten de geri kalmıyordu. Osmanlı Devleti'ne karşı bu tür fiillerle ihanet etmiş olan Keleş Bey 14 Mayıs 1808 akşamı Suhum'daki evinde öldürülmüş ve öldürülmesinde de 1806 yılında kendisi tarafından cezalandırılmış olan Dzapşin ve babasının Ruslar'la yaklaşmasını istemeyen büyük oğlu Arslan Bey önemli rol üstlenmişlerdir. Bu olaydan hemen sonra Suhum Kalesi komutanı olan Arslan Bey kaleyi Ruslara ve kardeşine karşı muhafaza edebileceğinden emin olmadığından dolayı Osmanlı'dan yardım istemiştir. Bu istek karşısında Osmanlı Padişahı olan III. Selim ona bir yandan Suhum'a askeri gemi göndereceğini bildirirken, diğer yandan da Faş kalesinin muhafızı olan Memiş Ağaya bir bölük Yeniçeri ve gerekli askeri malzemeyle Arslan Bey'e yardım bahanesiyle burayı alma emri vermiştir. Bu arada Osmanlı tarafında kalenin elden çıkmaması için bu gibi tedbirler alınmaya çalışılırken Keleş Bey'in halefi olan ikinci oğlu Sefer Bey Rus tabiyetine geçmiş ve Hristiyan olarak Giorgi adını almıştır. Yeni hakimine karşı kendini isbat etmek isteyen Sefer Bey, Manuçar Şirvaşidze, Tavadlar, Migrelya hakimi Levan

⁷⁰ BOA, HH, 4045.

⁷¹ AYDIN, s. 40-45.

Dadyan ve annesinin de yardımına güvenerek Suhum Kalesi'ni kardeşinin elinden, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden alarak Ruslar'a vermeye karar vermiştir.

Bunun için Haziran 1808'de Giorgi Şirvaşidze (Sefer Bey) Abhaz ve Migrelyalılarla Suhum'a doğru yola çıkmış, fakat kaleyi alamadan geri dönmüştür. Bunun üzerine Arslan Bey Suhum'u elinde tutabilmek için Giorgi'ye karşı harekete geçmiş, ancak Giorgi de Rus komutan Rıkgof'dan yardım istemiştir. Rıkgof'un durumu Kafkas komutanı olan Gudoviç'e bildirdiğinde bu sıralarda Osmanlı Devleti ile aralarında devam eden ateşkesi bozmak istemeyen Gudoviç bunu kabul etmemiştir. Gudoviç'in bu görüşünü Petersburg da tasdik ederek, bu sırada Rus dışişleri bakanı olan Kont N. P. Rumyantsev "Şu arada Bab ı Âli'yle görüşmeler devam ettiğinden dolayı herhangi bir harekete geçilemeyeceğini" bildirmiş, ancak Giorgi'nin Rus himayesine girmesini kabul etmiştir. Bu durum Rus Çarı'nın Giorgi'ye göndermiş olduğu bir Ukas'la da teyit edilmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Suhum Kalesi'nin muhafazasına büyük önem vermiştir. Bunun için kaleye cephane ve mühimmatlar sevk etmiş ve ayrıca kale muhafazasına itina göstermesi ve Ruslar'ın kaleye zarar vermemesi için tedbir alması hususunda Keleş Bey'in oğlu Arslan Bey'e emirler gönderilmiştir.

Yine Trabzon ileri gelenlerinden Şaürzade'ye gönderilen bir başka yazıda, Rus harbi dolayısıyla Suhum'un takviyesi için gönderilmesi gereken askerin henüz gönderilmemiş olduğundan bahisle, bunların bir an önce yerlerine ulaştırılması da istenmiştir.

Ruslar, savaşın ikinci safhasının başlamasıyla birlikte Şervaşidze Hanedanı ile aralarında hasıl olan anlaşmaya dayanarak, Osmanlıları Suhum Kale'den çıkarmak üzere 9 Temmuz 1810 'da bir filo ile Suhum Kale limanına gelip, iki gün şehri bombaladıktan sonra, Yüzbaşı Dote komutasında 600 kişilik bir askeri kuvveti karaya çıkarmış ve bu birlik kalede bulunan Osmanlı muhafız birliklerine rağmen kaleyi işgal etmiştir. Suhum'un işgal edilmesi üzerine 1454'ten beri Osmanlı hakimiyetinde Abhazya'yı yöneten ve 1775'te Müslüman olan Şervaşidze Hanedanından olan Sefer Bey, Hristiyanlığı kabul edip Rus hakimiyetini kabul ettiğini ilan etti ve Giorgi ismini aldı.⁷²

⁷² Bilge, s. 175.

Böylece Ruslar Kafkas kıyılarında önemli bir stratejik mevki daha ele geçirmiş oluyordu.

1810 yılında Suhum Ruslar tarafından işgal edilmiş, Osmanlı da elinden çıkan bu kaleyi yeniden almanın yollarına bakıyordu. 1812'ye gelindiğinde Fransa İmparatoru Napolyon ile Rusya arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeni ile, Ruslar'ın Kafkasya'da yaptığı 1806-1812 savaşlarının neticesini Bükreş Antlaşması ile belirlediler. 16 Mayıs 1812'de Osmanlı ile Rusya arasında yapılan bu antlaşma ile Kafkasya'da hiçbir toprak parçası kaybetmiyordu. Rusya önceden işgal ettiği Faş, Kemhal, Anakliya, Anapa ve Suhum Kaleleri'ni ahalisine dokunmadan tahliye edecekti. Fakat Ruslar'ın daha sonra bu antlaşmanın şartlarını yerine getirmeme eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Nitekim Suhum Bey'i Keleş Bey'in (Gülşen Bey) oğlu Sefer Bey, 1814'te Suhum'u Ruslar'a teslim etmiş kendisi de onlara tabi olmuştur.⁷³

Bu arada, Suhum Muhafızı Arslan Bey'in arızasında Suhum'un kaybedilişi ve daha sonraki olaylar tafsilatlı bir şekilde hikaye edilmektedir. Burada, Trabzon kazasından bekledikleri askerin gönderilmediği, kalede aylıklı olan askerlere izin verildiği ve Rus donanmasının Suhum Limanı'na girip kaleyi top ve kumbara ateşine tuttuğu ve ardından kalenin deniz tarafını yıkıp, hücum ettiği ve vuku bulan muharebede kalede bulunan işe yarar topçu ve askerlerin hayatlarını kaybettikleri, kalanların yaralı, sağlam olanların ise Çerkesler'e sığındıkları belirtilmektedir. Daha sonra aynı belgede kaleyi kurtarmak için yapılan çabalar da zikredilerek bununla ilgili; kalenin Ruslar'ın eline geçtiğini duyan bazı Çerkeslerin etrafa haber göndererek kaleye yardım için epey insan topladıkları ve hatta bunlara Abazalar'ın dahi Tavad ve Aznavurlarıyla katıldıklarını belirterek, bu sırada Suhum muhafızı olan Hazinedarzade'nin Faş Seraskerliği yanında Karadeniz Seraskerliğine de atanmasının yardıma gelen bu insanlar arasında büyük bir infiale sebep olduğunu, kendilerinde de Suhum'u kurtaracak top, topçu askeri, cephane ve mühimmatı bulunmadığını, bu yüzden *"memleket bizimdir niçin harab idelim, Arslan Bey Seraskere gitsün asker ve gerekli malzemeleri alıp gelsün"* dediklerini, bunun üzerine gerekli asker ve malzemelerin temini maksadıyla kendisini Trabzon'a Hazinedarzade'nin yanına gönderdiklerini, ancak gittiği Trabzon'da bir şey elde edemeden 5 ay kalıp, daha sonra Batum'a geldiğini, burada da 8-9 ay kalmasına

⁷³ Gökçe, s. 210.

rağmen⁷⁴ asker talebinin karşılanmadığını, fakat Abaza ve Çerkes kabilelerinin tamamen ümitsizliğe düşüp, Ruslara tabi olur korkusuyla yanında olan Tavad ve Aznavurlardan bir kaçını , "*Devlet-i Aliyye... Seraskeri'nin biri gittiyse beşini yeniden tertib eder*" şeklindeki yazılarla geri gönderdiğini ve Çerkes ve Abazaların da buna, "*canımız tende iken Moskov keferesine tabiyyet edecek değiliz*"⁷⁵ diye cevap verdiklerini zikreder.

Müteakiben yine aynı konu ile ilgili Suhum Muhafızı Arslan Bey'e Çerkes kabilelerinin ileri gelenleri tarafından gönderilen 10 imzalı mektupta, Çerkes ve Abaza halkının Serasker Paşa'nın Faş'dan ayrılmasından sonra Rus işgaline uğrama korkusuyla hayli tedirgin oldukları ve feryadlarını dile getirmesi bakımından dikkate değer görülmektedir. Özetle mektupta: "Serasker dönüp gitmiş, bizi din düşmanımız kefereye verdiler. Bizim günahımız onların boynunda olsun. Müslümanlar bizden vazgeçti mi ...elbet bu tarafa gelesiz, canımız tende iken Moskov keferesine tabiyyet edecek değiliz. Senin karındaşların cümlesi Moskovlu'ya tabiyyet etti. Bizler Rusya keferesine tabiyyet edecek değiliz. Bizi Moskova bıraktılar günahımızı çeksinler. Allah dostu Padişahın kılıcını keskin etsin"⁷⁶ demektedirler.⁷⁷

Bu belgelerdeki bilgiler ışığında ulaşılan netice, zamansız ve yersiz yapılan bir atamanın burada olabilecek birlikte hareket etme imkanını azalttığı ve güven duygusunu zayıflattığıdır. Bu da Ruslar'ın buradaki konumunu sağlamlaştırmasını kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Bu gelişmelerin yanında arazi tahliyesine ilişkin çabaların da devam ettiği görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili Rus Generali Nikola Rtışsev, Şark Seraskeri olan Ahmed Paşa'ya gönderdiği bir tarafı Rusça ve bir tarafı Türkçe yazılmış 28 sayfalık mektubunda konuyu Rusya açısından daha detaylı olarak ele almıştır. Mektubunda, daha önce Erzurum Valisi Emin Paşa ve Trabzon Valisi Süleyman Paşa ile bu hususları yazıştığına değindikten sonra; Açıkbaş (Gürcistan) ülkesinin öteden beri Devlet-i Aliyye'ye tabi olmadığını, 1804 senesinde Salomon Han'ın Rusya'ya tabi olduğunu, ancak daha sonra Rusya'dan yüz çevirdiğini ve Açıkbaş'a tabi olan Gürya'nın da hakimi

⁷⁴ BOA, HH, 42118-R.

⁷⁵ BOA, HH, 42118-R, S.

⁷⁶ BOA, HH, 42118-Ş.

⁷⁷ Aydın, s. 96-99.

olan Tavad Mamaya'ya verildiğini ifadeyle, "Sizler! Şehriban ve Bağdadçık kalelerini istersiniz. Salomon Han vaktiyle Osmanlı askerlerini buradan çıkarmış, adı geçen kalelerden ancak bir kaç nişane kalmıştır. Migrel ülkesinin asıl sahibi Dadyandır ve burası hiç bir ülkenin tasarrufunda değildir. Bunlar bir ara Osmanlı hakimiyetine girdiyse de tekrar kurtulmuşlar ve 1804'de Rusya'ya tabi olmuşlardır. Migrel (Münkeril) civarında olan Suhum (Incaz) buranın eskiden beri sahibi olan Gülşen Bey'in marifeti ile Rusya'ya bağlanmıştır. Bu ülkeler kendi hakimlerinin yedlerinde olup, Osmanlıya bağlanmamışlardır. Anakara ve Kemhal kalelerini de talep edersiniz. Bu kaleler antlaşmaya dahil değildirler, zira Anakara eskiden beri Suhum ülkesine dahil olup, Suhum hakimi Sefer Ali Bey ise Rusya'ya tabidir. Kemhal (Kulesinkeri) hakikatte kale olmayup, Migrel ülkesine dahil olduğundan burayı askerimiz tamir ve abad etmiş ki, devlet nizamına göre ülkemizin kendi sınırları içinde olan bir kaleyi tamir hakkı olduğunu Osmanlı Devleti de kabul etmiştir. Suhum'u Sefer Ali Bey Ruslara vermiştir. Ahılkelek kalesi Emin Paşa'ya, Faş kalesi ise Trabzon Valisine verilmiştir" dedikten sonra, mektupunu "Rus Çarı hali hazırda Napoleon ile savaştığından size kati cevap veremiyoruz" ⁷⁸ diye bitirmektedir.

Rus komutanın tahliye etmeleri gereken yerlerle ilgili bu şekilde bir cevap vermesi üzerine Erzurum Valisi Ahmed Paşa da hükümet merkezine gönderdiği bir yazısında konuya açıklık getirme ihtiyacı duymuştur. Yazıda; Tiflis'te bulunan Rus komutanın yanına gönderdiği adamının Rus kumandanının mazbata biçiminde gönderdiği bir kağıt ile döndüğü ve kağıdın muhteviyatının "*tezvirat ve hileden*" ibaret olduğu belirtilerek, Rus iddialarını maddeler halinde çürütmeye çalışmıştır. Burada ilk husus olarak Ruslar'ın Anakara ve Kemhal iskelelerinin birinde mülkü Devlet-i Aliyye'nin olmak üzere kullanım amacıyla bir mahzen yeri kiralamak istediklerinde Osmanlı tarafının buna karşı çıkması üzerine tarafların bu madde üzerinde bir kaç ay görüşüp yazıştığı ve Rus memurları bunun antlaşma yapılmasına engel teşkil edeceğini anlayınca bundan vazgeçtikleri ve bu hususun tasdiknameye konmadığı, ancak tasdiknamelerin buna rağmen mübadele ve kabul olduğu belirtilirken, ikinci husus olarak da, Suhum Kalesi'nin Osmanlı Devleti tarafından inşa edildiği hatırlatılarak, Ruslar'ın kale içindeki top, cephane ve mühimmatın muhafazasına memur olan Gülşen Bey için "Gülşen Bey ve oğlu Sefer Ali Bey Ruslara tabi olmuştur" diyerek kaleyi teslimden kaçtıkları ve bu durumun antlaşmaya aykırı bulunduğu kaydedilen Gülşen Bey'in

⁷⁸ BOA, HH, 44615-Ç.

oğlunun Ruslar'a tabi olsa bile kaleyi bunlar yapmadığından kalenin Osmanlı'ya teslim edilmesi gerektiği ve şu anda İstanbul'da bulunan Rus elçisi İtalianski'nin o zaman Rusya Devleti tarafından bu husus için görevlendirildiği zikredilerek, durumun kendinden ve tercümanlarından sorulması istenmektedir. Konuyla ilgili üçüncü husus olarak, antlaşmada Anadolu'nun Doğu kısmının savaş öncesi gibi bırakıldığı, Kuban Nehri'nin sınır ve iç kısımda kalan kaleler, askeri istihkamlar ve diğer yerlerin isimleriyle belirtildiği, hatta Anakara, Soğucak, Suhum, Faş ve Ahılkelek kalelerinin bütün top, mühimmat ve diğer malzemeleriyle Devlet-i Aliyye'ye teslim olunmasının tasdiknamede yer aldığı, ancak bu beş kaleden yalnız Suhum Kalesi muhafızı Gülşen Bey'in kaydedildiği, onun da başlı başına bu ülkenin sahibi olmayıp, Devlet-i Aliyye tarafından atanan bir muhafız memuru olduğu belirtilerek, meselenin bu bilgiler ışığında İstanbul'daki elçiyle görüşülerek bir karara bağlanması istenmektedir.

Bu yazışmalardan ortaya çıkan netice, Ruslar'ın Kafkaslar'daki komutanları vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin buraları almakla görevli olan vali veya diğer rütbedeki memurlarını oyaladıkları ve hatta bunun da ötesinde Osmanlı hükümetinin buradaki halklar üzerindeki hakimiyetini tanımadıkları ve halkın ya da belli bir bölgenin hakimi durumundaki hanların tutumlarını esas kabul ettikleridir. Bu tahliye maddesi hiç bir şekilde Osmanlı Devleti'nin istediği bir biçimde sonuçlanmamış ve İngiltere Devleti Ruslar'ın Kafkas kıyılarında önemli bir yer edinmelerini istememesine rağmen, Ruslar doğu sınırlarıyla ilgili kendi anlayışlarını kabul ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti bütün bu yazışmalara rağmen arazi tahliyesinden olumlu bir sonuç alnamaması üzerine konum itibarıyla özel bir öneme sahip olan Suhum'u asker göndererek almaya çalışmıştır. Bunun için de kaleyi Ruslar'dan almakla görevlendirilen Arslan Bey'in maiyyetine 500-600 asker, silahdar ve binbaşılar gönderilmiştir. Birlik, Kuda iskelesinde beklediği bir sırada Trabzon Valisi Süleyman Paşa'nın kapıcılar kethüdasıyla Arslan Bey kalenin tahliye edilmesine dair emri kale komutanı Binbaşuya gösterdiklerinde, o da, kralından emir almadan kaleyi boşaltamayacağını bildirmiştir. Bu arada Osmanlı Devleti'nin kaleyi almak için birlik gönderebileceğini beklemeyen Rusya'nın Kafkas Başkomutanı Nikola Rtışev Trabzon Valisi Süleyman Paşa'ya gönderdiği 5 sayfalık Rusça ve Türkçe mektupunda bu duruma çok sert tepki göstermiştir. Rus komutan konu ile ilgili mektupunda, Süleyman Paşa'nın Hazinesarı'nın Tiflis'e geldiğini ve daha önce Kapı Kethüdası Selim Ağa vasıtasıyla

aynı cevapları geçen yıl 21 Haziran'da tarafına yazdığını ve bu meselenin İstanbul'daki elçi ve devletler arasında kurulacak heyetlerle çözülmesi gerekirken, Süleyman Paşa'nın Suhum'a asker göndermesi üzerine, bu tür hareketlere aynı şekilde karşılık vereceğini ve böyle bir durumda da barışın Osmanlılar tarafından bozulmuş olacağını ifade etmektedir. Bu arada yine Rtişsev'in Şark Seraskeri olan Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektupta, Ruslar'ın bu birlikleri buradan çıkardığı ve hatta Trabzon Paşası'nın bu gibi hareketlerden men edilip sakinleştirilmesinin dahi istendiği dikkati çekmektedir. Bütün bu gelişmelerden haberdar olan Arslan Bey, Süleyman Paşa'nın kaleyi almak üzere ciddi bir harekate giremeyeceği kanaatinde olduğundan, görevlendirildiği Suhum'a gitmeyip, önce Faş'a ardından da İstanbul'a dönmüştür. O'nun İstanbul'a dönüşü üzerine Padişah II. Mahmud'un Suhum Kalesi'nin güç kullanılarak alınması hususundaki faaliyetlere, bu bölgedeki Osmanlı gücünün ve etkisinin niteliğini hesaba katarak pek de sıcak bakmadığı, hatta bu konudaki siyasi beceriksizliklerden rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim II. Mahmud hattında: "Arslan Bey bu tarafta tutulmayıp Süleyman Paşa tarafına gönderesiz. Gerekirse yanına 1.000 asker veriniz, hatta top ve mühimmat verilerek beylik sefineye irkab edip vatani olmakla can siperane çalışır demişsiniz. Suhum 'u harp ile alacak isek kaviiyyü'l iktidar bir vezir gerekmektedir. Arslan Bey 'in elden alacağı asker ile kale alamayacağını cüz 'i mülahazası olan bilir. Ahden alacak isek Arslan Bey'e asker ve mühimmat vermenin manası nedir?"⁷⁹ demek suretiyle bu durumu açık olarak ifade etmektedir.⁸⁰

Suhum ile ilgili Ruslar'dan böyle bir tepki beklemeyen ve askeri gücüne de güvenemeyen Osmanlı Devleti, yeni bir savaşı göze alamayarak bir bakıma geri adım atmış ve Suhum'u alma girişimlerini direkt olarak değil de dolaylı yollardan ve barış şartları çerçevesinde sürdüreceği bir dönemi başlatmıştır.

Bu siyasi gelişmeler olurken Osmanlı Devleti'nin bir kalesi olan Suhum'un Ruslar'ın eline geçmesinde önemli rol oynayan ve daha sonra Rus yanlısı tutumuyla da buralardaki halk üzerinde etkili olmaya çalışan Sefer Bey'in Osmanlı Devleti'ne olan yaklaşımında her ne kadar şüphe ile karşılanacak olsa bile önemli değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Sefer Bey'in Anapa muhafızı Seyyid Hüseyin Paşa'nın yanına gizlice adam göndererek, affedilmesini, babası gibi Suhum Kalesi'nde kale muhafızı olarak görevlendirilmesi durumunda, kalede bulunan Ruslar'ı kovup Osmanlı

⁷⁹ BOA, HH, 44558 H.

⁸⁰ Aydın, s. 139-140.

Devleti'ne hizmet etmesi teklifinde görülebilir. Bu teklife şüphe ile yaklaşan Hüseyin Paşa meseleyi tetkik için Abaza emirlerinden Şahmuz Bey'i görevlendirmiştir. Sefer Bey tarafından böyle bir teklifin Osmanlı birliklerinin Suhum'u almaya teşebbüs ettiği bir sırada vukua gelmesi her ne kadar Sefer Bey'in güçlünün yanında olma isteği gibi bir izlenim veriyorsa da, bu hal Osmanlı Devleti tarafından Suhum'u almak için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir denilebilir.

Daha sonra da bu tür teşebbüsten vazgeçmeyen Sefer Bey, hacca gitmek için yanından ayrılan atalığı Hacı Ahmed'e uğrayacağı İstanbul'da kendinin affedilmesi ile ilgili faaliyetlerde bulunmasını istemiştir. Bu direktifle İstanbul'a gelen Hacı Ahmed'in burada yapılan sorgusundan sonra kaleme alınan ifadesinde, Sefer Bey'in kendine daha önce kardeşim Arslan Bey babamızı katletti. Bizleri dahi idam etmek sevdasında olduğundan zaruri olarak Ruslara iltica edip kendimi kurtardım. Bunun üzerine Devlet-i Aliyye beni hain ilan ettiğinden, can güvenliğim kalmadı ve Ruslar'ın yanında kaldım. Kale dahi onlarda kaldu. Ancak ben Devlet-i Aliyyenin haini olmayıp, Elhamdülillah Müslüman ve Padişahın kuluyum. Padişah beni af ederse, ben de Suhum Kalesi'nde bulunan 150 kadar Rus askerini Suhum ahaliyle birlikte çıkarıp kaleyi tahliye ettirip, Devlet-i Aliyye'ye teslim ederim. Padişah Efendimiz kaleye kimi memur iderlerse ikamet ettirip, ben dahi kendiyeye itaat edeceğim ve Din-i devlete sadıkana hizmet ederim" diye taahüt ettiğini zikrederek, "Eğer Devlet-i Aliyye Sefer Bey 'i bendeliğe kabul ederse taahhüd ettiğini icraaya kadirdir. Ben dahi bu husus için hacc-ı şerife bu sene gitmekten feragat eder, geriye gidip bu hususu yapmaya çalışırım. Suhum havalisinde bulunan halkın dahi niyazı bu şekildedir. Cümlemiz mahzun olarak gece gündüz duacıyız⁸¹ demiştir.

Bu husus Osmanlı hükümetince değerlendirilmiş, fakat yapılan bu değerlendirmede Sefer Bey hakkında olumlu bir görüşe varılamadığı gibi, ona şüphe ile bakılarak bunun bir Rus oyunu olabileceği ihtimali üzerinde de durulmuştur. Hatta kendisine bu konuyla ilgili herhangi bir resmi belge verilmesi halinde, takip edilen siyasi girişimlerin tehlikeye düşeceği ve bu emrin Ruslar'ın eline geçmesinin onlara "harp sebebi" bahanesiyle siyasi bakımdan da avantaj sağlayacağı mütalaasında dahi bulunulmuştur. Padişah da Hatt-ı Hümayununda bir yandan "Bu Gülşen Bey'in oğulları emniyet edilecek adamlar değildir" diyerek Gülşen Bey'in oğullanna güvenilmeyeceğini belirtirken diğer

⁸¹ BOA, HH, 44567 A.

tarafından da Sefer Bey'e kalenin kendisine tevcihine dair bir emir vermekte herhangi bir sakınca olmadığını, bu emirde Ruslara dair herhangi bir ifade yer almaksızın yalnızca tayin konusuna yer verilmesi gerektiğini ifade etmiş; gereken talimatın sözlü olarak görevlendirdiği adamına verilebileceğini de belirtmiştir. Bu durum Padişah'ın ustaca siyasi bir manevra ile Suhum'un bir Osmanlı kalesi olması durumunu ortaya koyabilecek bir hareket için Sefer Bey'i kullanmak istediğini göstermektedir.⁸²

Ancak Osmanlı Hükümeti'nin Sefer Bey hakkındaki şüpheleri bir casus raporundaki bilgilerle daha da pekişmiş görünmektedir. Raporda, Sefer Bey'in Abaza tarafının zabıtlığını genarellik rütbesiyle yaptığı ve hatta bazı Abaza kabilelerinin Sefer Bey'in yanında olduğu ifade edildikten başka, eskiden Suhum yakınında ikamet eden Sefer Bey'in şimdi Kemhal tarafında kardeşi Hasan'ın semtine bir konak ve bir iskele yaptırdığı ve Osmanlı taraftarı olan Hasan Bey ile iyi geçinemedikleri de belirtilmiştir.

Rus himayesinden bir türlü vaz geçemeyen Sefer Bey 7 Şubat 1821'de ölmüştür. Geride kendisi Müslüman olmasına rağmen Dimitri, Mikhail, Aleksandr ve Konstantin adında dört Hristiyan erkek evlat bırakmıştır. Yerine Ermolov'un da isteği doğrultusunda Dimitri atanmış, ancak çok genç olan Dimitri yetiştirilmek üzere Petersburg'a gönderilmiştir.

Sefer Bey ile ilgili meydana gelen bu olumsuz gelişmelere rağmen, Osmanlı Devleti'nin Suhum politikasında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Osmanlı Devleti bu sefer de Battal Paşa'nın diğer oğlu olan Arslan Bey vasıtasıyla Suhum'u almak için girişimlerini sürdürmüş olduğu görülmektedir. Arslan Bey bu amaç için yeniden Suhum'a giderken Çerkes ve Abazalar'a Suhum'u almak gayesiyle görevlendirildiğini bildirmeyeceğini ve hatta Ruslar'la Osmanlı Devleti arasında savaşa neden olabilecek herhangi bir delil bırakmayacağını da Osmanlı Devleti'ne taahhüt etmiştir. Bu taahhütlerle yola çıkan Arslan Bey Trabzon'a gitmek üzereyken hava muhalefetine tutulmuş ve ardından Çerkes kabileleri arasına düşmüştür.⁸³ Buradan bütün kabile ileri gelenleri ve bir miktar Çerkes askeriyle Soğuksu'ya gidip, orada bulunan Abazalar ile görüşmüş ve onları kendi tarafına çekmiştir. Fakat kaleyi geri almaya için tertip ettiği seferlerde başarı kazanamamıştır. Bu başarısızlık üzerine Çerkes ve Abaza askeriyle kale

⁸² Aydın, s. 141.

⁸³ BOA, HH, 44568 (EK-2).

alınamayacağını anlayan Arslan Bey, Selim Paşazade Ahmed Bey'e gönderdiği gizli tahriratla 1.000 asker, bir adet top, yeterince mühimmat ile 5 adet topçu askeri istemiştir. Arslan Bey'in istekleri toplanan mecliste ele alınmış ve istediği top ve mühimmatların, şu anda Ruslarla harp olmadığından gönderilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiş, ancak bunların Ruslar'ın harp ilanı halinde hazır bulundurulması amacıyla Trabzon'a gönderilmesi uygun görülmüştür. II. Mahmud da bunu Hatt-ı Hümayunu ile destekledikten sonra "Rusya harb edüp kabile mağlup olursa müşkil olacağına " da dikkat çekmiştir.⁸⁴

Bu arada Osmanlı Devleti'nin Ruslarla bir savaşa sebep olur düşüncesiyle yardım yapmadığı Arslan Bey'in, Suhum civarında Ruslarla mücadelelerine devam ettiği görülmektedir. Mücadelenin arttığı bir sırada Ruslar halk üzerindeki etkinliğini arttırmak için Çar tarafında rehin olan Sefer Bey'in oğlunu generallik payesiyle Tiflis tarafına geçirmiş ve Kütais'de olan General, iki albay ve epey Rus askeriyle birlikte Gürcü askerini de zorla yanlarına alıp, on kıta topla Arslan Bey'in üzerine hücum etmiştir. Bunun üzerine Arslan Bey de Abazalarla birlikte Ruslara karşı on gün kadar savaşmış ve savaş esnasında 2.000'den fazla Rus askeri telef olmuştur. Ancak daha sonra Arslan Bey cephanesi kalmadığından Çerkes tarafına çekilmiş ve bu çekilmeyi fırsat bilen Ruslar Abaza içlerine girerek, halkın mallarını yağmalamışlardır. Bu esnada Çerkes içlerinden sağlanacak askerle kendilerine hücum edileceğini anlayan Ruslar Soğuksu'ya hemen bir toprak palanga inşa edip, istihkama çekilmişlerdir. Bu durumu değerlendiren Arslan Bey Ruslara hücum etmiş, ancak hücum sonunda, 60 Tavad-Aznavur ve 300 kadar da asker kaybederek Çerkes tarafına çekilmek zorunda kalmıştır. Burada yeniden asker toplamakla meşgul olduğu bir sırada Ruslar halkı kendi tarafına çekmek için "*Size Devlet-i Osmaniye'den yardım olmaz, bize tabi olun*" diyerek çok şey vaatmiş, fakat halk bu teklifi kabul etmemekle birlikte bütün Tavad ve Aznavurlar "Devlet-i Aliyye bize top ve mühimmat yardımı yapmazsa biz de Rus Devleti'yle mücadele edemeyiz. Suhum hala Ruslar'ın elindedir ve Soğuksu sahiline de palanga inşa etmişlerdir. Bundan sonra her iskelede palanga inşa ederse mukavemet mümkün olmaz. Durumu mahalline giderek Osmanlı Devleti'ne arz etmek gerekir. Eğer yardım ederler ise Ruslarla mücadele ederiz"⁸⁵ demişlerdir. Bunun üzerine Arslan Bey (31 Temmuz 1821) durumu anlatmak için Trabzon'a gelmiş ve Ruslar'ın her iskelede palanga inşası yoluyla bütün Abaza ve

⁸⁴ Aydın, s. 143.

⁸⁵ BOA, HH, 44622 J.

Çerkesistan'ı zaptedeceğini belirterek "eğer asker, 5 adet top, topçu ve 50.000 deste fişek gönderilirse bunun engellenebileceğini, fakat bu durum iki üç ay geciktirilirse buraların elden çıkmasının olası olup, bir daha ele geçirilemeyeceğinin de aşkar olduğu"nu⁸⁶ belirtmiştir.

Arslan Bey'in bu isteğine Trabzon Mütesellimi Mehmed Emin Efendi karşı çıkararak, Arslan Bey'in 5 çarha topu, epey sayıda mühimmat ve 50.000 deste fişek istediğini ve bunun az bir şey olmadığını, ayrıca her bir top için 500 atım mühimmatı yeterli görmeyip, daha fazla talep ettiğini belirttikten sonra, şu anda Trabzon cephanesinde 180 sandık cephane mevcut olduğunu ve bunların 40.000 deste ancak olabileceğini hatırlatarak, Arslan Bey'in isteğinin çok olduğunu ve bunların hepsi verildiği takdirde Trabzon'da bir şey kalmayacağını da ifade etmiştir.⁸⁷

Bu arada Trabzon Mütesellimi Mehmed Emin Efendi'nin muhalefetine rağmen Padişah'ın iradesiyle Arslan Bey'in istediği 5 kıta çarha topu, topçu, mülimmat ve arabacı takımı Trabzon'a gönderilmiştir. Fakat Arslan Bey, diğer bir beklentisi olan nakdi yardım hususunda bir şey çıkmayınca, "parasız bir iş göremeyeceğini" ifade ederek, "kendisine kalenin kurtarılması yolunda talimat verildiğini top ve topçular ile gitse dahi Ruslar'ın Abaza ve Çerkes askerine galip geleceğini" belirtip "Acara ve Lazistan tarafından toplayacağı daha fazla asker için paraya ihtiyacı olduğunu" zikretmiştir.⁸⁸ Ancak Osmanlı Hükümeti, meseleye doğrudan doğruya kendisini karıştıracak hareketlerden çekiniyor ve Arslan Bey'in tek başına kendi askerleriyle bu işi halletmesi, ona yapılacak yardımların mümkün olduğunca gizlenmesi politikasını sürdürüyordu. Bunun için Arslan Bey'in idaresi altındaki askeri kuvvetlerin sayı ve silah gücü bakımından yetersizliği bilindiği halde, topçu desteğinde bulunmak ve üstelik para vererek aylıklı asker toplamak niyetini Ruslardan gizleyecek tedbirler almaya çalışıyor, ancak bunu da tam anlamıyla çözecek bir çare bulamıyordu.

Nitekim topçular Çerkes kıyafetiyle gönderilse bile Ruslar'ın Çerkeslerin top kullanamadıklarını bildiklerinden, böyle bir tutumun ve aylıklı asker tutmanın Ruslara savaş çıkartmak için bahane teşkil edeceği mütalaasında bile bulunulmuştur. Bunun üzerine II. Mahmud Hatt-ı Hümayununda "aylıklık asker istihdam edilse Ruslara serrişte

⁸⁶ BOA, HH, 44622 K.

⁸⁷ Aydın, s. 144.

⁸⁸ BOA, HH, 44581.

verilmiş olur, akçe ile ianenin dahi vakti değildir" diyerek konu ile ilgili tartışmalara son vermiştir.⁸⁹

Rus tarafına gelince, Rus komutan Gorçakov Sefer Bey'in yerine geçen yeni Migrel Hakimi Dimitri'yi Arslan Bey'den korumak için Soğuksu (Lıkhni) köyünde Migrel piyade alayından Rakodzi komutasında bir alay bırakmıştır. Soğuksu'da yaklaşık bir sene kalan Dimitri burada kaldığı süre içinde Arslan Bey'den korkusuna bir hükümdar gibi değil adeta bir esir gibi yaşamış ve suikasta uğramaktan korkmuştur. Bütün bu sıkı önlemlere rağmen Dimitri 28 Ekim 1822'de kendi evinde zehirlenmekten kurtulamamıştır. Bu arada bir taraftan Osmanlı hükümetiyle yalan ilişki kuran Arslan Bey diğer taraftan Abhazya'yı ele geçirmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve Rusya aleyhine propagandalarını da arttırmıştır. Arslan Bey Osmanlı Devleti'nin desteğini tam anlamıyla alamamış olsa bile, yine de yeni bir mücadelenin kapılarını açmayı başarmış ve bölgedeki taraftarlarını ayaklandırmıştır. Nitekim taraftarları 1824 yılının İlbaharında Soğuksu ve civarında Ruslarla savaşmış, bu mücadelede, Rus komutan Mikail ve bir hayli Rus öldürülmüştür. Bu olayı duyan Rus komutan Gorçakov Yarbay Mihri'ye yakın Abhaz köylerinden birini basmasını emretmiş ve 29 Mayıs 1824'de 225 askerle basılan bir köy yakılıp, yıkılmış, ancak Yarbay geri dönüş sırasında Abaza köylüleri tarafından öldürülmüştür. Bu olay Abhazya'da yeni bir isyanın çıkmasına sebep olmuş, Suhum ve Soğuksu'ya silahlı Abhazlar akın etmeye başlamışlardır. Nihayet 12.000 savaşçı Arslan Bey'in emrinde toplanıp, Abhazya'da büyük nüfuz sahibi olan Maan Kats Bey'e katılmışlardır. Oradan da Soğuksu'da bulunan Rus taraftarı Mikhail'e (Hamit Bey) karşı harekete geçmişlerdir. Bu arada Anapa'dan bir Türk gemisi Soğuksu'nun 5 km uzağında olan Bombar limanına gelmiş ve yerlilerce karşılanmıştır. Bunun üzerine Soğuksu'daki Rus askerleri ve Dimitri'nin yerine atanan Mikhail'e sadık olanlar silahlanmaya başlamışlardır. Bu sırada Suhum garnizonunda bloke halde bulunan Rus askerleri Soğuksu'ya yardım edememiştir. Bu durumdan ve Arslan Bey'in buralarda gittikçe güçlenmesinden çok rahatsız olan Ermolov'un isteği üzerine aynı yıl Abhazya'ya Sivastopol'dan 2.000 askerden oluşan bir Rus birliğiyle Migrelden de 1.300 süvari gönderilmiştir. Gönderilen bu birliklerin komutası Gorçakov'a verilmiş olup, ilk önce Suhum Kalesi, daha sonra da Soğuksu muhasaradan kurtarılmış ve Arslan Bey de buralardan uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu savaşta Abhazlar çok zarar görmüş olup,

⁸⁹ BOA, HH, 44605.

Abhazy hakimi tarafından Haziran'da getirilen 12.000 askerden Ağustos'da bir kaç yüz kişi ancak kalmıştır. Bu isyanın bastırılmasından sonra Abazalar'ın önde gelenlerinden 130 kişi Ruslar'a sadakatlerini bildirmiş ve Ruslar da bunlar için görkemli bir yemin töreni yapmışlardır. Ruslar'ın bütün çabalarına ve ateş gücü üstünlüğüne rağmen hakimiyetleri Suhum'la sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi, hiç şüphesiz Arslan Bey'in mücadele azmi kadar yerli halkın bu hakimiyeti kabullenmemiş olmasıdır.⁹⁰

Osmanlı Devleti Suhum politikasında Arslan Bey'in arkasında kalmayı, iki devleti bu mesele yüzünden savaşa götürebilecek her türlü açık desteği sergilememeyi tercih etmiş, ayrıca Arslan Bey'in diğer bir kardeşi olan Hasan Bey'i de elde tutmaya çalışmıştır. Hasan Bey de Rus karşıtı faaliyetlerini sürdürmüştür. Hatta ona tabi olan Eşira köyü halkından 200 kişi 5 Şubat 1821'de Suhum'daki Rus gücüne hücum etmiştir. Durumun gittikçe kötüleştiğini gören Suhum komutanı Binbaşı Mogulanski bütün Abazalar'ın Abhazy hükümranlığını Hasan Bey'e vermek amacıyla ayaklanabilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurarak yardım istemiştir. Bunun üzerine General Velyaminov kendinden kalenin emniyetini sağlamasını ve Abhazy'daki duruma müdahale etmemesini istemiş, tedbir olarak da General Prens Gorçakov'u ufak bir müfreze ile Suhum'a göndermiştir. Bu arada savaşın durdurulması amacıyla Rus komutan Mogulanski ile görüşmek üzere Kelasaur suyu üzerine gelen Hasan Bey ve bir adamı burada yakalandığı gibi barış için Ruslara rehin verilen Tavad ve Aznavurlar da öldürülmüşlerdir.⁹¹

Ruslar'ın bu hilesinin ardından Hasan Bey hapsedilerek Kütais'e götürülmüştür. Ruslar'ın onu kendi taraflarına çekme yolundaki baskılarına karşı koyması, ayrıca halkın gittikçe büyüyen tepkisi üzerine General Velyaminov Hasan Bey'i Sibiryaya sürgün etmiştir. Bu durum tepkileri azaltacağı yerde daha da körükledi. Gorçakov'un Suhum Kalesi'nden ayrılmasıyla halk Hasan Bey'in geri getirilmesini ısrarla talep etti. Bu arada kardeşiyle ilgili meydana gelen olaylar üzerine Arslan Bey Suhum'u yeniden muhasara ettiği gibi bütün Abhazy'yı hükmü altına alıp, Samurzakan'a doğru ilerledi. Meselenin ciddiyetini anlayan Gorçakov Abhazy'ya karşı askeri harekate karar vererek 44. nişancı alayının komutanı General Alkhazov'u Abhazy'ya gönderdi. General Alkhazov birlikleriyle birlikte İngur nehrini geçip Suhum istikametine doğru ilerleyerek

⁹⁰ Aydın, s. 146.

⁹¹ BOA, HH, 44569.

Galizki nehrine yaklaştı. Arslan Bey Galizki nehrinin deniz sahilinde teşkil ettiği burun ile Kelesaur köyü arasında yerleşmiştir. Ruslar Odor nehrine 4 km yanaştıklarında şiddetli Abhaz ateşiyle karşılaştılar. Fakat Ruslar'ın düzenli ordusu ve topçusu sayesinde Abazalar'a karşı üstünlük sağladılar. Savaşı kayıp eden Arslan Bey Ulah kabilesi hududlarına çekildi. Bu başarı üzerine Prens Gorçakov 30 Ekim 1821'de Prens Dimitri Şirvaşidze'yi babasının yerine Abbazya hükümdarı ilan etti.

Suhum civarındaki bu gelişmeleri yalandan takip eden Osmanlı Devleti, olayın meydana gelmesinden hemen sonra Hasan Bey'in kurtarılması için harekete geçmiş ve meseleye Batılı devletlerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bu diplomatik girişimlerde Alman hükümetinin desteğinin alınması daha sonraki gelişmeler bakımından ilginçtir. Gösterilen bunca çabalara rağmen Ruslar'ın Kafkaslar'da kontrolü kayıp etme endişesiyle Hasan Bey'i en azından 1827 yılı Şubat ayına kadar serbest bırakmadığını Osmanlı yazışmalarından takip edebiliyoruz. Hasan Bey, Dimitri'den sonra Ruslar tarafından Abhazya Prensi atanan Mikhail(Hamit Bey)'in isteği üzerine serbest bırakılmış olup, bu belki aynı yılın daha sonraki aylarında ya da 1828 yılı içinde gerçekleşmiş olabilir.⁹²

⁹² Aydın, s. 148.

İKİNCİ BÖLÜM

A. 19. yy.'a Kadar Bölgede Osmanlı Yönetimi

1. Siyasi ve Askeri Politikası

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile olan ilk ilişkileri XV. yy.'ın ikinci yarısından sonra başlamıştır. 1461 yılında Trabzon ve yöresinin Fatih tarafından fethedilmesi ve Karadeniz'e tamamen hakim olma fikri Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasında önemli rol oynamıştır.

Yavuz Sultan Selim'in daha şehzadeliği yıllarında Akkoyunlular'ın ikiye ayrılmasından faydalanan Şah İsmail 1501'de Tebriz'i işgal etmişti. Bu sıralarda Erzincan ve Fırat'ın doğusundaki bütün bölgeler Akkoyunlular'ın elinde ve Karadeniz kıyıları dışındaki Gürcistan toprakları da, Tebriz'e haraç ödemekteydi. Trabzon Sancağı'nın başında bulunan Şehzade Selim, dedesi Fatih Sultan Mehmed'den sonra babası II. Bayezid'in çağında görülen fetih ve gaza seferindeki durgunluğu, bu uçta giderip canlılığa çeviren çok güçlü ve hareketli bir şahsiyet olmuştur. 1501 Tebriz işgalinden sağ kurtulabilen Akkoyunlu beyleri ve ahalisini de mülteci olarak Trabzon Sancağı'na kabul etmiş ve Trabzon ile Rize arasına yerleştirmiştir. Ayrıca Anadolu'dan gaza dileyen gönüllüleri de yanına alıp Gürcistan'a akınlar yaparak fetihlerde bulunmuştur.

Osmanlılar ile Safeviler arasında 37 yıldan beri aralıklı olarak süregelen savaşa son verilerek 29 Mayıs 1555 tarihinde Amasya Barışı imzalandı. Bu antlaşmaya göre Azerbaycan ile merkezi olan Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak Osmanlılar'a kalıyordu. Bu antlaşma Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar 26 sene devam etmiştir.

Bu ilk Osmanlı-İran barışı ile devletin doğu sınırları ve Kafkasya'da her iki devlete bağlı olacak yerler tespit edilmiştir. 27 Eylül 1554 Erzurum Mütarekesi'ne göre; Kahet, Ahıska kesimleri ve Kartli (Gorya ve Tiflis) Safeviler'e; İmeret (Başaçık), Migrel ve Svanet, Güril ve Atabek yurdunun bazı bölümleri Osmanlılar'a kalıyordu. Amasya muahedesinde de durum kabul edilerek tasdik edilmişti.

Rus yayılışının kaydettiği merhaleyi gören Osmanlı Devleti, o zamana kadar ihmal ettiği Kuzey Kafkasya ile daha yakından ilgilenmek mecburiyetini hissetti (1563). Rus tehditini ortadan kaldırmak, Türkistan ve Kuzey Kafkasya hacılarına Ruslar'ın engel olmasını önlemek, İran'a karşı Türkistan'daki hanlarla birlikte hareket etmek maksadıyla kuzeye bir sefer yapılması düşüncesiyle hazırlıklara girişildi. Büyük ümitlerle yapılan Astrahan seferi, Kırım Hanlığı'nın ilgisizliği, hatta buralara kadar yayılacak olan Osmanlı hakimiyetinin kendisine zararı olacağını düşünerek teşebbüsü önceden Rusya'ya bildirmesi, bu sırada Osmanlılar'ın Kıbrıs seferiyle meşgul olmaları, mevsimin sonbahar olması gibi sebepler yüzünden başarı kazanılamadı. Bu seferin başarısızlıkla neticelenmesi, Ruslar'ın Kafkasya'daki varlığını kuvvetlendirmiştir. Hatta Kırım üzerinden Azerbaycan'a kadar uzanan askeri yolun emniyeti de tehlikeye düşmüştür. Artık Osmanlılar, seferleri için önemli olan bu yol üzerinde Ruslar'la sürekli mücadele etmek durumunda kalıyorlardı.⁹³

Karadeniz'in kuzeyine uzanan Osmanlılar'ın doğu siyasetinin amacını kısaca söyle açıklayabiliriz.

1. Kırım'dan Kuzey Kafkasya yolu ile Astrahan ve Kazan'a varmak, oradan da Orta Asya'ya geçmek. Böylece buralardaki Müslüman Türkler'le birleşmek.
2. Bu bölgelerden hacca gidecek olan Müslümanların bilhassa Kabartay Bölgesinden geçen hac yollarını kontrol altına almak.
3. Astrahan şehri gibi özellikle Hazar kıyısında ticari önemi büyük olan şehri almak ve elde tutmak.
4. İran'ı arkadan kuşatmak, böylece İran'a karşı başarılı bir mücadele vermek.

⁹³ Karagöz, s. 86.

5. Ruslar'ın Kafkasya'ya doğru yayılma isteklerine karşı koymak ve bu yayılmayı önlemek.⁹⁴

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için de Kırım'ın bilinçli bir şekilde elde tutulması ve işbirliği yapılması, Kafkas halklarına hakimiyetin kabul ettirilmesi ve Müslümanlığın yayılması gibi hedefleri de genel amaçlara eklemek mümkündür.

Osmanlı ile Safevi devleti arasında mevcut olan rekabet, Osmanlılar'ı Kafkasya'dan Basra körfezine kadar uzayan alanda karşı karşıya getiriyordu. Osmanlılar'ın Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme projesi, bu mücadeleden kaynaklanmaktadır. Bu projenin gerçekleştirileceği dönemde XVI. yy.'ın ortalarına doğru ikinci bir tehlike ortaya çıkmaya başlamıştır. Altınordu Devleti'nin yıkılması ile Kırım, Astrahan, Kazan, Moskova gibi hanlıklar ortaya çıkmıştı. Bunlar arasındaki güç dengesi Ruslar lehine büyüyünce, Ruslar'ın Kafkasya ve Karadeniz'e inmesi gibi bir tehlike doğdu. Osmanlı bu tehlikeyi önlemek amacıyla Don-Volga Projesi'ni gerçekleştirmek istedi. Devletin birçok siyasi faydalar sağlayacağını düşünerek Sokullu'nun bu projesinin gerçekleştirilmesine onay verildi.

Eğer bu kanal işi olursa Ruslar'ın Volga havalisinden elleri kesilecek, eski bir Türk ve Müslüman şehri olan Ejderhan ve etrafı devletin nüfuzu altına girecekti. Bundan başka İran üzerine yapılacak seferlerde de Hazar Denizi vasıtasıyla asker, zahire ve harp levazımı⁹⁵ yetiştirmek mümkün olacaktı. Fakat konumuz dışına çıkması sebebiyle burada zikredemediğimiz nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti'nin, Don ile Volga Nehirlerini birleştirmek için giriştiği sefer, başarısızlıkla neticelenmiştir.

Amasya Antlaşması'na göre Gürcistan; Osmanlı ve Safevi Devleti arasında taksim edilmişti. Buna göre; Meskiye, Kartli ve Kaheti Safeviler'e, İmeret (Başıaçık), Dadyan (Migrelî), Güril Osmanlı'ya bağlanmıştı. Fakat bu bağlılık sağlanmadığı sürece burada hep bir sıkıntı olacaktı. Nitekim Meskiye, devamlı karışıklık içindeydi. Bu nedenle Gürcistan'ın fethi gerekiyordu.

⁹⁴ Kablan, s. 29.

⁹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay. C. III. Ankara 1988, s. 35.

1578 İnan seferinin, Gürcistan üzerinden Şirvan'a yapılmasına karar verildi. Lala Mustafa Paşa'nın ihtiyaçları için yol üzerindeki merkezlere emirler gönderildi. Mahalli kaynaklardan temin edilen iâşe ve ikmal maddeleri nakliyat yoluyla ordunun geçeceği yerlere taşındı. Erzurum Serdarlığı'na Lala Mustafa Paşa tayin edilirken, Bağdat serdarı olan Koca Sinan Paşa'nın emrine de Anadolu Eyaleti'nde toplanan askerler verilmiştir. Daha sonra Sinan Paşa, askerinin zayıflığını ileri sürdüğünden azledilmiş, bu tarafa da Lala Mustafa Paşa tayin edilmiştir.

Osmanlı ordusu, Ardahan Sancak Beyi Abdurrahman Bey'in serdarlığında Çıldır, Tümük, Hirtız ve Ahılkelek alınarak Yenikale önünden Gürcistan topraklarına varıldı. Ordu 24 Ağustos 1578'de Tiflis'e girdi. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın öncü kuvvetleri şehre girdiğinde Şah'a bağlı olan buranın prensi David Han bulunuyordu. Fakat orduya karşı koyacak güçler dağlara çekildiğinden savaş olmadı. Burada kılınan Cuma namazında Sultan III. Murad'ın adına hutbe okundu. Ordu Tiflis'ten hareket ederek Kabur suyu kenarına geldiğinde Zogan ve Gremi hakimi Aleksandr Han gelerek itaat ettiğini bildirdi. Onun bu itaatine mukabil ülkesinin Beylerbeyliği kendisine verildi. Bu şekilde Osmanlı hakimiyetine giren Gürcistan Beylerinden bir kısmı Müslüman olurken bir kısmı da kendi dinlerine bağlı kaldılar.⁹⁶

Rusya 1739 Belgrat Antlaşmasıyla Azak Kalesi'ni aldıktan sonra, Osmanlıya karşı harekete geçti. Kabartay bölgesi için devletlerarasında anlaşmazlıklara yol açıyor diye, yeni bir şekil vermeyi öne sürerek, bu bölgenin işlerine her iki devlet tarafından da müdahale olunmamasını kabul ettirmişti. Ama kendisi bu antlaşmaya uymayarak, Küçük Kabartayı işgal etmiş, Büyük Kabartayı ise rahatsız ederek, işgal zemini hazırlıyordu. Osmanlı Devleti bir yandan bu işgali önlemeye çalışıyor, bir yandan da Azak Kalesi'ni geri almak istiyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı başladı ve I. Abdülhamit'in ilk zamanlarında Rusya'ya karşı bazı başarılar kazanıldı. Fakat bir süre sonra Ruslar yeniden saldırıya geçerek Sumnu'da bulunan Osmanlı ordusu üzerine yürüdüler. Sadrazam

⁹⁶ Gökçe, s. 27.

Muhsinzade Mehmed Paşa'nın yanında kalan az sayıdaki birlikle Rusya'ya karşı konulamayacağı anlaşıldığından barış istenmek zorunda kalındı. Kısa süren müzakereden sonra Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı.

Tarihimizin en ağır maddelerini taşıyan antlaşmalarından biri olan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı'nın 1475'ten beri devam edegelen Osmanlı padişahına bağlılığına son verilmiş oluyordu. Bundan böyle Kırım Hanlığı'na giren bütün Tatarlar yani; Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Cane, Yediçkül Tatarları, hiç bir yabancı devlete tabi olmayacaklar ve Tatar taifesi kendi reyleriyle Cengiz sülalesinden olmak üzere kendilerine bir han seçmek suretiyle, eski kanun ve adetleri üzere müstakil bir devlet olarak yaşayacaklardı. Aynı madde ile Ruslar, Kırım'ı ve Kerç Boğazı'nı kontrolleri altında tutmak imkanı elde etmişlerdi. Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığının tanınması, buranın Rusya'ya ilhaki yolunda atılmış ilk adımdan başka bir şey değildi. Bu antlaşmada Rusya'nın Kırım'a bağımsızlık verilmesini desteklemesinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- a. Osmanlı Devleti'nin Kırım yönetimine müdahalesini önlemek.
- b. Başlarında Osmanlı gibi bir güç bulunmayacağı için Hanlar, yönetime geçme hususunda anlaşmazlığa düşecek. Bu anlaşmazlığı aralarında çözemeyeceğinden Rusya'ya müdahale etme şansı doğacak.
- c. Hanlar arasında meydana gelecek bu karışıklığı gidermek için askeri güce ihtiyaç duyulacak, böylelikle Rusya bu bahane ile Kırım'a asker sokacak ve istediği Han'ı seçtirebilecek.
- d. Kendi seçtiği Han'ı kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirerek Kırım'da söz sahibi olacak.

XVIII. yy. ortalarına kadar iki buçuk asır boyunca bir Osmanlı gölü olan Karadeniz, 1774'teki Kaynarca Muahedesiyle Kerç, Yenikale, Azak ve Kılburun Kaleleri'nin Ruslar'a terk edilmesiyle Rus gölü haline geldi. Rusya, Karadeniz ve Boğazlar yoluyla Osmanlı yönetimindeki ülkelerle Akdeniz'de serbest gezme hakkı ve ticari imtiyazlar elde etti. Kabartay bölgesinin statüsü Kırım

Hanlığı ve Kabartay beylerinin takdirine bırakıldı. ⁹⁷ Öte yandan Rusya, Ortodoks tebayı himaye bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkanı elde etti. ⁹⁸

Kırım'ın bağımsızlığını kazanması ve Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği avantajları kullanarak Kırım ve Gürcistan'ı hakimiyeti altına alması, Kafkasya'ya yönelik yayılma politikasında yeni bir dönüm noktası teşkil etti. Bütün bu gelişmelerin olduğu sırada Osmanlı Devleti de Kafkasya ile ilgili eski politikasını hatalı ve yetersiz bulduğundan, doğu hudutları için büyük önem taşıyan Kafkasya'da dikkatini yoğunlaştırdı. 1780'den itibaren bu yolda bazı adımlar atıldı ve bir takım başarılar da elde edildi. Bu tarihte Soğucak valiliği (daha sonra Anapa) ihdas edilerek bölgedeki kavimlerin merkeze bağlılığı bir ölçüde temin edildiği gibi, Kırım limanlarının yerine Çerkesistan limanları canlandırılarak kaybın telafisi nispeten mümkün olabilmişti. Artık Çerkesistan'ı bir serhat ülkesi olarak telakki eden Osmanlı yönetimi, Dağıstan ve Azerbeycan hanları ile Çerkes kabilelerini kendi tarafında tutabilmek için çeşitli teşrifat ve hediyeler göndermek suretiyle hanları ve kabile ileri gelenlerini memnun etmeye çalışıyordu. Özellikle savaş yıllarında bu durum daha da belirgindi. Kafkas kabilelerinin beylerine itaatkar olmaları, devletin kabiledaki bütün bireylerle ayrı ayrı temasa geçmesi yerine kabilelerin beylerine, özden veya şeyhlerine haber göndererek gerekli işleri yürütme yoluna gitmiştir. Devlete itaat etmelerini sağlama yolunda teşvik eden ve çalışan kabile ihtiyarları, özdenleri, ulemaları Osmanlı Devleti tarafından ödüllendirilmekte, bunlara maaş bağlanmaktaydı. Bu şekildeki kabilelerden kendilerine maaş tahsis edilenlerden bazıları şunlardır: “Natukaç kabilesi ihtiyarlarından Supaş kullarına 150, Şapsığ kabilesi ulemasından Topal Osman Efendi'ye senelik 150, Hatukay ulemasından Halil Efendiye senelik 150, Abazan kabilesi özdenlerinden Seraskeroğlu Yaralı Mehmed'e senelik 300 kuruş Anapa gümrüğünden maaş tahsis edilmiştir.”⁹⁹

Gazi Hasan Paşa ile Canikli Ali Paşa, Çerkesistan hakkında verdikleri raporda; Çerkeslerin medenileştirilerek devlete bağlı hale getirilebileceklerini, bu suretle

⁹⁷ Bilge, s.135.

⁹⁸ Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.59.

⁹⁹ Kablan, s. 102.

kuzeyden gelecek istilanın önüne geçileceği, bundan başka elden çıkan Kırım limanları yerine bu sahillerin ikame edilebileceğini ileri sürdüler. Bu mütalaaları doğru bulan Osmanlı Devleti, Çerkesler'in icabında 80.000 kişilik bir kuvvet çıkarabileceğini tahmin ederek, burada İslamiyet'in neşri, halkın putperest geleneklerden uzaklaştırılması için faaliyete geçti. Bu amaç doğrultusunda muhafızlar görevlendirildi. Bu muhafızlar sayesinde, Osmanlı kültürüne intibak noktasında başarı kazanıldığı gibi buralarda imar faaliyetlerine de girişildi. Soğucak başta olmak üzere Gelincik Limanı ile Anapa yeniden tesis edildi.

Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı Rus savaşı ertesinde imzalanan antlaşma ile, Kırım'a bağımsızlık verilirken, Gürcistan da elden çıkmıştı. Kırım'ın ve Gürcistan'ın elden çıkması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Bu doğrultuda atılan bazı önemli adımlar sırasında, 1780 tarihinde Soğucak Valiliğinin ihdas edilerek, bu göreve Ferah Ali Paşa'nın tayin edilmesi ve onun gayretleriyle başta Çerkesler olmak üzere, Lezgiler, Çeçenler, Müslüman Gürcüler ve diğer Müslüman milletlerin nispeten Osmanlı birliğine sokulması veya devlete olan ilgilerinin artırılması zikredilebilir. Ancak bir taraftan 1783'de Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, öte yandan Ferah Ali Paşa'dan sonra gelen valilerin dirayetsizlikleri yüzünden Kafkasya üzerindeki Rus tehlikesi varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1787-1792 ve 1806-1812 savaşlarında Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Kafkasya'da yeni topraklar kaybetmemiştir. Ancak savaşlarda alınan yenilgiler ve devletin gittikçe zayıflaması, Kafkasya üzerinde gereken hassasiyetin gösterilmesini engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1774-1829 tarihleri arasında Kafkasya'da takip ettiği siyasetini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. Osmanlı Devlet idaresi, Kafkasya'nın fütühatının ardından, idari bakımdan bu bölgeye önem vermemiştir. Sadece askeri mülahazalar açısından yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bundan dolayı adı geçen yerde mevcut teşkilatlarıyla, yerli halk üzerinde devletin nüfuzu ilk zamanlarda istenilen şekilde olmamıştır.
2. Osmanlı Devleti, Rusya'nın XVIII. yy.'da Kafkasya'da kuvvetlenerek ilerlemesini önlemek için Sultan I.Abdülhamit'in saltanatı (1774-1789)

zamanlarına rastlayan 1780 tarihinden itibaren esaslı tedbirler almaya başlamış ve bölgede nüfuzunu kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

2. Bölgenin İktisadi ve Kültürel durumu

Kafkasya sahil şeridinde M.Ö. V. yy.'dan itibaren ticaret kolonilerinin olduğu, bu nedenle de bu bölgelerde ticaret yapıldığı görülmektedir. Hazar Devleti'nin yıkılması, bu bölgede Bizans'a ve özellikle Avrupalılara yeni ticari sahaları açtı. Ceneviz ve Venedik'li tüccarlar Karadeniz'e geçme izni alınca, Kırım sahillerinde Kefe şehrini kurarak önemli bir ticaret merkezi haline getirdiler. Venedikliler, Antik Pantikapie kentinin bulunduğu araziye yerleştiler. Adige ve Abhaz kıyılarına da Cenevizliler yerleşti. Birçok ticaret kolonisi oluşturdular. XIII. yy.'ın ilk yarısında Moğollar Azak Denizi'ne kadar hakimiyet kurunca buradaki Ceneviz kolonilerini de altüst ettiler. Bundan sonra uzun bir süre Altınordu devletinin etkisi devam etti.

XIX. yy.'ın başlarından itibaren Karadeniz ticaret yolunun canlanmasıyla Süveyş Kanalı'nın açılacağı 1869 yılına kadarki dönemde, Doğu Karadeniz sahasındaki İran'a ulaşan yollar, uluslararası ticaret ve siyaset açısından stratejik bir öneme kavuştu. Bu alandaki ticaret yollarının hakimiyeti konusunda rekabet eden iki devlet vardır. Birincisi; Trabzon, Erzurum, Tebriz yolu ile Osmanlı, ikincisi ise ; Suhum,¹⁰⁰ Faş (Poti), Batum limanlarındaki hakimiyeti ile Rusya'dır.¹⁰¹

B. 19. yy.'a Kadar Rusya'nın Kafkasya ile Olan İlişkileri

Rusya ile Kafkas kavimleri arasındaki ilişkilerin başlangıcı X. yy.'a kadar uzanmaktadır. 914 yılında bir Rus akın kolu Hazar Denizi'ne kadar inmiştir. Aynı yüzyılda prens Sviatoslav, sınırlarını Kuzeybatı Kafkasya'daki Kuban Nehri'ne kadar genişletmiştir. Ruslar'ın bu yüzyılın sonlarına doğru Taman Yarımadası'nda Tumatarkan Prensliği'ni kurduklarını biliyoruz. Ancak bu prensliğin izleri XI. yy.'ın sonlarından itibaren kaybolmuştur. Bu tarihlerde

¹⁰⁰ Rusya'nın 1810 ve ilerisinde burayı işgal etmesiyle, -ilk yıllarda tam olmasa da- ticari hakimiyet eline geçer.

¹⁰¹ Kaleli, "19. Yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti" s. 2-3.

Ruslar'ın Hazar Türkleri ve Çerkeslerle mücadele ettikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Çerkesler, XIII. yy.'ın ilk yarısında Moğollar'ın Dağıstan ve Kafkasya'yı işgalinden sonra Altınordu Devleti'ne bağlandılar. Altınordu Devleti'nin zayıflaması Ruslar ile Çerkesleri yine karşı karşıya getirdi.

Rusya'nın, her dönem için -küçük değişiklikler olsa da- Kafkasya politikası, genel olarak şu temel unsurlar üzerine kurulmuştur:

1. Kafkasya stratejik konumu itibariyle Hindistan'a kadar giden deniz yolunun doğu kapısını teşkil etmektedir. Bu kapıyı elinde bulunduran devlet boğazlara hakim olacak, o zamanki değerlendirmeye göre sıcak denizlerin hakimiyetini ele geçirecektir.
2. Rusya'nın esasen açık denizlere açılan serbest bir limana şiddetle ihtiyacı vardır. Bu yolla ticaretini geliştirebilecek, Avrupa ile ilişkilerini genişletecektir.
3. XV. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Moskova III. Roma olma amacını sistemli bir siyaset haline getirmeyi hedeflemiştir.
4. Osmanlılar'ın Kazan Hanları ile birleşerek doğuya ve Orta Asya'ya yayılmalarını ve fütihat politikalarını önlemektir.
5. Tabii kaynakları ile zengin, siyasi ve askeri yapı itibariyle zayıf bir bölge olan Kafkasya'yı ele geçirmektir.

Rusya, Kafkasya üzerinde planlarını gerçekleştirmek amacıyla ilk adım olarak 1550 yılında IV. İvan komutasında, Kazan Hanlığı üzerinde seferlere başlamış ve iki yıl sonra Kazan'ı işgal etmiştir. İşgalden sonra eşine ender rastlanacak vahşetler ve katliamlarla hanlık toprakları yağmalandı. İvan'ın burayı alarak orta idil sahasında miladi IV. yy.dan beri devam eden Türk egemenliğine son verdi.¹⁰² Kazan'ın Ruslar'ı topraklarından atma çabaları bir sonuç vermediği gibi, 1556'da da Astrahan Hanlığı tamamen Rusya'nın kontrolüne girdi. Kırım ve Osmanlı Devleti'nin Kazan ve Astrahan Hanlıklarına yardımda geç kalmaları, Rusya yayılcılığını hızlandırmış ve Moskova'nın önünde geniş ufuklar açmıştı. Böylece İdil ağzına yerleşen Ruslar, zengin Kafkasya ülkelerine tamamen yaklaşmış oluyordu.

¹⁰² Gürsel, s. 40.

Ruslar'ı Kafkasya'ya çeken bir başka olay da, aynı tarihlerde, Kafkaslar'daki dindaşları olan Gürcüler'in istekleridir. 1586'da Gürcistan Kralı Aleksandr, Moskova'ya elçi göndererek Kumuk saldırılarına karşı ondan yardım istemişti. Bunun üzerine 1594 tarihinde Boyar Khovorost'in kumandasındaki bir Rus kuvveti Tarku'yu ele geçirmişti. Ancak Ruslar burada tutunamamışlar; hatta 7000 kişilik Rus birliği tamamen imha edilmiştir. Bu hezimete rağmen Ruslar'ın Kafkasya'ya iniş çalışmaları durmamıştır. Çar İvanoviç kendisine, "İberya toprağının, Gürcü krallarının, Kabartaylar'ın, Çerkesler' in ve dağlı prenslerin efendisi" unvanını vermekten çekinmiyordu.¹⁰³ 1596'da Tiflis'e giden Rus elçileri 1599'da geri dönmüşlerdi. Bu dönüşten beş yıl sonra 1604'te, Çar Boris Gudunov, 1594'te Şemhal'de uğradığı korkunç yenilginin intikamını almak için biri Boutourlin komutasında Kazan'dan, diğeri de Pleshcheyef komutasında Ardahan'dan olmak üzere Tarku Şemhali'ne iki ordu göndermiş ve bu ordular tamamen yok edilmiştir. Mağlubiyetin intikamını almak için yaptığı Şetkale ve Terek Muharebelerinde de (1604) yenilmekten kurtulamamıştır.¹⁰⁴

XVI. yy.'ın sonlarında ve XVII. yy.'ın başlarında, gelecekte iki devlet arasındaki münasebetlere dair meseleler kesin olarak kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Ruslar'ın Karadeniz ve Kafkasya'ya doğru yayıldığını ve kendi nüfuz sahasını tehdit ettiğini anlamıştı. Osmanlı Devleti Karadeniz, Kuzey Kafkasya ve Hazar Denizi steplerinden, Orta Asya'ya kadar uzanan Türk ve İslam memleketlerinin, Rus istilası karşısında müşterek müdafaa ihtiyacı ile kendi etrafında toplandığını görmüştür. Ancak Rusya, güneyde kendisinden çok daha fazla kuvvetli olan Osmanlı Devleti ile açık bir mücadeleye sebep olacak bu ilerlemelerine ara vermek zorunda idi. Çünkü batıda Lehistan'la yaptığı mücadele, Rusya için daha hayati bir mahiyette idi. Zaten Osmanlı Devleti de Avusturya ve İran'la yaptığı mücadeleler sebebiyle kuzeydeki aktif politikasını XVII. yy. boyunca durdurmak zorunda idi. Ancak Osmanlı-Rus mücadelesi, Moskova'ya tabi Kazaklar'ın, Osmanlı topraklarına akınları ile dolaylı olarak devam etmiştir. XVII. yy.'da Kazaklar, Osmanlılar'ın Karadeniz ve sahillerindeki güvenliğini daima tehdit etmişlerdir. Sinop (1614), Ahyolu (1621) ve Yeniköy (1625) baskınları buna örnek olarak gösterilebilir. Kazaklar, 1637 tarihinde Azak Kalesi'ni almayı başardılar. 1475'ten beri Osmanlılar'ın Aşağı Don boyu ve Kafkas sahilleri ile Kuban

¹⁰³ Karagöz, s. 87.

¹⁰⁴ Budak, s. 490.

boylarını kontrolleri altında tutmakta büyük rol oynayan ve aynı zamanda büyük bir ticaret merkezi olan Azak Kalesi'nin Osmanlı Devleti için kuzeyden beliren Rus tehlikesinin öncülüğünü yapan Kazaklar tarafından zaptedilmesi, Devlet-i Âliye için ilk alarm çanı idi. Kazaklar burayı Osmanlı Devletine karşı ellerinde tutamayacaklarını iyi biliyorlardı. Bu nedenle Moskova Çarı'na adamlar gönderip Azak Kalesi'ni teslim almasını ve yeteri kadar asker göndermesini istediler. Moskova hükümetince; "Azak kalesi'nin Kazaklar'dan teslim alınması ve buranın Osmanlı'ya karşı elde tutulması gerektiği" görüşü benimsendiye de, Azak Kalesi'ne asker sevkinin mesafenin uzaklığı nedeniyle çok güç olacağı ve Osmanlı'ya karşı büyük bir savaş olacağını anladılar. Bu yüzden Kazaklar'dan Azak Kalesi'ni boşaltmaları ve Osmanlılar'a teslim etmeleri istendi. Moskova Hükümeti'nin bu kadar mühüm bir kaleyi ele geçirmek fırsatından faydalanmak istemeyişi, Rusya'nın bu sıralarda kendisini Osmanlı Devleti karşısında henüz çok zayıf hissettiğinin açık bir ifadesidir.¹⁰⁵ Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, Ruslar'ın ilerlemesinden, hatta İran'la ittifak yapmasından endişe ediyordu.

Çar I.Petro, Rus tahtına geçer geçmez (1689), devletin genişlemesi için denizlere çıkılması gerektiğine inanarak, bir donanma yapmaya karar vermiştir. O tarihlerde Baltıklar'da güçlü bir devlet olan İsveç'e karşı mücadeleden kaçınan Petro, mukaddes ittifaka yenilmiş olan Osmanlı Devleti tarafına yönelerek, güneyden denizlere ulaşmayı planlamıştır. Bu planın gereği olarak Azak Kalesi Ruslar tarafından alındığı takdirde Karadeniz'e ulaşmak da mümkün olacaktı.

Nitekim Çar I. Petro bütün bu amaçlarla, 1695 tarihinde Azak Kalesi'ne saldırıya geçmiş ancak planları casuslar vasiyasiyle haber alındığından Azak sancak beyi Mustafa Bey, kale dışına hendekler kazmışve durumuhükümete bildirmiştir. Kırım hanı Kaplan Giray başarılı taarruzu ile rus ordusu epey maktül bırakarak çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁶ Bu ilk saldırının ardından 1696'da donanmayla destekli bir saldırı yapan Çar, kaleyi şiddetli bir şekilde muhasaraya almıştır. Kaleye gelecek yardım yollarının kesilmesi, kaledekilerin durumunu güçleştiriyordu. Şiddetli top atışlarına dayanamayan Türkler, kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır. Bu suretle, Karadeniz'in kilidi

¹⁰⁵ Hilmi Dönmez, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus Münasebetleri (1801-1881)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1997, Yüksek Lisans Tezi, s. 11.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, C. III. s. 582-583.

sayılan Azak Kalesi Ruslar'ın eline düşmüştür (19 Temmuz 1696).¹⁰⁷ Bu olay ayrıca Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslar'ın ilk büyük zaferi olmuştur. Askeri gücü zayıf olarak bilinen Ruslar, bu olayla güçlerini ispatlamış oluyordular.

Temmuz 1700 tarihinde yapılan İstanbul Antlaşması, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferin bir belgesi niteliğindedir. Antlaşma ile Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'ni Ruslar'a bırakmayı kabul ettiği gibi, Don Nehri'nin denizle birleştiği 100 km kadar bir kıyı ile Kuban tarafında geniş bir sahayı da kaybetmiştir.¹⁰⁸

XVII. yy. boyunca Rusya'nın Kafkasya politikasında önemli bir değişiklik olmadı. Bu yüzyıl daha çok Rusya'nın ileriki büyük ilerleyişine zemin hazırlamakla geçirildi. Bu arada Kafkasyalılar Rusya'nın gerçek amacını anladıklarından gittikçe daha şiddetli tepkiler göstermeğe başladılar.

1708-1709 yılında İsveç ve Rusya arasında başlayan savaş devam etmekteydi. Bu nedenle Çar, böyle bir durumda Osmanlı ile savaşmayı düşünemezdi. Osmanlı için kaçırılmaması gereken bir fırsat doğmuştu. Rusya, İsveç'le savaşırken Azak Kalesi geri alınabilirdi. Kırım Hanı Devlet Giray'ın da desteği alınarak Baltacı Mehmed Paşa'nın kumandanlığında Rusya'ya karşı savaş ilan edildi. Çar Petro'nun 30-40.000 kişilik¹⁰⁹ kuvvetleri, Baltacı Mehmet Paşa tarafından Prut nehri kenarında sıkıştırılarak, tamamen ortadan kaldırmak üzere kuşatıldı. Rus ordusu ya tamamen imha edilecek veya esir olmak zorunda kalacaktı. Bu iki seçenekten birisini yapmak için Osmanlı'nın eline büyük bir fırsat geçmişti. Çar kuvvetlerinin Osmanlı çemberinden kurtulma şansları yoktu. Eğer Osmanlı bu durumu iyi değerlendirirse Ruslar'ın hem Avrupa'daki kışkırtıcı faaliyetleri son bulacak hem de Kafkasya üzerindeki emellerinin önu kesilmiş olacaktı. Fakat hiç kimsenin akıl erdiremeyeceği bir şekilde Çar ve ordusu serbest bırakıldı, Çar'ın barış teklifi kabul edilerek büyük bir fırsat kaçırıldı. Böylelikle Rusya hem İsveç ile olan meselesini halletmek hem de Karadeniz ve Kafkasya emellerini gerçekleştirmek için tarihi bir fırsat kazandı. Rus'lar bu yenilgi neticesindeki antlaşmaya göre Azak Kalesini teslim ettiler.

¹⁰⁷ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 13.

¹⁰⁸ Kurat, s. 15.

¹⁰⁹ Kurat, s. 20.

Petro'nun ölümü (1725) Kafkaslar'da Rus saldırılarının durması ümidini uyandırmıştı. Nitekim Katerina'nın tahta geçişine kadar, Ruslar'ın Kafkaslar'a direk bir müdahalesi olmamıştır. Ancak 1736-1739 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus savaşları, Kırım ve Azak topraklarının statülerinde değişikliklere yol açarak, Ruslar'ın Kafkasya ile ilgili düşüncelerinin gerçekleşmesi yolunda yeni kapılar açmıştır. 1730-1740 yıllarında Rus tahtında oturan Çariçe Anna, babası Petro'nun siyasetinin devamı olan bir yol izlemiştir. II. Katerina tahta çıkınca (1762), Rus İmparatorluğu'nu genişletme siyaseti çerçevesinde faaliyetlerine hemen başlamıştır. Şüphesiz onun, Rus Devleti'nin siyaseti açısından en önemli rakibi Osmanlı Devleti idi. Nitekim o da yönünü bu devlete çevirmiştir. Çariçeliği zamanında meşhur "Grek Projesi"ni gerçekleştirmek için çalışmış, bu yolda, batıdan Osmanlı Devleti'ne saldırdığı gibi, doğuda da Osmanlılar'la mücadeleye girmiştir. Burada ilk hedef olarak "Kırım'ın Rusya'ya ilhakı" meselesini ele almış, bunun için hazırlıklar yapmıştır.¹¹⁰

Küçük Kaynarca Muahedesi'ne göre Kırım Osmanlılar'ın elinden çıkarak müstakil bir hanlık haline geliyor, Kuzey Kafkasya'da Küçük ve Büyük Kabartaylar Ruslar'a terkediliyor, harp esnasında Ruslar'ın eline geçen Gürel, İstan'daki Bağdatcık, Kübayıs ve Şehriban kaleleri Osmanlı Devleti'ne iade ediliyor; ancak, Gürcüler'in elindeki kaleler yine onların elinde kalıyordu. Osmanlı Devleti, Ruslar'la işbirliği yapan Gürcüler'i affedeceğine dair söz veriyordu. Her iki devlet hudutlarda kale yapabileceklerdi.

Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devletinin bölgedeki siyasetinin dönüm noktasını oluşturmuştur. Özellikle Kırım'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması büyük bir kayıp olmuştur. Çünkü Ruslar'ın Kafkaslar ve Karadeniz'e inmek için önlerinde kalan tek engel de böylece ortadan kalkmıştır. Artık Ruslar Kafkasya'ya hakim olma hususunda daha rahat davranacaklardır.

1768-1774 tarihleri arasında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlılar'ın yenilmesi ve Kırım'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması, Ruslar'ın Kafkaslar'a doğru ilerleyerek Osmanlı Devleti'ni doğuda tehdit etmesi tehlikesini artırmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya işlerine bizzat eğilerek bu bölgeyi elde tutmak için çalıştığını görmekteyiz. Rusya'nın, Kazak hattını genişleterek güneye sarkma ve

¹¹⁰ Karagöz, s. 117.

Tiflis hanı ile işbirliği yapma faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti de, Dağıstan hanları ve Çerkesistan'da görevlendirdiği valiler aracılığıyla bölgedeki nüfuzunu korumaya ve artırmaya çalışmıştır.

1776 tarihinden itibaren Ruslar'ın Kabartayları zaptedip yavaş yavaş ve kararlı olarak Kuzey Kafkasya'ya sokulmaya başlamalarından sonra Kafkasya'nın statüsü, Rusya lehine değişmeye başlamıştı. Bu ortamda Rusya'nın Kırım'ı hakimiyeti altına alma faaliyetlerini başlatması üzerine Çerkesler'in Kırım ile olan bağlarını koparmaya çalışmışlardır. Bundan önceki zamanlarda bağımsız bir nitelikte yaşayan Çerkesler, Rus baskılarına maruz kalmışlardır. Çerkesler, Ruslar'ın bu hareketlerine karşı mukabil faaliyetlerde ve direnişlerde bulunmuşlardır. Böylece uzun sürecek olan Çerkes-Rus mücadeleleri başlamış oluyordu.

Rusya ise Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki müslümanlarla işbirliği yapmalarını sonuçsuz bırakmak için hanlar arasında propoganda yaparak onların bu ittifaktan çekilmelerini sağlamaya çalışıyordu. Rusya, "size devletin eli erişemez, Osmanlı Devleti Kuban Nehri'ni geçip de Kabarta'ya ayak basarsa mazursunuz, lakin mümkün değildir" diyerek onları Osmanlı Devleti yanında savaşmaktan caydırmak istiyordu. Ancak kabileler bu sözlere aldırmadığı gibi, devletin desteğini almak ve birlikte mücadeleye hazır olduklarını ifade etmek üzere İstanbul'a elçiler göndermişlerdir.¹¹¹

Osmanlı Devleti ile Kafkasya'daki müslüman kabilelerin işbirliği karşısında Ruslar, 1787'de büyük bir taarruza karar vermişlerdir. Mevcut bütün Rus Kazaklar'ını da seferber etmek suretiyle meydana getirdikleri büyük kuvvetle Kuban mıntıkasına taarruza geçtiler. Bu saldırıda hedef Anapa(Tsemez)'ya inmek suretiyle Karadeniz kıyılarına hakim olmak ve buralardaki Osmanlı kuvvetlerini uzaklaştırmaktı. Bunun için üç taarruz kolu hazırlamışlardı. Bu kolların istikameti Löbe ve Vurup'tu. Battal Paşa komutasında Tsemez'e 30.000 Osmanlı askeri çıkarıldı. Bu kuvvetler, ilk iş olarak Kafkasya kuvvetleriyle müştereken Ruslar'ı Kafkaslar'dan atmak, bu suretle bir taraftan Tatar kuvvetlerinden istifade ederek kuzeye ve doğuya doğru yürüyerek, Kırım'ı

¹¹¹ Gökçe, s. 146.

kurtarmakla eski Altınordu Devleti ihya edilmek isteniyordu. Battal Paşa, Kafkasya'lı yardım kuvvetleriyle Anapa'dan hareketle, Kuban Nehri boyunca takip ederek Terek Nehri üzerindeki Kumkale'yi Ruslar'dan almak istedi. Amaç Terek cephesindeki düşman kuvvetlerinin arkasını kesmektir. Ruslar, bütün kuvvetlerini General Herman komutasında burada topladılar. Battal Paşa'nın kuvvetleri Rus taarruzunu durdurmaya kafi gelmedi. Kumkale önlerinden geri döndü.¹¹²

Kendisine “dahi” denilen Rus kumandan Suvarov, yaptığı büyük katliamlarla ünlenmişti. O kadar ki, onun parolası; her fırsatta çok Müslüman öldürmek olmuştu. Rus'lar arka arkaya Osmanlı'ya karşı başarılar elde etmeye başladılar. 1788 Aralığında Özi (Oçakov) Kalesi'nin Suvarov kumandasındaki Ruslar tarafından alınması ve teslim olan Osmanlı kalesi ile şehirdeki Müslüman ahalinin Ruslar tarafından katliama tabi tutulması Osmanlı için en ağır darbelerden biri olmuştur. Suvarov kumandasındaki Rus kuvvetlerinin, Tuna üzerindeki İsmail Kalesi'ni almaları ve teslim olan Kale askerleri ile Müslüman ahaliyi kılıçtan geçirmeleri, Rus vahşetinin yeni bir göstergesi oldu.¹¹³

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1787 tarihinde başlayan savaş, çeşitli cephelerde 1791 yılı güz mevsimine kadar devam etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin savaş boyunca daima yenilmesi, hükümeti Ruslar'la barış yapmak zorunda bırakmıştır.

1792'de yapılan Yaş Antlaşmanın maddeleri incelendiğinde, Ruslar'ın bu bölgede belirli bir toprak kazancı sağlayamadığını görüyoruz. Bu antlaşmanın 2. maddesine göre Osmanlı devleti, 1774'ten itibaren Rusya ile imzaladığı bütün antlaşmaları imzalamış oldu. Ayrıca, Kafkas kabilelerinin Rus topraklarına yapacakları taarruzların ve çapul hareketlerinin devam edeceğini iyi bilen Rusya, Osmanlı Devleti'ni, bu taarruzlardan sorumlu tutmuş, önleyemediği takdirde de zararı ödemekle yükümlü tutmuştur. Nitekim kabileler bundan sonraki tarihlerde Rusya ile mücadeleye devam etmişlerdir. Her ne kadar Osmanlı devleti bu bölgeyi hukuki bakımdan kendi toprakları içinde ve halkı kendi, teb'ası olarak kabul ediyorsa da, Kafkas kavimleri üzerinde çok defa fiili

¹¹² Berkok, s. 392-4.

¹¹³ Dönmez, s. 21-22.

bir nüfuza ve yaptırım gücüne sahip olamamıştır. Kabileler, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki valileri vasıtasıyla devlete bağlı olduklarına dair senetler vermelerine rağmen, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin emri altında olmadan ve ondan bağımsız olarak mücadeleye devam etmişlerdir. Bu mücadelede İmam Mansur'un başlattığı gazavat felsefesinin rolü büyük olmuştur. Çünkü onun hareketi esasen bir din savaşı niteliğinde olduğundan, kendisini Osmanlı Devleti'ne bağlı ve onun emrinde görünüyordu. İşte Kafkas kavimlerinin inandığı felsefe bu olduğundan mücadelelerini bundan sonra da devam ettirmişlerdir.

C. 19. yy.'ın Başında Kafkasya ile Olan İlişkiler

1. Osmanlı Devleti'nin İlişkileri

Ruslar'ın Kafkasya'yı istilaya başlamaları Çerkesleri dışarıdan gelecek bir kuvvete muhtaç bırakmıştır. Bu hususta Çerkesler'e iki devlet yardım edebilirdi. Bunlardan birisi İran diğeri ise Osmanlı devleti idi. Bunların arasında da yardım etmeye en müsait olan Osmanlı idi. Kırım ve Kabartaylar'ın Rusya'nın hakimiyetine girmesi¹¹⁴ ve Kaynarca antlaşmasının getirdiği sıkıntılardan dolayı Osmanlı'nın bu bölge ile ilgilenmesi gerekiyordu. Osmanlı yönetimi böyle düşünürken Kafkasyalılar cihetinde iki farklı görüş vardı. Birinci görüşe göre, Osmanlı'dan yardım istenmeli idi. Çünkü Kafkasya'ya yapılacak bir dış yardım ancak Osmanlı gibi bir Müslüman devlet tarafından yapılmalı idi. İkinci görüşe göre ise, eğer Osmanlı'dan yardım alınırsa Ruslar Kafkasya'yı istilaya kalkışır. Çünkü burada Osmanlı'nın hakimiyeti Rusya'yı rahatsız edecektir.

En nihayetinde birinci grubun görüşü doğrultusunda Osmanlı'dan yardım talep edilmiştir. Bunun üzerine o bölgede İslam dinini yayıp Çerkes ve Abaza kabilelerine devlet ve milletin ne olduğunu öğretmek¹¹⁵ için Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığına tayini (1780) işte bu görüşmeler üzerine yapılmıştır.¹¹⁶

¹¹⁴ Gökçe, s. 42.

¹¹⁵ Tarih-i Cevdet, c.II, s. 705.

¹¹⁶ Gökçe., s. 43.

Ferah Ali Paşa ilk olarak Taman ve Kırım'dan Kafkasya'ya gelen göçmenleri yerleştirmekle işe başlamıştır. Bunu yaparken, Taman sakinlerinden olup Rusya'nın Kırım ve Taman'ı istilasını sırasında Çerkesler arasında dağılmış bulunan ve Çerkes dilini ve adetlerini iyi bilen Serden geçti Ağa'sı Mehmet Ağa'dan istifade etmiştir. Ferah Ali Paşa, ondan Çerkesler arasında dağılmış bulunan muhacirlerin toplamasını istemiştir. Mehmed Ağa derhal Abhazya'ya giderek 20 kadar göçmen ailesini Soğucak'a getirmiştir. Çoğu Rus istilasına uğramış olan perişan haldeki ailelere tayinat verilmiştir. Bunu işiten dağlarda yaşamakta olan göçmenler de Soğucak'a gelmeye başlamışlar, bu şekilde Soğucak etrafında yeni mahalleler kurulmuştur.

Ferah Ali Paşa, bir taraftan Çerkesler arasında İslamiyet'in yayılmasını sağlarken diğer yandan Soğucak'ta imar faaliyetlerine girişip buranın müstahkem bir mevki olmasını sağlamıştır. Ferah Ali Paşa, etrafta buğday ekimini sağlamak suretiyle gerekli ihtiyacı karşılamak için Soğucak'a Samsun'dan 2500 kilo buğday istetti ve gönderilmesini sağladı. Böylece Soğucak ve çevresinde buğday ekimine başlanarak, bölgenin bu husustaki ihtiyacı nispeten karşılanmıştır. Yine Soğucak'taki masrafı karşılamak üzere hazineden 305.000 kuruş gönderildiği ve geri kalan masrafın da bu bölgenin gümrüğünden temini yoluna gidilmesi İstanbul'dan gelen emirde belirtiliyordu. Netice olarak, 1782 senesinde Soğucak'ta büyük ve sağlam bir kule, cephane ve Paşa konağı yapımı sağlanmış bulunuyordu.

Karadeniz'de Kili, Akkerman ve Sinop'tan başka gemilerin barınacağı bir liman kalmayan Osmanlı Devleti'ne Karadeniz'in doğusunda gemilerin uğrayacağı limanların inşasına ihtiyaç vardı. Soğucak'ta gerekli faaliyetlerde bulunduktan sonra, 1782'de Gelincik limanında çalışmalar başladı. Bu liman Soğucak'ın Anadolu kesiminde bir mil messafede olup Çerkesistan sahilindeki tabii limanların en iyisidir. Ruslar'a karşı Doğu Karadeniz'de hazırlıklı bulunmak gayesiyle Ferah Ali Paşa delibaşısını çeşitli eşya ve mühimmat ile oraya gönderdi. Verilen emirde Gelincik'te tabyalar ve su hendekleri inşa edilecekti. Çok geçmeden emir uyarınca gerekli işler yapılmak suretiyle devletin bu kesimdeki emniyeti kuvvetlendirilmeye çalışıldı. Nitekim kale inşasından sonra içerisine cephane ve top koyulmak suretiyle gerekli tedbirler alınmakla beraber,

kaleye bırakılan neferlerin yetiştirilmesi ve bakımı da Kırım Han'ı Şahin Giray'ın kardeşi olup 14-15 yaşlarında olmasına rağmen Çerkes beyleri tarafından sevilen ve sayılan Narcu Mehmet Giray'ın namus ve şerefine emanet edildi. Bilahare yapılan iş hakkında İstanbul'a bilgi verilmiştir. Bundan sonraki kale inşası için Süleyman Ağa memur edilerek işlerin devamı sağlandığı gibi 1784'te bina eminliğine yeni bir zat tayin edilip gönderilmiştir.

Anapa Kalesi, Karadeniz'in doğu sahilinde ve Kuban Nehri havzasından 32 km kadar güneyde bulunan müstahkem bir kaledir. Kafkasya'daki kabileler üzerinde nüfuzlarını devam ettirebilmek için Osmanlılar'a esas hareket noktası teşkil etmiştir. Ferah Ali Paşa'nın zamanından beri askeri bir liman halini almıştır. Paşa, bir taraftan Soğucak'ı inşa ederken diğer taraftan da Çerkesler'i Müslümanlığa ısındırmak suretiyle onları Osmanlı Devleti'ne sıkı sıkıya bağlamaya çalışıyordu. Ferah Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki limanlarının azalmış olduğundan Anapa limanının da inşasına başlamıştır. Anapa, Çerkesistan'ın kuzeybatısında olup müstahkem bir kasaba haline getirilmeden önce metruk ve harap bir haldeydi. Burası, Venedikliler zamanında "Napa" diye anılmaktaydı. Kalenin inşasına 1782 tarihinde başlanır. Anapa, Çerkesistan'ı idare edebilecek bir mevkiydi. Ferah Ali Paşa bu noktaya yaptığı seyahatinden önce ve seyahati esnasında Anapa'nın inşası hakkındaki fikrini kimseye açıklamamış sadece sahil taraflarını görmeyi arzu ettiğini belirtmekle yetinmişti. Buhur Nehri'nin Karadeniz ile birleştiği yere geldikleri zaman durur. Burada dil şeklinde bir körfez bulunuyor ve Taman ile hudut teşkil ediyordu. Ferah Ali Paşa mevkinin önemini kavradığı bu yerin Soğucak, Gelincik, Suhum ve diğer kalelerin Rusya tarafından işgalini önleyecek şekilde tahkim edebileceğine kanaat getirdi. Derhal bir kalenin inşası için harekete geçer. Nitekim kararında yanılmadığını yaptığı tahkikat sonunda anlar. Kendisinin kale inşası için uygun gördüğü yerde Venedik ve Cenevizliler'den kalma kale ve bina yıkıntıları görüldü. Çadırları kurdurup derhal oluşturulması kararlaştırılan şehrin inşasına başlandı. Eşkiya baskınlarına karşı önleyici tedbirler alındı. Bir taraftan da Soğucak'taki cephaneden 1.000 kazma, 1.000 kürek ve diğer levazım Anapa'ya nakledildi. Kale inşaatı tamamlandıktan sonra merasim yapılarak toprak tabyalarındaki yerlerine konuldu.

Osmanlı Devleti de kalenin yapılması konusunda ağırlığını koymuş ve kalenin bir an önce yapılması konusunda emirler vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Anapa Kalesi'ne verdiği fazla önem, Kafkasya'daki kabileleri nüfuzunda bulundurmasına katkı sağlayacağına dair inancındaydı. 1789 tarihli Hatt-ı Hümayunda Anapa'nın içinde bulunduğu durum ve buraya verilen önem aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

"Kaimakam Paşa;

Anapa'dan bazı mahallere tahrirat gelmiş, zahire ve asker yoğmuş. Ziyade zahireye müzayika var imiş. Bu ne şekil işdir? Zahireler niçin gitmiyor? Bunların tertibi olub akçesi verildi. Sekiz mahdır (aydır) zahire olmadıktan sonra asker nice durur? Elbette şimdi Samsun'da olan zahireyi göndermek için bir kapucubaşıya bir hacegan gönderesiz. Kendine akçesi giden askerin tamamen irsal eylemesi için Hayreddin Bey'e Şedid ferman yazub gönderesiz. Biz bu Anapa için bu kadar mesarif itdik ve zahmet çektik. Ne faidesi oldu? Vakit geçiyor. Alimallahü Teala cümle kabahat burada olanlarıdır. Abdullah Paşa'ya dahi sen bir müeekked mektub yazub Tatar ile sabah çıkarasın. Bir saat evvel kalkub Anapa'ya erişmesi için."¹¹⁷

Siyasi faaliyetlerin geliştiği 1783 tarihlerinde Ferah Ali Paşa, kabilelerle olan münasebetlerinin de bir nizama sokulmasına itina ediyordu. Bu nedenle Ali Paşa önce vergi meselesini ele aldı. Kabilelerin ileri gelenlerini Anapa'ya çağırarak, kendilerinden devlete verecekleri vergi yerine bir defaya mahsus olmak üzere şahıs başına gümrük hasılatından beşer onar kuruş vermelerini emreder. Bu para ile Anapa'nın tamirini hızlandırmak düşüncesindeydi. Bilhassa Ferah Ali Paşa'nın şartlı olarak kabilelerden vergi alması, onları kayıtlara tabi tuttuğunun delilidir. Ali Paşa devletin yaptığı yardımlar yanında zaman zaman Çerkesler'den de aldığı vergilerle mali vaziyetini düzelttikten sonra Anapa'nın tahkim ve inşası işine hız vermiştir. Bunun neticesi olarak Anapa'da yapılanlarla birlikte üç cami, üç hamam ve miri binalardan başka elli dükkan ve bir o kadar kahvehane meydana getirilmiş bulunuyordu.

¹¹⁷ Kablan, s. 121

Osmanlı Devleti, bir taraftan Rusya ile harbe devam ederken bir taraftan da Karadeniz'in kuzeydoğusundaki kalesi Anapa'nın inşasına devam ediyordu. Anapa kalesinin inşasında dikkati çeken bir husus da; kalenin tamiri ve tahkiminde çalıştırılacak kişilerin hep Anadolu'dan getirildiğini, yerli halktan istifade yoluna gidilmediğidir. Yine, 1796'da da aynı yol seçilir. 8 Nisan 1796 tarihinde yazılmış vesikadan Anapa'nın tahkim işlerinde kullanılmak üzere 1.500 kadar amelenin Anadolu'dan toplatılarak gönderildiğine ve bunların ücretlerinin miriden ödendiği anlaşılıyor.¹¹⁸

Ferah Ali Paşa, Çerkesistan'da yapılacak işlerin önemini kavradığından, kabilelerle müzakere yaptıktan sonra, emrindeki askerleri ve halkı bir araya toplamıştır. Herkes toplandıktan sonra Ferah Ali Paşa, önce İstanbul'dan buraya geliş sebeplerini anlatmıştır. Netice olarak Kafkasya'da İslam'ın yayılmasında bütün gayretleri ile çalışmaları gerektiğini onlara açıkladıktan sonra, şayet yardımcı olmayacak varsa hemen ayrılmasını istemiştir. Bu şekilde herkesten, kendisine yardımcı olacaklarına dair söz almıştır. Yapılan yeminden sonra Ferah Ali Paşa, "Sizin büyüklerinizi arkadaş, küçüklerinizi ise evlat edindim, doğru olunuz, ahlakınızı koruyunuz, benden başkasına, şikayette bulunmayınız. Birisi size sataşır bana haber verin. Şayet bunlara uyarsanız ben de durumunuzu iyi gözetler ve harçlığınıza dikkat ederim" diyerek onlara nasihatte bulunmuştur. Daha sonra Çerkes kabilelerinin devlete sadık kalacaklarına dair onlardan söz alınması gerektiğini düşünerek, Soğucak'ın dışındaki kabilelerin durumunu ayrı ayrı incelemiştir. Bu iş tamamlandıktan sonra kabileler birer birer Soğucak'a davet edilerek kendilerinden İslamiyet'i kabul ve Osmanlı Devleti adına verilecek emirlere riayet etmeleri istenmiştir.¹¹⁹

Ferah Ali Paşa, askerlerine de kabilelerden kız alarak onlarla akrabalık kurmalarını tavsiye etmiştir. Bu şekilde kabileleri devlete bağlamanın çok daha kolay olacağını düşünmüştür. Nitekim birçok asker, Çerkes kızları ile evlenmişlerdir.

Gürcistan'da Rus hakimiyetinin (1801) başlamasından sonra, Ruslar'ın Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları üzerindeki baskıları artmaya başlamıştır. Rusya'nın başına geçen I. Aleksandr, enerjisini Kafkasya'yı istila etmekle göstermek niyetinde idi. Buna uygun

¹¹⁸ BOA, CA, 5872.

¹¹⁹ Gökçe, s 51-53.

olarak Ruslar, 1802 yılında Kafkas genel valiliğine General Tsitsiyanoﬀ'u getirmişlerdir. Tsitsiyanoﬀ emrindeki Rus askerleri, bir türlü bir araya gelip güç birliği oluşturmamayan Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarını birer birer işgal etmişlerdir. Bütün bu Rus harekatı sırasında, Kafkasya'daki hanlar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ve yardım isteklerini bildirmişlerdir. Alınan mektuplar, bölge halkının Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı ve bilhassa Ruslar'la yaptıkları mücadelede en yakın destek olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Osmanlı Devleti buna karşılık, onların din uğruna savaşa devam etmelerini bildiren fermanlar göndermek ve çeşitli hediyeler vermekle yetinmiştir.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nin, Eflak ve Boğdan beylerini azletme kararı üzerine 16 Ekim 1806 tarihinde, Ruslar, harp ilan etmeksizin Boğdan'a girmişlerdir. Osmanlı hükümeti bu durum karşısında Ocak 1807 tarihinde Rusya'ya harp ilan etmiştir.

Ruslar bu savaşta batı cephesindeki harekatın yanısıra, doğuda da harekata geçmiş ve Anakara ve Kemhal'e yerleşerek buradan Anadolu'yu tehdit etmeyi planlamışlardır. 1807 tarihinde buraları işgal eden Rusya'nın, buralara Çok sayıda asker yığığı ve mühimmat desteği sağladığı görülmektedir. Buna karşılık Osmanlı Devleti; Sinop, Trabzon ve Faş Kalelerini asker, top ve mühimmat ile desteklemiştir. Ayrıca Tiflis'teki Rus ordusunun Ahıska, Çıldır ve Kars taraflarına saldıracağı haberi üzerine Diyarbakir, Sivas, Malatya, Karahisar, Maraş, Çorum ve Musul askeri ile bu havalinin bütün görevlileri Ruslar'a karşı alarma geçirilmişler ve başlarına Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa, serasker tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti, o sırada Rusya ile savaş halinde bulunan İran'la ittifak yapmayı düşünmüşse de, Rusya-İran arasında antlaşma yapılması nedeniyle bu isteğini gerçekleştirememiştir.¹²¹

Ruslar Faş Kalesi'ne hücum etmişlerdi. Ancak Trabzon, Rize ve Artvin'den gönderilen kuvvetler karşısında geri Çekilmek zorunda kaldılar. Ruslar'ın Faş tarafına baskılarını yoğunlaştırmaları üzerine, Faş ve özellikle Batum limanının muhafazası için buraya, çeşitli yerlerden asker sevki yapılmıştır. Fakat kumandanlar arasındaki çekişmeler ve Osmanlı Devleti'nin serasker tayinindeki istikrarsız hareketi, Rusya'nın Faş'a saldırmasına ve nihayet burayı ele geçirmesine sebep olmuştur. Böylece Rusya, Kuzey

¹²⁰ Gökçe, s. 190-194.

¹²¹ Gökçe, s. 200.

Kafkasya'yı bir çember içine almış oluyordu.¹²² Faş'ın alınmasıyla (1809) Suhum da tehlikeye girdi. Suhum muhafızı Keleş Ahmed Bey'e tedbir alması için emir gönderildi. Rusya, 1810'da bir ara 18 kıta gemi ile Trabzon'a çıkarma yapmış. Fakat çıkarma yapacağı esnada Çerhazı Ali Paşa ve yetişen diğer kuvvetlerin yardımı ile çoğu katledilen Rus'lar geri çekilmişlerdir.

Osmanlı Devleti Çerkes, Abaza ve Dağıstan halkının Ruslar'a karşı harp etmelerini temine çalışmakta, onları gazaya davet etmekte idi. Ruslar, Dağıstan'ın tamamını elde etmek gayesi ile hareket ediyorlardı. Dağıstan, dört bir yandan Rus taarruzlarına hedef olmuş, ancak Avarlar, Gazi Kumuklar, Çeçenler ve Akuşalılar düşmana karşı kendi imkanları ile karşı koymak mecburiyetinde kalmışlardır. Dağıstanlılar'ın Ruslar'a boyun eğmediği yolundaki haberler, Osmanlı nezdinde ilgiyle karşılanıyor ve bölgeden bilgi alınmaya çalışılıyordu. Alınan haberlerde hanların Osmanlı Devleti'ne bağlı ve devlete yapılacak saldırı karşısında savunma yapmaya hazır oldukları, ancak kendilerine, mücadele etmeleri için cephane ve mühimmat yardımı yapılması gerektiği bildiriliyordu. Devlet imkanları ölçüsünde bu yardımları yapmış, ayrıca hanlara verilmek üzere hediyeler göndermiştir. Ancak bütün bunlar, Ruslar'ın Kafkasya'dan atılmaları için yeterli olamamıştır. Ayrıca İran'a 1811'de gönderilen elçi Yasinizade Abdülvahab Efendi vasıtasıyla bu ülkeden Ahıska ve Kars valilerine yardım etmesi istenmiş, fakat bu istek gerçekleşmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1806-1812 yılları arasındaki savaşlarda, Rusya'ya karşı esaslı bir ordu hareketi yapamadığını görmekteyiz. Daha çok geri planda kalınarak kalelerin savunulması şeklinde bir yol takip edilmiş, topluca bir taarruz yapılmamıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz Anadolunun farklı yerlerinden gelen askerler parçalar halinde hareket etmişler, bir ara Batum ve Kars civarında toplanarak iki ordu oluşturulmuştur. Yine de bu orduların da topluca hareket etmediği görülmüştür.

Osmanlı'nın bu savaşlarda Çerkes ve Abaza kabilelerinden de istifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim bu kabilelerin Ruslar'a karşı düzenledikleri taarruzlarda Rus askerlerine çok ciddi zararlar verdiği haberleri gelmekteydi. Bütün bunlar, bu kabilelerin Rus baskıları karşısında Osmanlı Devletine ne kadar bağlı olduğunun göstergesidir. Hatta bu dönemdeki savaşlarda Ruslar, Abaza ve Çerkes kabilelerinin bu

¹²² Gökçe, s. 202.

direnişleri sayesinde Faş, Kemhal ve Suhum'dan başka doğuda bir yer alamamışlardır. Kabilelerin bu gayretleriyle birlikte Osmanlı Devleti daha düzenli hareket edebilseydi Ruslar perişan edilebilirdi.

Rusya, belki de doğudaki bu işgallerine devam edecekken 1812 yılında Fransa İmparatoru Napolyon'un Rusya'ya saldırmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ile barış yapmak durumunda kalmıştır. 16 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş'te iki devlet arasında antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın altıncı maddesine göre, Rusya, Kafkasya'da harpten önceki sınırlarına çekilmeyi kabul etmiştir. Böylece Faş, Kemhal, Suhum kalelerinin ahalisine dokunulmadan buralar tahliye edilecekti. Nitekim Rus hudut generalleri ile Trabzon valisi Süleyman Paşa arasında yapılan müzakereler sonunda, 1813 tarihinde Suhum, Anapa ve Kemhal kaleleri yerli halkı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiştir. Rusya daha önce de Faş ve Ahıkelek'i tahliye etmişti.¹²³

1787-1792 ve 1806-1812 tarihleri arasında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşları neticesinde, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesinde önemli bir toprak kaybına uğramadığını söyleyebiliriz. Osmanlı Rus saldırılarına karşı donanma kuvvetleri ile karşılık vermesi gerekirken, buradaki kavimlere top ve mühimmat göndererek karşılık vermiştir. Rusya'nın Kafkasya'da yayılma çabaları Kafkas kavimlerinin hırs ve azimle Ruslar'la mücadele etmeleri, Osmanlı Devleti'nin giderek azalan maddi desteği ve buna rağmen Kafkasyalılar'ın kendilerini Osmanlı tabiiyeti altında görmeye devam etmeleri, bu yılların genel manzarasını teşkil etmektedir. Bu gelişmelerden hareketle Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan yüz çevirdiğini söylemek de pek mümkün değildir. Bölgeden gelen heyetler ve elçiler gayet iyi karşılanmış, gönülleri hoş edilerek ve manen desteklenip moral verilerek uğurlanmışlar, en azından belli miktar harçlık veya hediye verilerek günlük ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır.

1812 Bükreş Antlaşması, bu bölgede asırlardır mücadele eden Rusya, İran ve Osmanlı'nın bundan sonraki konumlarının değişmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı, kendi içindeki olaylar ve diğer ülkelerle olan sıkıntılarından dolayı Kafkasya ile fazla ilgilenemeyecek, ancak kabileleri imkanları ölçüsünde desteklemeye çalışacaktır. Rusya ise bu antlaşma ile Kafkasya'daki Rus ordusunun itibarını kurtarmış ve XIX. yy. başlarından itibaren Güney Kafkasya'ya hakim olmak isteyen İran karşısında serbest

¹²³ Gökçe, s. 207.

kalmıştır. Gerçekten de Rusya, Bükreş Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'daki istila hareketlerini hızlandırarak Dağıstan ve İran'a saldırmıştır. Rusya, İran'a karşı giriştiği bu saldırıdan başarı elde edince İran ile aralarında 1813'te Gülistan Antlaşması imzaladılar. Antlaşma şartlarına bakıldığında da Rusya'nın emeli gerçekleşmiş, İran'ın Kafkasya topraklarındaki hakimiyeti son bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kabilelerle olan bu dönemdeki ilişkilerinde asıl amaç, Ruslar'ın Kafkaslarda ilerlemesini engellemek ve burayı kabileler vasıtasıyla tampon bir bölge haline getirmektir. Bu sebepten Osmanlı Devleti dağlı kabilelerle olan ilişkilerini bu temel üzerine bina etmeye çalışmıştır. Bunun için Anapa muhafızı atanan Seyyid Ahmed Paşa 1814'de Anapa'ya vardıktan sonra Çerkes, Abaza ve Nogay taifeleriyle ilgili yanında olan emri şerifi her bir kabileye okumuş, ancak bazı kabileler veba hastalığı dolayısıyla dağlara çekilmiş olduklarından bunların hepsiyle bağlantı kuramamıştı. Buna rağmen üç ay kabileleri dolaşmış ve kabileler kendilerini öteden beri Osmanlı Devleti'nin halkı kabul edip, dostuna dost düşmanına düşman olduklarını bildirmişlerdir. Bu arada Ahmed Paşa kabilelere gizlice yerli topçu oluşturmayı teklif ettiğinde, Devlet-i Aliyye bizlere her ne emrederse itaat ve icra ederiz diyerek kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Ahmed Paşa İstanbul'dan oluşturulacak topçular için 20.000 kuruş ve kabileler arasındaki iktidarını güçlendirmek için de bir samur kürk istemiştir. Konu ile ilgili II. Mahmud Hatt-ı Hümayun'unda topçu oluşturmak için istenen meblağ ile kürkün gönderilmesini emretmiştir.

Daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Rum meselesinden dolayı Rusya ile olan ilişkilerindeki gerginlik Kafkaslar'da yaşayan halkları da etkilemiştir. Hatta Osmanlı Saraylarında çıkan söylentiler, bu bölgelere kadar yayılmıştır. Nitekim Rum meselesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hem Yunan hem de Rusya'ya seferi olduğuna dair söylentiler, İstanbul'da Tophane'de esir ticareti yapmakta olan Battalzade Hacı Ahmed ve Hamzaoğlu Hacı Hamza adlı kişiler tarafından Anapa tarafında olan ortaklarına iletilmiş ve Anapa'daki mallarınızı kabile içerilerine götürüp tedarikli olun şeklindeki uyarıları bu bölgede kısa sürede yayılmıştır.¹²⁴ Böyle bir olayın doğru olup olmadığı Anapa muhafızı Ahmed Paşa'dan sorulduğunda Paşa, Ruslarla barış halinde olduklarını belirtmiş, fakat durumdan istifade etmek isteyen gurupların saldırı taleplerine de olur

¹²⁴ Aydın, s. 164.

vermiştir. Bundan cesaret alan Abaza ve Çerkesler de bir kaç yüz atlı ile Kuban civarındaki Rus köylerine akın ederek, az sayıda esir ve hayvan almışlardır. Bu olay Rus tarafını da harekete geçirmiş ve Ruslar'ın 20-30.000 askerle sınırı geçmesi üzerine Anapa halkı dağ ve ormanlara kaçmıştır. Daha sonra Ruslar'ın Bijaduğ'a kadara gelmesi üzerine Ahmed Paşa hemen Kapıcılar Kethüdası Süleyman Ağa'yı Bijaduğ'a göndermiştir. Süleyman Ağa oraya vardıktan sonra Rus ordusu komutanı Ermolov'a bu kadar askerle gelişinin sebebini sorduğunda, o da Abazaların yaptıklarından bahs ederek, aldıkları hayvan ve esirleri geri almaya geldiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Süleyman Ağa da bunların Paşa'dan istenmesi gerektiğini söyleyerek, on beş güne kadar cevap getirmek şartıyla yanından ayrılmıştır. Daha sonra durum Paşa'ya bildirilmiş ve bulunabilen hayvan ve esirler Abazalar'dan alınarak Rus Generale teslim edilmiştir. Fakat daha sonra Süleyman Ağa General'in geri dönüp dönmediğinden emin olamadığından bahisle Trabzon Valisi vasıtasıyla 1.500 asker gönderilmesini istemiştir. Padişah da konu ile ilgili Hatt-ı Hümayun'unda Anapa kalesi dahilinde olan Müslümanların korunmalarının gerekli olduğunu bildirerek bunu onaylamıştır. Bu arada Ruslar geldiği Abaza içlerinde halka çok zarar vermişlerdir. Halk Ermolov'a bir daha akın yapmamak üzere and edelim dediğinde, O da bu iş sadece andla olmaz, Bey ve Özdenlerinizden rehin de alacağız demiş ve bunun üzerine halk da çaresiz bu isteği kabul etmiştir.¹²⁵

Kafkaslar'da bir yanda Osmanlı Devleti'nin politikasına ters düşen bu tür nahoş gelişmeler meydana gelirken diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin Kafkas kabilelerini yanına çekmek için çaba sarf ettiği de görülmektedir. Bunun için Abaza kabileleri olan: Natukaç, Şabsığ, Abazin, Karaçay, Altıkeseç;¹²⁶ Çerkes kabileleri olan: Bijaduğ, Hemşi, Kerkenan, Natukay, Temürköy, Mahuş, Beslenay, Berekay, Biterenay, Yağ ve Nogay kabileleri olan: Nevruzoğlu, Kosayoğlu, Kasbulatoğlu kabilelerine Devlet-i Aliyye kulluğunda şeriata uymaları için hükürn ve dağıtılmak üzere de 25.000 kuruş gönderilmiştir.

1806-1807 senesinden 1821 senesine kadar Anapa kalesi Bina Emni ve Defterdarlığı hizmeti yapmış olan ve görevinin bitmesiyle geri dönen Mustafa Reşid Efendi kabilelerin kaleye olan mesafesi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Buna göre kalenin

¹²⁵ BOA, HH, 44592 E.

¹²⁶ BOA, HH, 44590 Y.

civarında bulunan kabilelerden Natukaç kabilesinin kaleye bir buçuk saat, Şabsığ kabilesinin 12, Abazin ve Bijaduğ, Hotukay kabilelerinin 30, Temürköy, Beslenay ve Altıkesek kabilelerinin 50-60-70 saat mesafede ve Nogay kabilelerin Kuban nehrinin sonunda olduğunu belirtmiştir. Bunlara ilave olarak ayrıca Nogay kabilesinden başka nüfusu 60.000'i aşkın sekiz adet kavim ve kabile daha gezen Mustafa Reşid Efendi, bunlarla bir iş yapılamayacağını da beyan etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas politikasının Yunan isyanının çıkışından sonra daha da hareketlendiği söylenebilir. Bu, Osmanlı Devleti'nin 1821'den başlayarak Kuban Bölgesi'nde Ruslara karşı birlikler oluşturmasında, Kuban ötesi köylere gönderilen Osmanlı heyetlerinin buralarda bulunan Çerkes Özden ve Tavadlarla görüşmesinde, din adamlarının halkı Ruslara karşı tahrik etmesinde ve Osmanlı ajanlarının halkı muhtemel bir savaşta Rusya'ya karşı seferber etmek için zemin hazırlamasında görülebilir. Bu arada Anapa'da bulunan Sait Paşa'nın dört ay Çerkesistan'da bulunarak durum araştırması yapması ve epey taraftar toplaması üzerine Rus General Ermolov, Paşa'nın bu gezisinden rahatsızlık duyup, gezinin amacını öğrenmek istemiştir. Sait Paşa ise gezi amacını sadece huzur ve asayiş sağlama ve iki büyük devletin egemenliği için tehlikeli olan gelişmeleri önlemek gibi politik bir cevapla açıklamıştır. Ayrıca Anapa'daki yöneticiler Çerkesistan'a devamlı silah ve cephane göndererek Rusya'ya karşı olan kesimi silahlandırmaktaydılar.¹²⁷

Yukarıda ifade edilen gelişmeleri Anapa muhafızı Ahmed Paşa'yı denetlemek için gönderilen Seyyid Mehmed Ağa'nın detaylı raporundan da teyid edebilmekteyiz. Burada Anapa Muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'nın hanımının akrabasından Anderoğlu lakabıyla bilinen Çerkes Bey'i yanında diğer Abaza ve Çerkes Beylerinden Hacı Oğlu Mehmed Bey ve kardeşi İlyas Bey, Sofduh Bey ve Aptik Oğlu Müsüris Bey'in Ruslara tabi oldukları, bunların haricindeki bütün Çerkes ve Abaza Beyleri ve Aznavurlarının Devlet-i Aliyye'ye bağlı buldukları zikredilerek, Abaza ve Çerkes kabilelerinin düşmanla canla başla savaşacakları ve 150.000 asker¹²⁸ çıkarabileceklerine değinilir. Yine aynı yazıda birkaç sene önce Natukaç kabilesine 4 kıta çarha topu, 4 sandık fişek, 28 varil barut; Şabsığ kabilesine 6 kıta Çarha topu, 6 sandık fişek, 42 varil barut ve

¹²⁷ Aydın, s. 166-167.

¹²⁸ Gökçe, s. 219.

Abazin kabilesine 5 kıta çarha topu, 5 sandık fişenk ve 35 varil barut verilmiş olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti bir yandan bu gibi yardımlarla kabile halkını kazanmaya çalışırken diğer yandan da buralara atanıp da yeterince başarılı olamayan Paşalarını sorgulamayı da ihmal etmemiştir. Bunun için Seyyid Mehmed Ağanın yukarıda zikredilen raporunda, Anapa Muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'nın taahhüt ettiklerinin hiç birini yerine getirmediğini beyan ettiğini ve *"ben taahhüt etmedim, ancak 8 seneden beri kabileleri celbe çalıştım ise de bir çaresini bulamadım. Nazırlığım esnasında kabilelerden bazı beyler bana yardımcı olacaklarına söz vermişlerdi. Bunlar vebadan öldüler ve sonrakileri tarafımıza kazandıramadım. Buranın muhafızlığını bırakmayı Devlet-i Aliyye'ye yazdım ise de kabul olunmadı. Kabilelerle anlaşamadım ve görevden alınmam lazım geliyor"* dediği anlatılmaktadır. Ayrıca Ahmed Paşa kabilelere verilmek üzere kendine gönderilen atıyyeleri bazı kabile beylerine vermiş, bazılarını vermemiştir. Bu gibi uygunsuz muameleden dolayı Abaza ve Çerkes Beyleri ondan yüz çevirmişler ve hatta Anapa kalesi muhafızları dahi kendinden nefret etmişlerdir.¹²⁹

Bu soruşturmanın ardından Ahmed Paşa aynı yıl görevden alınmıştır. Onun yerine Çeçenzade Hasan Paşa atanmıştır.¹²³ Bu atamadan sonra Hasan Paşa Anapa'ya gelmiş ve kabile halklarını kazanmak için köy köy dolaşarak halkın Padişaha bağlılık yemini ettiği takdirde Rus tehlikesi karşısında daha güvende olacaklarını ve bağımsızlık mücadelelerinde de yalnız kalmayacaklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine halkın büyük kısmı bu teklifi tam bağımsızlıklarına zarar getirmediği için kabul etmişlerdir.

Atamadan yaklaşık bir yıl sonra Dersaadet'e gelen kabile Bey ve Özdenleri Rus yayılması karşısında alınması gereken tedbirleri; ilk olarak kendilerinin Ruslar'dan kurtarılmaları, ikinci olarak Kuban başında Teberdi ve diğer gerekli yerlere kale yapılması, Teberdi'ye kudretli bir muhafız vekili ve kadısı atanıp, 15 top konması, civarındaki kabileye zabitlik ve kale muhafazası için izin verilmesi, üçüncü olarak da Sadkaş nehrine, Kara Kuban'a, Soğucak limanına, Gelincik'e birer kale yapılması ve mevcut kalelerin güçlendirilmesi şeklinde sıralamışlardır.¹³⁰

¹²⁹ Aydın, s. 168.

¹³⁰ BOA, HH, 42509 C.

Bu arada Hasan Paşa'nın, kabileleri Osmanlı Devleti'ne kazandırmaya yönelik faaliyetlerine de devam ettiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak Hasan Paşa 5 Eylül 1826'da Anapa civarındaki ileri gelen Çerkesleri toplamış ve onlardan Padişah'a bağlanmalarını istemiştir.¹³¹ Fakat bu teşebbüs başarılı olamamıştır.

Bunların haricindeki her bir kabilenin efendi, bey ve mirzaları gelmiş, üç ay kadar kaldıkları bu yerde aralarında olan haset ve zıtlıkların yanında Ruslardan gördükleri zarar ve zulümden de şikayet etmişlerdir. Bu arada kendilerine aralarında bulunan muhaliflerini bir araya getirmeleri ve birlikte hareket etmeleri tenbih edildikten sonra, Ruslar'ın bu tarafa geçişinin başlangıçta onların kusurundan kaynaklanmış olduğu hatırlatılmış ve kendilerinin Rus tarafına geçmedikçe Ruslar'ın bu tarafa geçmeyeceği bildirilmiştir. Daha sonra kendilerinden eski halk inanışlarını terk ederek şeriatı icra etmeleri istenmiş ve bunun üzerine onlar da Kur'an'a el basarak yemin etmişlerdir. Ayrıca itimat ettiklerini göstermesi açısından kendilerinden rehin ve Devlet-i Aliyye'ye takdim için de senet alınmıştır. Bunların ardından Çerkes kabilelerinden mütesellim şeklinde zabıt atanmış ve bunların üzerine kadılar tayin edildikten sonra kendilerine buyruldu verildiği gibi şartlara uygun hareket etmek için bir başka buyruldu daha verilmiştir. Daha sonra, kabilelerden alınan rehinelere bir kaç ilim tahsil ettirmek amacıyla Canik tarafına gönderilmiştir.

Bununla birlikte, eğer kabileler antlaşmaya uyarlırsa bunlardan 150.000'den fazla asker çıkarılabileceği, ancak Ruslar'ın buralarda yaşayan halkı çok miktarda para ve eşya vaad ederek kendi tarafına çekmeye çalıştığına dikkat çekilerek, Ruslar'ın bu hareketi karşısında Hasan Paşa da Devlet-i Aliyye'nin herkesin haline göre kendilerine maaş vereceğini bildirmiştir.¹³² Bir müddet sonra Şapsığlara güvenilmemekte ne kadar haklı olduğu onların Mayıs 1827'de Anapa'yı karadan ablukaya alarak kaleye ulaşan yolları kapatmalarıyla kendini göstermiştir. Böylece Anapa'ya giderek Padişah'a sadık olacakları engellemeye çalışmışlardır. Bu arada Şapsığlar, Anapa'ya vergi olarak giden buğday ve diğer ürünlere de el koyduktan sonra, "Anapa'ya heyet gönderip kimseye itaat etmeyeceklerini, Paşa'dan korkmadıklarını ve Anapa'ya muhtaç olmadıklarını ve kendilerine lazım olanı istedikleri yerde bulabileceklerini bildirmişlerdir". Bununla da yetinmeyen Şapsığlar eşraf ve soyluların engellemesine rağmen, Ekaterinador'a kadar giderek

¹³¹ Gökçe, s. 218.

¹³² Gökçe, s. 219.

Ruslarla takas merkezinde ticari ilişkiler dahi kurmuşlardır. Daha sonra Abazalar da büyük bir ihtimalle Rus teşvikiyle Ekim 1827'de bir toplantı düzenleyerek Osmanlı'ya vergi vermeme kararı almışlardır.¹³³

Bu arada kabileler Kuban nehrinin beri tarafına kale inşa edilmesini daha önce İstanbul'a gönderdikleri elçiler vasıtasıyla bildirmiş olmalarına rağmen, Bijaduğ ve Çarkuşa'da bu şekilde bir inşa faaliyetinde bulunulmamıştır. Buna karşın Ruslar Anapa'ya 6 saat mesafede bulunan Kızıltaş Boğazı'ndan Kuban'ın sonu olan Elburz dağına kadar epey kale ve karakol inşa etmiş ve buralara mevkilerine göre General, Prens, Binbaşı ve Albay rütbesindeki komutanları atamışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde de buralara kale inşa etme fikrinin ortaya atılmasına vesile olmuş, fakat böyle bir durumda buralara epey masraf, mühimmat ve her bir kaleye 1.000'er adam koymak gerekeceği belirtilerek, buralarda savaş çıkarsa kabilelere güven olmayacağı, çünkü daha önce Ruslar Anapa'yı istila ettiğinde kabile halkı kaleyi yağmalayarak halkını dağlara çıkarıp, kalenin düşman eline geçmesine sebep oldukları belirtilmiştir. Bu yüzden de buralara kale inşa edip içine asker koymak yerine 15.000 askere ihtiyaç gösteren Anapa kalesine önem verilmesi istenmiştir. Buna sebep olarak da yapılması istenen kalelere Anapa'dan yardım edilemeyeceği, fakat bunların yerine Soğucak kalesi ve Gelincik limanı elde olduğu takdirde Ruslar'ın buralardan geçemeyeceği zikredilerek, bu limanların korunması için birer kale inşa edilerek içine 500 nefer ile bir muhafız konması istenmiştir.¹³⁴

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslara yönelik politikasında kabileleri kendi tarafına çekmenin yanında Ruslar'ın bunlar üzerindeki etkisini kırmanın da önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Hasan Paşa vasıtasıyla kabileler üzerindeki etkilerini arttırdığı bir sırada, Ruslar Dersaadet'deki elçileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bu tür çabalarından dolayı çok sert bir nota verdiler. Rusya elçisi tarafından gönderilmiş olan yazının tercümesinde Anapa muhafızının Rus tüccarlarının Çerkes sahillerinde ticaret yapmasını yasakladığı, dağlarda oturan kabileleri itaat altına almaya çalıştığı ve dini işlerini, İstanbul'dan gelen kadılara havale ettiği ve Çerkeslere topçuluk eğitimi verdirdiği belirtilerek, bunun amacının Kuban halkını Gelincik boğazında bulunan Rus askerine saldırtmak olduğundan söz ediliyordu. Ayrıca bu durumun Rus

¹³³ Aydın, s. 170.

¹³⁴ BOA, HH, 44569.

İmparatoru'nu müteessir ettiği, Rusya'nın Kuban ile ilgili Yaş ve diğer değişimler için Akkerman antlaşmasına uyulmasını umduğu, yine Ruslara Çerkes sahilinde ticaretin yasaklanmasının Rusya Devleti'nin adı geçen muhafızın devletler arasında geçerli olan dostluğa aykırı hareketinden dolayı Osmanlı Devleti'nden resmi ifade talep ettiği ve bunun da ötesinde Rus gemileri ve konsolosları hakkında zuhura gelen hareketin engellenmesi için hemen emir verilmesinin istendiği bildirildi.

Bu notaya verilen cevap; "bize Hasan Paşa'dan henüz bu tarz bir yazı gelmedi. Oraların şu andaki durumunu bilmiyoruz. Durumu bir yazı ile öğrenip, icabına bakarız" şeklinde olmuştur. Bu arada Rus Elçisi'nin iddia ettiği hadiseler için Hasan Paşa'dan yazılı bilgi istenmesi üzerine Hasan Paşa da konu ile ilgili gelişmeleri şu şekilde özetlemiştir: Tebaya şeriatın uygulanması için kadılar gönderilmiştir. Bazı kabile halkına gösteri için top atışı seyrettirilmiş, kabileler bu eğitimi topluca izledikten sonra, adı geçen talimi çadırlarında kendiliklerinden taklit ederken, Ruslar onları görmüşlerdir. Bunun için Ruslar, kabile ve halklara talim yaptırılacağı korkusundan hareketle kabileler arasına türlü türlü nifak sokmak amacındadırlar. Çerkes sahiline konsolosların alınmaması ve sahile Rus gemilerinin gelip gitmelerinin yasaklanması konusu ise bunların tutumlarından kaynaklanmaktadır. Zira Ruslar daha önce kabile halkının kimini saldırmak zorla, kimini kılıç, kimini nişan, kimini püskül ve sair türlü türlü hediyelerle, kimini de maaş bağlayarak kendi tarafına çekme yolunu tutmuşlardır. Ayrıca Ruslar kabilelere ticaret yapmak amacıyla adamlar göndermekte ve gemilerle de tuz göndererek halkı kazanmaya çalışmaktadırlar. Ruslar'ın bundaki amacı kabileleri ele geçirmektir. Pek çok kabile Devlet-i Âliyye'ye bağlandığından, Çerkes içinde olan "*Rus tüccarı*" dedikleri casusları hemen geri çekilmişlerdir. Tuz ile yalı boyuna giden gemilerin menedilmesi konusu tam doğru değildir. Rus gemilerinin geldikleri yerin generalinden kağıt getirerek doğru Anapa kalesi limanına girmeleri istenmiştir. Durum böyle iken Natukaç kabilesi Özdenlerinden Yalı Boyu'nda bulunan Endaroğlu Mehmed adlı zengin, 6-7 seneden beri Kerç tarafında bulunan Rusya devleti müsteşarlarından olan Eskas'a bağlı olup, ayrıca kendine Ruslar tarafından senelik maaş bağlandığı gibi daima hediyeler de verilmiştir. Keza bu adam Gelincik limanının öte tarafında sahilde görünürde tuz mağazası olan 5-6 göz sağlam mağazalar inşa etmiş ve kabile halkını buraya çekmek amacıyla arada bir gemilerle tuz gelir ise de, asıl amaç, savaş çıktığında gemilerle buraya asker getirmek ve burayı onlara barınma yeri olarak kullanırmaktır. Enderoğlu da görünürde, Natukaç

kabilesi özdenlerinden ise de gerçekte Ruslar'ın konsolosu gibi çalışmaktadır. Hasan Paşa'nın ifadesinin arza sunulması üzerine, konu ile ilgili olarak Padişah II. Mahmud düştüğü hattında "Ruslar'ın bu tür amaçlarından hiçbir vakit el çektiği yok ki şimdi çeksin"¹³⁵ diyerek Ruslara karşı daima uyanık olunması gerektiğinin altını çizmiştir. Bütün bunlar, Ruslar'ın Kafkaslar'daki çıkarlarını korumak ve Osmanlı Devleti ve kabileler aleyhine olan faaliyetlerini sürdürmek amacıyla uluslararası antlaşmaları ve yükümlülükleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan çekinmediklerini göstermektedir. Bu da Osmanlı Devleti'nin böyle bir devlet karşısında her zaman güçlü ve iyi bir politika takip etmesi gerektiğinin kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir.¹³⁶

Hasan Paşa'nın Anapa muhafızı olarak atanmasından sonra Anapa ve diğer yerlerdeki kabileleri Osmanlı Devleti'ne kazandırmak için büyük çaba gösterdiği daha önce zikredilmişti. Bu çabaların 1826 yılı Ekim'inden itibaren arttığı ve temelini dini esasa dayandığı, yani İslamiyeti yayma olduğu açıktır. Bu husustaki faaliyetler sonucunda istenilen sonucun alınmaya başladığı gönderilen belgelerden anlaşılmaktadır. Bununla ilgili hükümet merkezine gönderilen bir pusulada Anapa kalesinde ikamet edip, kabile ve akvama fetva vermek, meselelerini çözmek için 1 müftü ve kabilelere gönderilmek üzere de 16 naib istendiği görülmektedir. Gönderilecek olan naiblerin kabilelere göre dağılımı ise şöyledir: Abaza kabileleri olan Natukhaç kabilesine 1, Şabsığ kabilesine 2, Abazin Kabilesine 2, Çerkes kabilelerinden olan Bijaduğ'a 1, Kerkeni'ye 1, Hatukay'a 1, Temürköy'e 2, Besni'ye 1, Karaçay 1, Beslibay'a 1, Alukesek'e 1 ve Nogay kabilesine 1.¹³⁷

Daha sonra dağ kısmında ikamet edip, kendilerine Mirazi (Medazi) denen 1.300-1.400 hanelik putperest ve dilleri diğer kabilelere benzemeyen bir kavim Padişaha bağlanmak istemiştir. Bunun üzerine kendilerine dillerini bilen birisi ve talepleri doğrultusunda da imam ve hatip gönderilmiştir.¹³⁵

Bu arada Yalı Boyu kabilesinden Ubıh, Verdane, Şaha kabileleri Hasan Paşa'nın yanına gelip, İslamı kabul ve Devlet-i Aliyye'ye bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu istekleri kabul edilerek kendilerine hediyeler verilmiştir. Verilen hediyelerin listesi şu şekildedir; 2 adet kantoş samur kürk, 3 adet varsak kürk, 4 adet kaput, 11 adet biniş, 5

¹³⁵ BOA, HH, 46028.

¹³⁶ Gökçe, s. 220.

¹³⁷ Aydın, s. 174.

top alaca, 3 top İngiliz basması, 50 top Antep, 50 top Gümüşhane, 50 top Ladik kumaşı, 40 top çividi bez, 1 denk Gediz bezi, 36 adet meşin, 20 adet sahtiyan, 15 adet tüfenk.¹³⁸ Keza Trabzon Valisi ve Anapa muhafızı olan Hasan Paşa'nın Dersaadet'e gelmiş olan Hazine-darı Hurşid Ağa da, şimdiye kadar kabilelere atıyye ve hediyeler verilerek Çerkes kabilesinin tamamı ve Abazaların yarısının İslamiyeti kabul ettiğini, ancak Şapsığlar'ın şimdilik pek oralı olmayıp, Natukaç kabilesinin imana gelmekte olduklarını bildirmiştir. Bu malumatı Çerkes emirlerinden Zanoğlu Sefer Bey'in, "bütün halk ve kabile İslamla tanışmış olup, ancak Şapsığların üç bölüğü İslamiyeti kabul etmiş, birisi kabul etmemiştir" ifadesi de doğrulamaktadır. Konu ile ilgili Hatt-ı Hümayunda ise bir an evvel bu insanların kazanılması istenmektedir.¹³⁹

2. Rusya'nın İlişkileri

Rusya, Kırım'ı elde ederek kuzeyden sardığı Kafkasya'yı Gürcistan'ı ele geçirerek güneyden de kuşatıyordu. Kafkas kavimleri 1783'ten itibaren imam Mansur'un önderliğinde Rusya ile mücadeleye başlarken, Osmanlı Devleti gerektiği ölçüde katkıda bulunamazdı. Çünkü, Kuzey Kafkasya'da ise Ferah Ali Paşa'nın vefatından sonra durum istikrarsızlaşmış, kabileler üzerindeki denetim kaybolmuş, otorite sarsılmıştır.

Rusya, Kafkasya'yı ele geçirme yolunun kabileler ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifakı bozmaktan geçtiğini anlamış olduğundan, kabilelerin üzerine hücumla geçmiş ama ilk safhada beklediği başarıyı elde edememiştir.

Ruslar'ın Kafkasya'da en kolay ele geçirdikleri bölge, Gürcistan olmuştur. Çoğunluğu Hristiyan olmasından dolayı eskiden beri Ruslar ile sıcak ilişkileri olan Gürcüler, bu dönemde Tiflis ve Açıkbaş dolaylarında iki ayrı hanlık halinde yaşıyorlardı. Tiflis Hanı Iraklı ile Açıkbaş Hanı Salamon arasında herhangi bir mesele bulunmuyor ve aynı zamanda her ikisi de Rusya'ya sempati besliyorlardı. Nitekim Gürcüler, Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışan Ruslar'ın himayesine kolaylıkla girecekler ve ülkeleri 1801 yılında Rusya tarafından

¹³⁸ Aydın, s. 174.

¹³⁹ Aydın, s. 174.

ilhak edilecektir. Bölgedeki diğer Müslüman hanlıklar ise Osmanlı Devleti ile birlikte hareket ederek Gürcüler'e karşı tavır almışlardır.¹⁴⁰

Ruslar'ın Kırım'ı 8 Nisan 1783'de ilhakından sonra Gürcistan ile yaptığı ittifak antlaşması onların Karadeniz'in bu yakasında oturan ve Ortodoks Hristiyan olan Gürcü halklarıyla ilişkilerini yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Gürcüler de Müslüman olan İran, Osmanlı ve diğer Kafkas halklarıyla giriştikleri mücadelelerinde yetersiz kalmaları hasebiyle kendilerini Ruslara karşı daha yakın hissetmişlerdir. Ruslar ise bu durumu Kafkaslar'ı ele geçirmede adeta bir başlangıç safhası gibi görmüş ve politikalarını buna göre geliştirmişlerdir. Ancak Ruslar'ın Karadeniz'in Kafkas kıyısında Gürcülerle doğrudan temas sağlayabilecek herhangi bir kıyı arazisi ve limanından yoksun olması kendilerini burada yer edinmeye ve diğer Gürcü krallıklarıyla da yakın ilişki kurmaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda Tiflis örnek gösterilerek bu krallıklar ele geçirilmeye çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur.

Ruslar, Gürcistan'ı ilhakından evvel İran'la savaşı esnasında Gürcistan'a yardım bahanesiyle Faş iskelesini kullanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Bu amaca yönelik olarak Tiflis tarafında olan Rus askerinin Revan tarafında İran'la savaştıkları esnada, İstanbul'daki Rus elçisi Osmanlı hükümetine müracaatla Faş tarafının kendilerine tahsisini istemekte ve hiç olmazsa mühimmat, cephane ve asker misüllü harb malzemeleri geçirilmeyip, bir defalık zahire nakline izin istedikleri görülmektedir.

Diğer taraftan Batum ve Faş (Poti) Osmanlı'nın, keza Suhum'da Osmanlı'ya bağlı Keleş Bey'in emrinde olmasından dolayı bu kıyılarda limanı olmayan Ruslar, Karadeniz'in Migrelya kıyılarında bir yer edinmek istiyorlardı. Bu ihtiyaç günden güne daha yoğun bir şekilde hissedilmeye başladığını, Tsitsianov'un 1804'de meydana gelen İran-Rus Savaşı esnasında Karadeniz'in Kafkas kıyılarında bir yerleri olmadığı için şikayette bulunmasından ve İmeretya ve Migrelya kıyılarında yer edinmek istemesinden anlamaktayız. Meseleye el atan Rus Çar'ı I. Aleksandr Kırım'da bulunan Belevski alayının Batı Gürcistan'a gitmesini istemiştir. Ekim 1804'de "Sider" ve "Mihail" adlı gemilerle Sivastopal'dan hareket eden birlik Migrelya kıyısı ve Hopi çayı ağzına çıkarılmışlardır. Hopi çayının ağzında kıyıya çıkan birlik için derhal bir kale (Redut Kale) inşa edilmiştir. Ayrıca bu Rus filosu, Ruslar'ın Kafkas kıyılarındaki ilk filosudur.

¹⁴⁰ Kablan, s. 70.

Bu arada Kafkas kıyılarını ele geçirme faaliyetlerine devam eden Ruslar 9 Nisan 1805'de Tuğgeneral Rıkgof, alayından üç birliği ingur nehrinin denize döküldüğü yere Anakliya (Anakara) kalesi civarına yerleşti. Anakara'da Osmanlı ve Abazalardan oluşan bir garnizon vardı. Bir çatışma meydana geldi. Rıkgof kaleye hücum emri verdi ve kale aynı gün alındı. Ortada savaşı gerektirecek bir durum yokken böyle bir eyleme karşı Osmanlı'nın tepkisinden çekinen Tsitsianov hemen araya girerek Osmanlı'dan özür dilemiş ve birliğin komutanını görevden almıştır.

Konuyla ilgili Çar'a bilgi veren Tsitsianov olayların suçlusu olarak Rıkgof'u göstermiş olup, Rıkgof'un Osmanlı ile siyasi ilişkileri bilmeden Anakara'yı aldığını oysa bu kalenin Osmanlı himayesi altında ve emrinde olduğunu ve kendinin de kaleyi Osmanlı komutanına geri vermesini söylediğini ifade etmektedir. Anakara'daki bu olay Petersburg'da endişeye yol açmıştır, çünkü bu sırada İstanbul'daki Rus Elçisi A. Y. İtalyanski Türkiye ile ittifak antlaşmasının yenilenmesi için çaba gösterdiğinden dolayı bu olay hiç bir biçimde istenmiyordu. Bu konuda 28 Haziran 1805'de Çar 1. Aleksandr General Tsitsianov'a şöyle yazıyordu: "Kaleyi aldığımızı üzüntüyle öğrendim ve hatayı düzelterek kaleyi iade etmeniz iyi olmuş. Bizim Osmanlıyla dostane ilişkilerimize bakmadan böyle bir şey yapması çok yanlış". Ayrıca bu olayla ilgili elçi İtalyanski'ye, yapılan hatayla ilgili üzüntülerini Osmanlı Devleti yetkililerine bildirmesi için emir verilmiştir. Sonuç olarak Anakara kalesi Müşir Keleş Ahmed Bey'e iade edilmiş ve Osmanlı hükümeti de bu özürü yeterli bulmuştur. Bunun neticesi olarak 23 Eylül 1805'de Osmanlı ile Rusya arasında 9 yıllık bir ittifak antlaşması imzalanarak her şey unutulmuş gibi bir görüntü verilmek istenmiştir.

Aynı konu ile ilgili Suhum muhafızı Keleş Ahmed Bey Ruslar'ın Tiflis'de olan askerine zahire ulaştırmak bahanesiyle bu sene üç tekneyle bir kaç defa Faş kalesi boğazı iskelesine geldiklerini fakat, daha sonra geri döndürdüklerini bir daha gelmez diye düşünürlerken Dadyan'ın Faş ve Anakara arasındaki Osmanlı toprağı olan Kemhal adlı boğaz iskelesini zapt ettiğini ve bu durum zapteden generale sorulduğunda ise, Faş ve Anakara toprakları Dadyan toprağında yer aldığını ve Abaza memleketinin dahi kendilerinin olduğunu ifade ettiklerini belirttikten sonra, kendilerinin ise emir almadan Rusya ile muharebe etmeğe cesaret edemediklerini, ancak Rus gemilerinin buraya hala gidip gelmeye devam ettiklerini top, cephane ve şair malzemelerini boşaltıp gecelemeksizin Kırım'a geri döndüklerini ve hatta 15 gün sonra gelen teknenin ise

buraya 2.000 asker getirdiğini ve Faş boğazı iskelesinden dahi geçmek istediğini kendilerine, rızaları olmaz ise "cebren boğaz-ı mezkureyi zabt edip mühimmat ve levazımatı Tiflis'e derhal ulaştırırız" dediklerini asker ve mühimmatı Faş boğazı iskelesine götürmeğe başladıklarını zikretmektedir. Ayrıca Keleş Bey, eğer önlem alınmazsa Ruslar'ın buraları işgal edeceğini belirtir. Bu yazıya gönderilen cevapta Anakara, Faş ve Batum'un Devlet-i Aliyye'nin bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

Diğer taraftan Ruslar'ın Faş civarında Osmanlı Devleti'nin isteği ve rızası olmadan yaptıkları hareketleri, İstanbul'da da diplomasi yolu ile halletmeye çabaladıkları görülmektedir. Bununla ilgili Sadaret'e sunulan bir yazıda, Rusya elçisinin gayri resmi olarak Reis Efendi'nin hanesine geldiği ve yapılan görüşmede Faş nehrine zahire ile gelen bir kaç Rus gemisinin Faş'da olan Osmanlı zabitlerince engellediğini ve bunu geçen gün tercümanı vasıtasıyla ihbar ettiğini ve Gürcistan'a Lezgi ve Acem tarafından hudut tecavüzü olduğundan dolayı Gürcistan hükümdarının Rusya devletinden himaye istediğini, Rusya'nın da az sayıda asker göndermiş olduğunu belirttikten sonra, bu defa üç geminin Kırım'dan zahire yükü ile Faş nehrine geldiğinde Devlet-i Aliyye me'murunun bunu engellediğini ve gemilerin de geri dönmek zorunda kaldıklarını, fakat Rus gemilerinin Rusya ile Osmanlılar arasındaki antlaşmalara göre Osmanlı limanlarına yanaşabileceklerini ve bunların Gürcistan'a yardım edeceğinin aşıkardığından bahisle Rus gemilerinin Anakara, Faş Batum limanların yanaşmalarına ruhsat verilmesi istenmektedir. Bunun neticesinde elçiye malzemenin geçip geçmediği sorulunca, Faş nehrinden geçen mühimmat ve şair malzemenin Tiflis'e ulaştığını ifade etmiş, fakat gemilerine engel olunmaması için evamir-i şerif istemiştir.

Elçi, daha sonra, Faş nehrinin Gürcistan'a tabi olduğu ve Gürcistan'ın da Rusya'nın himayesinde bulunduğunu ve buraları hükümdarlarına zabt ettirmenin ittifaklığa aykırı olduğunu belirttikten sonra yukarıda adı geçen mahalleri Devlet-i Aliyye ahalisine terk ettiğinde arazi mi yoksa akçe mi istediğini sormakta ve ne tarzda tarziye kabul edilirse İmparator'un kabul edeceğini bildirmektedir. Fakat bu teklif, Elçin'in bahsettiği kıyıların baştan başa Osmanlı toprağı olduğu ve hatta halkın çoğunluğunun da Müslüman bulunduğu dikkate alınarak kabul edilmediği gibi Anakara'da iskele yapımı için yer isteği de reddedilmiştir.

Bu arada Reis Efendi'nin Rus elçisi ile yaptığı görüşmede, Rus elçisi arazi terki (Faş, Anakara ve Batum) ile ilgili konuya değinerek bu usulün Avrupa'da yapıldığını belirtmiş, fakat Reis Efendi Devlet-i Aliyye'nin İslam devleti olduğunu dolayısıyla, halkı Müslüman bulunan, cami ve mescidleri olan bir mahalli başka bir devlete terk edemeyeceğini ve bu madde din ve mezhepce Devlet-i Aliyye'nin gücünden hariç olduğunu belirtmiş ve elçi'den de durumu böylece devletine ifade etmesini istemiştir. Elçinin buna cevabı ise, Rusya'nın arazi mübadelesini Avrupa'da olduğu gibi dostane bir şekilde çözmek istediğini, fakat buraların durumu ile ilgili Reis Efendi'den bilgi aldıktan sonra, orada bulunan Rus generalin devletine yanlış bilgi vermiş olduğunun anlaşıldığını ve Reis Efendinin ifadesi doğrultusunda edindiği bu bilgileri devletine aktaracağını bildirmiştir.

Toprak meselesinden başka Rus gemilerinin zahire getirmek için gidiş gelişleri için verilecek olası ruhsatın bir hayli önemli olduğu yine yazışmalarda görülmektedir. Burada özetle, Gürcistan'ın adının zikredilerek verilecek bir ruhsatın Osmanlı'nın buranın Rusya'ya ilhakını kabul etmesi gibi bir netice çıkarabileceğine dikkat çekilerek, Gürcistan'ın tabi olduğu Rusya yerine Tiflis'de olan Rus askeri denmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti Kafkaslar'ın Batı kısmına yönelik faaliyetlerini atadığı kale komutanları, dolayısıyla da onların ilişki kurduğu kabileler vasıtasıyla yürütmeye çalışırken Ruslar'ın izlediği yol ise gerekli gördüğü yerlere kale yapma ve kabileleri çeşitli vaatlerle kendi tarafına çekme şeklinde olmuştur. Ruslar'ın bu çabası Ahılkelek kalesine üç saat mesafede bir kale yapması ve hatta Çıldır eyaletindeki Azgor kalesine iki saat mesafede olan bir mevkiye dahi kale inşa etmesiyle hız kazanmıştır. Ruslar'ın bu şekilde kale inşa etmesi II. Mahmud'u endişelendirmiş ve Hatt-ı Hümayunda "Rusyalı'yu kale inşasından mene say etmek beyhudedir. Çaresi; biz dahi serhadata istihkam verip cenab-ı hakka mütevekkil olmaktır" dedirtmiştir.

Bu inşa faaliyetinin ardından Ruslar'ın Suhum yakınında olan Soğuksu'da keşifler yaptığı, buralara kale ve palangalar inşa etmek niyetinde oldukları ve inşaya Haziran ayında başlayacakları görülmektedir. Aynı şekilde kabilelerin birbirlerine gönderdikleri kağıtlarda "Ruslar'ın Abhazya'yı zabt ettiği, Biçinde (Beyçünde) iskelesine kale yapacağı, bunu Sultansutuk Suya değin uzatmak emelinde olduğu ve inşa faaliyetlerine

gelecek baharda başlayacağı" bildirilmektedir. Ruslar'ın bu tür bir faaliyete girişecekleri haberi halk tarafından öğrenildiğinde ise gösterilen tepki; "Ey Müslümler! Uykudan uyanalım. Moskovlu sizleri ve bizleri alıyor. Moskovlu bizleri esir etmektense şehid olmak yeğdir" şeklinde olmuştur. Bu arada kale yapma meselesi, inşa faaliyetlerinde görevli Rus memurlara sorulduğunda, "Devletlerinin kendilerini oralara kale ve palanga yapmaya memur ettikleri" tarzında cevap vermişlerdir. Konu ile ilgili Hatt-ı Hümayun'da kale maddesinin Rus Elçisi ile görüşülmesi istenmiştir.¹⁴¹

Ruslar, Osmanlı Devleti'nin tepkisine rağmen kale yapma faaliyetlerinden vazgeçmemiş ve daha sonra Kuban nehrinin Kantaş boğazından yukarı Kuban'a varıncaya kadar Rus hududunda 4 kıta palanga iki adet karakol inşa etmişlerdir.

Bu arada Ruslar'ın Kafkas halkına yönelik tutumları 1821'den itibaren yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Buna sebep ise Yunan isyanı dolayısıyla Osmanlı'nın buralarla yeterince ilgilenememiş olması ve bunun neticesinde Ruslar'ın buralarda daha etkili bir konuma gelmesidir. Ruslar'ın bu tutumuna Karadeniz kıyısında oturan Şapsığların, Ruslara karşı 1821'de verdikleri mücadele başarısızlıkla sonuçlanması ve bunun üzerine 1822'de General Lassov'un Kuban'dan bir birlikle sefere çıkıp, Çerkes köylerine girerek ormanları ve ekinleri yakıp insanları öldürmesi örnek gösterilebilir. Lassov bu seferin sonunda 17 köy ile 119 mezrayı yakmıştır. Ancak bu sefer mücadelenin bitmesini sağlamadığı gibi halkın Ruslara olan düşmanlığının artmasına sebep olmuş ve bir sonraki yıl Ruslara karşı hareket edip, Kuban nehrini geçen Çerkesler, Kruglolessk köyünü yakıp yıkmışlar, fakat Laba nehri civarında yenilmişlerdir.¹⁴²

Bu olayın ardından Ruslar'ın kabilelere yönelik faaliyetlerinin artarak devam ettiğini görmekteyiz. Ruslar geçen kıştan beri Altı Kesek, Bijaduğ kabilelerinin 60'ar hanelerini ve Hatukay kabilesinin 100 hanesini gasp ve esir etmiş, Şabsığ kabilesinin 30 hanesini ele geçirmiş ve Nogaylar'dan önce 15, sonra da 30 kabileyi, 13 adet köylerini ve daha sonra da 40 ve 80'er haneli yedi adet köylerini yağma ve 464 neferini şehit edip gerisini esir almışlardır. Bu arada Ruslar yedi seneden beri Terek Suyu'ndan yapmaya çalıştığı yolu son bir senede tamamlamış ve açtığı bu yol Kumuk ve Kabartay hududunda olduğundan Kumuk Bey'i Hacı Tahmas Han ile Kabartay beylerinden Mehmed Bey

¹⁴¹ BOA, HH, 44618.

¹⁴² Aydın, s.176.

Anapa'ya gelerek "Devlet-i Aliyye'den bize izin verilir ve 1.000 altın ve 1000'er adam ile yardım edilirse, biz yolu taş ve ağaçlarla kapatabiliriz ve Rus tarafına kuş uçurtmayız" demişlerdir. Ayrıca kendilerinin gerektiğinde 50-60.000 bin asker çıkarabileceklerini de Osmanlı tarafına bildirmişlerdir.¹⁴³

Bu arada Ruslar Kafkasya'da ilerleyişini yavaş yavaş sürdürürken 1822'de üç nehrin birleştiği ve ulaşım açısından büyük bir öneme sahip olan Nalçık mıntikasını ele geçirmişlerdir.

Ruslar bir yandan kendine karşı olan halkı askeri güçle sindirerek kendi yanına çekmeye çalışırken diğer yandan da kendi tarafında olanlara hediyeler dağıtarak tabi olmayanları etkilemeye çalıştığı görülmektedir. Bununla ilgili Kütais'de olan Rus komutan Gürya'ya gelmiş ve 1.000 keseden fazla nişan ve hediye getirmiştir. Getirdiği bu hediye ve nişanları Gürcistan'ın bütün ileri gelinlerine dağıtarak kendilerine "İşte şimdiden sonra Rus Çar'ı adamlarındansınız. Çar'a tabi olduğunuza alamet için işbu nişanları üzerenizde alı koyun"¹⁴⁴ diyerek vermiş ve Gürcü muteberleri de bunları kabul ederek Rus zümresine dahil olmuşlardır.

Daha sonra Ruslar aynı şekilde Çerkes ve Abaza Aznavur ve Tavacılarına adamlar gönderip, kendilerine bağlanmalarını istemiş ve hatta Osmanlı tarafından olduğunu bildikleri Arslan Bey'den dahi kendilerine tabi olmasını istemişler, o ise kendilerine cevap dahi vermeyerek yapılan bu teklifi ciddiye almadığını göstermiştir.

Bu arada kabilelerin müteakip yıllarda da Ruslara karşı verdikleri amansız mücadelenin devam ettiğini görmekteyiz. Ruslar'ın bir kaç seneden beri kendilerine çok zarar verdiklerini ve bu durumu Anapa Muhafızı Ahmed Paşa'ya arzemişlerse de Paşa'nın bunu merkeze bildirmediğinden şikayet ederek, Ruslar'ın meskenlerini işgal edip, mallarını yağmaladığını ve topraklarında hala 20.000'i aşkın Rus askeri top ve cephanesi ile mevcut olduğunu bildirmişlerdir. Heyetin ifade ettiği aynı konu ile ilgili bilgileri Anapa Kaymakamı Abdullah Paşa ve Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hasan Paşa da bildirmişlerdir.

¹⁴³ BOA, HH, 33888 A.

¹⁴⁴ BOA, HH, 41203 B.

Daha sonra 1826'da General Vlassov yönetimindeki Rus birliği Natukhaylara karşı bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında Ruslar halka çok vahşi davranmışlar ve Vlassov bu yüzden görevden alınıp mahkemeye dahi verilmiştir.

Benzer şekilde Çerkes kabileleri tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilen, Sefer Bey, Arslan Bey, Mehmed Ağa ve diğerleri, Ruslarla olan sınır ihlallerinin önlenmesi ve kabilelerin kazanılması hususunda hükümete bir takrir sunmuşlardır. Takrirden, Gelincik ve Soğucak kalelerinin inşası ve gerekli olan diğer yerlerin istihkam ve takviye edilmesi hususunun daha önce Anapa Muhafızı Ahmed Paşa'dan istendiği, fakat Ahmed Paşa'nın adı geçen kaleleri inşa etmediği zikredildikten sonra, Paşa'nın yerine Anapa muhafızlığına atanan Trabzon Valisi Hasan Paşa'dan da aynı isteklerde bulunduğu, ancak Hasan Paşa'nın Anapa'yı asker ve diğer yönlerden güçlendirmeye çalışmasının sadece Anapa'nın korunmasına yarayacağı, kabileye bir faydası olmayacağı belirtilerek, Beterdi, Şavkaş adlı yerler yanında Soğucak ve Gelincik limanlarına ve hatta Kara Kuban nehirlerine birer kale inşa edilmesi ve edildikten sonra da buralara top ve asker konmadıkça Ruslar'ın tecavüzünün önlenemeyeceği ifade edilmiştir. Bu bilgilere paralel olarak Ruslar'ın kabile halklarına ve kabile halklarının da Ruslara verdikleri zayıat ve Rus yayılmasına yönelik olarak da; Ruslar Çerkes tarafından kendilerine zayıat verildiğini iddia etse de, bunun Ruslar'ın verdiği zayıatın binde biri bulunduğu ifadesiyle Ruslar'ın Çerkes tarafına saldırısındaki esas gayenin Çerkes dağını zapt etmek olduğu belirtildikten sonra Ruslar'ın burayı ele geçirmek için halkın kimini kendi tarafına çektiği, kimini korkutarak sindirmeye çalıştığı ve bütün bunlara rağmen kabilelerin Ruslara karşı direndikleri, ancak kendilerine yardım edilmezse Ruslar'ın buraları ele geçireceği bildirilmektedir. Sadarazam da konunun mecliste ele alındığını ve kabile halkına olumsuz cevap verilmemesi ve Osmanlı Devleti'nden ümitlerini kesecek şekilde davranılmaması kararlaştırıldığını belirterek, tahkim edilecek yerlerin önemli ve Osmanlı sınırları içinde bulunan yerler olduğundan Anapa Muhafızının bunlardan lüzumlu ve lüzumsuzlarını araştırarak kendi yapması gerekeni yapması ve izin alınacak şeyler içinde izin alınması yönünde görüş birliğine varıldığını bildirmiştir.

II. Mahmud da Hatt-ı Hümayununda İstekleri kabul olunacağı ümidiyle İstanbul'a gelenlere ümitsizlik vermenin bir yararı olmayacağını ve bunun Rus fesadını da azaltmayacağına dikkat çekerek kabilelere yardımcı olunmasını istemiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Aydın, s. 179.

Kafkas halklarının Ruslarla olan mücadelelerinde ormanların barınma ve sığınma açısından önemli bir rol oynadığı, Ruslar'ın buralarda yaptığı orman kıyımından anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti ise kendi sınırları içinde kabul edilen bu yerlerde orman kesimi karşısında çok hassas davrandığı görülmektedir. Bu mesele ile ilgili Anapa ve Soğucak muhafızı Seyyid Hüseyin Paşa'ya Kuban Nehri'nin beri tarafında Temürköy ile Bijeduğ kabilesi arasında olan dağlar tarafına daha önce Ruslar tarafından bir miktar baltacı asker gönderilerek ağaç kestikleri hatırlatılarak, bu madde harp malzemesinden sayılıp, kimseye bu hususta izin verilmediği, bunun Ruslarla yapılan antlaşmaya aykırı olduğu ve engellemesi için kendine tenbih olunduğu gibi ferman da gönderildiği belirtilerek, keza bu arada Rual İskali adında bir Rus'un Gelincik limanına on saat mesafede olan yerden 2.500 adet kereste hazırlayıp, gemilere yüklemek üzere iken olayın haber alındığı ve keresteler Devlet-i Aliyye tüccarına satın aldirılıp İstanbul'a gönderildiği belirtilerek, Hüseyin Paşa'dan bu tür olayları engellemesi istenmiştir.

Daha sonra Ruslar'ın Faş boğazı taraflarında orman kesip, iskele yapmak amacıyla oldukları görülmektedir. Meselenin öneminden dolayı bu teşebbüsün hemen engellenmesi için Rize'den bir an önce Faş'a asker sevk edilmesi talep edilmiştir.

Ruslar bu tür faaliyetlerine daha sonraki yıllarda da devam etmişlerdir. Bu amaçla Faş boğazı civarına gelip, ağaç kesmekte oldukları görülünce, yanlarına adam gönderilerek bunun sebebi kendilerinden sorulduğunda: Amirlerinin kendilerini kesilen yere iskele inşa etmek ve boğaz karşısındaki bütün ormanı kesmekle görevlendirdiklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine ağaç kesenlerden sorumlu olabilecek olan Kütais'deki Rus General'den bilgi istenmiş, fakat General olayla ilgili tatmin edici bir cevap vermemiştir. Bu arada kale Muhafızı olan Ahmed Paşa'nın bazı yabancılardan aldığı istihbaratın Ruslar'ın Faş boğazını kapayıp, oraya kale, çarşı ve pazar yapacaklarını teyit eder nitelikte olduğu görülmektedir. Yazının arza sunulan kısmında, konu Alman ve İngiliz Elçilere açılıp, Ruslar tahliye maddesini şimdiye kadar yapmadıktan başka, antlaşmaya aykırı olarak, böyle şeyler de yapıyor diye zikredilmiş ve onlar da meseleyi hükümetlerine bildirmişlerdir. Bu bilgilendirme sonucu her iki Devlet de Rus Çarına meseleyle ilgili birer yazı göndermiş oldukları belirtilmiştir. Bu hadise ile ilgili Padişah II. Mahmud'da Hatt-ı Hümayun'unda: Rusyalu ahd ve şart düşünmeyüp bir taraftan

işine takviyyet vermektedir. Cenab-ı bari Devlet-i Aliyyemize ve Ümmet-i Muhammed'e kudretiyle imdad eyleye diyerek olaylar karşısında çaresizliğini dile getirmiştir.¹⁴⁶

Ruslar, Rus yayılmasının bir parçası olarak görülebilecek orman kesme işine bütün bu uyarılara rağmen müteakip yıllarda da Çerkes içlerinde devam etmişlerdir.

Ruslar'ın Kafkasların Batı yakasında antlaşma ve hukuk dinlemeden yayılmasının en önemli sebeplerinden birisi ve belki de en önemlisi hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu Yunan isyanı ve daha sonra Yeniçeri Ocağı' nın kaldırılması olmuştur. Bu iki olaya Kafkas kalelerinde görevli bazı komutanların yetersizlikleri de eklenince Ruslar barış dönemi dediğimiz bu safhada Kafkasların bu yakasında yayılma planlarını istedikleri bir biçimde gerçekleştirebilmiştir denilebilir.

¹⁴⁶ Gökçe, s. 215-216.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı

1. Savaşın Çıkış Nedeni

Osmanlı ile Rusya'nın arasındaki bu savaşın temelinde Yunan ayaklanması vardır. Yunan isyanının devam ettiği sırada Rus İmparatoru Aleksandr ölmüş (1825) ve yerine I. Nikola yeni Rus Çarı olmuştu. Yeni Çarla birlikte Ruslar'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politika da daha şiddetli bir hal almıştır. Bunun sonucunda Yunan meselesi giderek uluslararası bir boyut kazanmış ve nihayetinde 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının sebebini oluşturmuştur.

XVIII. yy.'ın sonlarında ortaya çıkan Fransız İhtilali'nin neticesinde, ilk kez 1804'te Sırp'ların isyanı ile Balkanlarda hareketlenmeler baş gösterdi. 1821'de de Yunanlılar isyan bayrağını çektiler. Yunan isyanı Mora ve Adalarda Osmanlı hakimiyetini tehlikeye sokması sebebi ile Osmanlı'nın bütün gücü ile bu isyanı bastırması gerekiyordu. Bu isyan 23 Nisan 1826'da bastırıldı. Fakat Yeniçeri Ocağının son yıllarda yaptığı disiplinsiz hareketleri neticesinde Sultan II. Mahmud 465 yıldır Osmanlı askeri gücünün büyük kısmını oluşturan Yeniçeri Ocağını kaldırarak yeni bir askeri teşkilat kurmaya karar verdi. Sultanın bu kararını haber alan Yeniçeriler 15 Haziran 1826'da ayaklandılar. Ayaklanan Yeniçeriler kışlalarında şiddetli batarya atışı altında katledildiler. Vaka-i Hayriye denilen Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması sırasında 15 Haziran'da 6.000 Yeniçeri öldürüldü. Yeniçeri Ocağı'nın ilga edildiği sınırları içinde Yeniçeri'lerin görev yaptığı şehir ve kaleler bulunan eyaletlere bildirilerek, bütün ülkede 20-30.000 kadar Yeniçeri katledildi.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Bilge, s. 190.

Yunan isyanı her ne kadar bastırılsa da tamamen kontrol altına alınmış değildi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması nedeniyle de askeri gücü zayıflayan Osmanlı, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan destek istedi. Mehmed Ali Paşa Fransız'lar tarafından eğitilmiş güçlü askeri birliklerini ve donanmasını Yunan isyanını bastırmak üzere oğlu İbrahim Paşa kumandasında Mora'ya gönderdi.

Küçük Kaynarca Antlaşmasında geçen bir madde ile Ruslar, bütün Hristiyan Ortodoks milletin savunucusu ve koruyucusu olmuştu. Bunun neticesinde Osmanlı'ya her fırsatta bu konu ile ilgili baskı yapıyordu. İşte yine bu niyetle zaten gözü üzerinde olan Eflak ve Boğdan halkının zulüm gördüğü ve Voyvodaların tayininde kendilerine hak tanınmasını istedi. Bir de Boğazlardan geçecek olan Rus gemilerine tam bir serbestlik verilmesi ve Rus limanlarına gelen yabancı ülke gemilerine de izin verilmesi meselesini ortaya attılar.

Osmanlı'nın askeri yönden zayıfladığı bir dönemde bu meselelerin çıkması Sultan II. Mahmud'u zor durumda bıraktı. Ruslar'ın bu isteklerini kabul etmekten başka çare olmadığına kanaat getiren II. Mahmud yeni bir antlaşma yapmak mecburiyetinde kaldı. 7 Ekim 1826'da imzalanan Akkerman Antlaşması ile Rusya'ya bir takım yeni imtiyazlar tanınırken eskileri de yeniden tasdik edildi. Yeni imtiyazlar, yukarıda bahsedilen ticaret gemilerinin boğazlardan geçmesi meselesi ve Eflak ile Boğdan konusundaki istekleridir. Çar I. Nikola; "Rumlar, benim için iğrenilecek bir millettir. Durum ve davranışları yalnız suç sayılıp ayıplanamaz. Yaptıkları ve işledikleri cinayettir. Onlara kanuni olarak tebası oldukları devlet aleyhine açıkça isyana cesaret etmiş tebaa gözüyle bakarım. Bağımsızlıklarını kesin olarak istemem. Bağımsızlık ve hürriyet onlara göre değildir."¹⁴⁸ demiştir. Daha sonra, Akkerman'da Yunan meselesine karışmayacaklarına dair söz vermelerine rağmen İngilizler'le ittifak kurarak Yunan isyanına destek vermişlerdir. Akkerman'daki sözleri kendilerine hatırlatıldığı zaman böyle bir söz vermediklerini söyleyerek inkar etmeleri iki devletin arasına soğukluk katmıştır. Bu tutumuyla Rusya, Osmanlı'ya karşı isyan eden milletlerin koruyucusu olduğunu açıkça göstermiştir.

Yunan isyanının merkezi olan Atina, Osmanlı Kuvvetleri tarafından 5 Haziran 1827'de ele geçirildi. Avrupalı devletler Fransız İhtilali'ni öne sürerek, eski Yunanlılar'a

¹⁴⁸ Cevdet, c. VI, s. 2996.

besledikleri muhabbet sebebi ve -en önemlisi ki- siyasi çıkarları uğruna asil Yunan milletinin barbar Türkler'in zalim idaresinden kurtarılması¹⁴⁹ yolunda gayret gösteriyorlardı. Bu gayretin neticesinde; İngiltere, Fransa ve Rusya 6 Temmuz 1827'de Londra Protokolü'nü imzalayarak, Osmanlı'ya bağlı olmakla birlikte iç işlerinde serbest bir Yunan Prenslığı'nin kurulmasını istediler.

İngiltere, Fransa ve Rusya donanmaları Yunan isyanı lehine gösteri yapmak için Mora yakınlarına gönderildi. Daha önce Mısır'dan gelerek Navarin yakınlarında Hareketsiz bir vaziyette demir atmış olan Osmanlı donanması bu devletlerin saldırısına uğradı. Barış içinde bulunduğu bu ülkelerden saldırı beklemeyen Osmanlı Donanması, 20 Ekim 1827'de bu ani baskınla yakılarak imha edildi. Osmanlı'nın askeri gücünün önemli bir kısmını oluşturan donanma yakılınca Yunanlılar'ın amaçlarına ulaşma istekleri kolaylaştı. Çünkü karşılarında kendilerine mukavemet edecek büyük bir güç kalmamıştı.

Osmanlı Devleti, bu olay nedeniyle üç devleti de kınamasına rağmen, onlara harp açacak durumda değildi. Yine de olası bir Rus istilasına karşı sınırı güçlendirmek amacıyla Tuna boylarına asker sevk etti. Bunun üzerine Rusya, 26 Nisan 1828'de Osmanlı'ya harp ilan etti. Çar I. Nikola'nın amacı; Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve Osmanlı donanmasının yakılması neticesinde gerek karada gerekse denizlerde özellikle Karadeniz'de kendisine karşı koyacak bir güç bulunmadığından Boğazları ve bütün Kafkasya'yı ele geçirmek için harekete geçmekti.

2. Osmanlı Devleti'nin Savaş Hazırlığı

Bunun karşısında Kafkasya'dan itibaren Doğu Anadolu'ya kadar olan bölgedeki Osmanlı askerinin sayısı fazlaydı. Fakat Yeniçeri'nin henüz yakın zamanda lağvedilmesi nedeniyle yeni askeri düzen oturmamıştı. Kalelerde bulunan askerin sadece kaleyi savunma gibi bir görevinin olduğunu düşünmesi, Ruslar kadar yakın zamanda savaş tecrübelerinin az olması bir de civar ahaliden toplanılacak gayri nizami askerlerin kısa zamanda düzene sokulmasının zorluğu gibi nedenler Osmanlı'nın aleyhine olan bir durumdu. Yine de hazır kıta bulunan Osmanlı askeri sayı açısından az da değildi. Kars'ta 11.000, Erzurum civarında 15-20.000 asker vardı. Bunların 6.000'i

¹⁴⁹ Kurat, s. 55.

nizamiye askeri idi. Böylelikle zikredilen bölgelerdeki Osmanlı askerinin sayısı toplamda 30-35.000 civarındaydı. Kafkasya'daki kalelerde bulunan asker sayısının toplamı belli değilse de Anapa Kalesi'nde 4.500¹⁵⁰ asker ve bir defter kaydına göre 1,5 çapında 25 çarha ve 5 çapında 5 kıta obüs topları¹⁵¹ olduğu bilinmektedir. Ayrıca 200 topcu ve arabacı er bulunmaktadır. Rus birlikleri ise genel olarak General Paskiyeviç komutasında, 51 piyade taburu, 11 süvari bölüğü, 17 Kazak alayı bünyesinde 60.000 asker ve 166 toptan meydana geliyordu. Genel olarak tarafların güç durumları bu şekildedir.

Ruslarla ilişkilerin kesildiği bir sırada Trabzon Valisi Hasan Paşa, Natukhaç kabilesinden Endari oğulları ve Çerkes Mirzalarından bazı Bey ve Özdenlerin püskül, kılıç ve nişan karşılığında geçen savaşta Ruslara tabi olduklarını, ancak bunların daha sonra Osmanlı hükümranlığını kabul ettiklerini belirterek, bir hadise ile tecrübe olunmadıkça bunlara güvenilemeyeceğini tekrar ifade etmiştir. Bu arada Çerkes ve Natukhaç Özden ve Beyleri Osman Paşa'ya gelerek görüşmelerde bulunmuş ve yapılan görüşmelerde meselenin esasını Osmanlı Devleti'ne yeni tabi olan kabilelerden bazılarının hala Ruslarla iyi ilişkiler içinde olmalarını teşkil etmiş ve harp esnasında bunların şüphe çekebilecekleri üzerinde durulmuştur. Birbirinden şüphelenen kabilelerle bir yere varılamayacağı bilincinde olan Hasan Paşa Anapa'dan Trabzon'a dönüşünde, Ruslarla eskiden dostluğu olan Çerkes, Natukhaç Özden ve Ümeralarını ve bunlardan başka Ruslarla iyi ilişkiler içinde oldukları umulan Abazin, Şabsığ ve Natukhaç ihtiyarlarını Trabzon'a davet ederek, yüzleştirilmiş ve Osmanlı'nın dostuna dost düşmanına düşman olmalarını öğütlemiştir. Bu arada Ruslardan tecavüz olunmadıkça, bu taraftan dahi savaşa başlanmayacağı, ne zaman harp çıkarsa ittifak edip, mücadele etmelerini tavsiye etmiş ve eğer o zaman da Ruslar'dan el çekmeyen Abaza, Çerkes, Mirza ve Özden her kim olursa "*Gavur*" muamelesi yapılması için ruhsat vermiştir. Görüşme esnasında Çerkesler Abazalar'a güvenmediklerini beyan ettiklerinde, Hasan Paşa da "size iki akçelik zarar gelirse ben taahhüt ederim" diyerek ittifak edilmesini sağlamış ve daha önce ihsan buyrulan maaşların beratlarını verirken de bundan böyle dahi taltif olunacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu tür ittifakların harp zamanında icra olunması için her bir kabileye buyrulduklarını gönderilmesini de istemiştir.

¹⁵⁰ Bilge, s. 190.

¹⁵¹ Aydın, s. 214.

Ruslar, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, kabilelere haberler göndererek artık bütün kabilelerin Rusya Devleti'nin olduğu, Osmanlıların bundan sonra kendilerini arayıp sormayacaklarını ve Ruslar ile dost geçinmeleri için antlaşma yapmalarını teklif etmiştir. Hatta söylediklerinin doğruluğunu ispat için Ruslar, kabilelere bir gemi tahsis etmeyi bile teklif etmişlerdir. Bu savaş sırasında, kabilelerin tuz sıkıntısına düşmeleri yüzünden Ruslar'la kabileler arasında münasebetler kurulması ihtimali de ortaya çıkmıştı. Ruslar, savaş sırasında halkı kendilerine ısındırmak için çeşitli yollarla başvurmuştur.¹⁵²

a. Anapa Kalesi

Osmanlı-Rus savaşının gittikçe hissedildiği bu dönemde Anapa Muhafızı Hasan Paşa, şimdilik harp çıkma ihtimali yoksa da Anapa kalesinin mühimmat, cephane, zahire açısından tedarikli olması gerektiğini bildirmiş ve düşmanın Anapa'ya karadan 7-8 saat, Sivastopol'dan ise deniz yoluyla bir yelkenlik mesafede olduğunu belirterek, Ruslar'ın savaş çıktığı günün akşamına kalmayarak kaleyi deniz ve karadan kuşatacaklarını ve bu yüzden kalenin muhafazası için en az 15.000 askere ihtiyaç olduğunu, keza zahire ve mühimmatın da ona göre olması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı belgede Anapa'da bulunan halkın "acizi güruhundan" bulunduğu ve savaş anında bunlardan yardım gelmeyeceği gibi kabilelere de güven olmayacağını belirterek, bunların daha önce Ruslar kaleyi istila ettiklerinde onlara yol gösterip kaleye getiren ve kaleyi yağmalatanlar olduklarını hatırlatmış, Osmanlı tarafından bir galibiyet görmedikçe bunlardan hayır gelmeyeceğinin belli olduğunu ve bu yüzden eğer 15.000 olmazsa en azından 10.000 asker ve ona göre de zahire ve mühimmat gönderilmesini istemiştir. Bu istekten bir müddet sonra Gümüşhane ve Torul kazalarından 500, Maçka kazasından 500, Milas (Mesudiye) kazasından 500, Tirebolu kazasından 300, Yağlı Dere kazasından 200, Aşağı Kürtün ve Harşid kazalarından 250, Yukarı Kürtün ve Yağmur deresinden 100, Kovans (Gümüşhane) kazasından 200 olmak üzere toplam 2.650 askerin tertip olunarak gönderileceği Hasan Paşa'ya bildirilmiştir.¹⁵³

¹⁵² Kablan, s. 71.

¹⁵³ Aydın, s. 215.

b. Soğucak Kalesi

Osmanlı Devleti'nin, Çerkesistan'ın önemli bir merkezi olan Soğucak'ta küçük bir kalesi var idiyse de bu kaledeki Osmanlı askerleri ile Çerkesler arasında pek az münasebet vardı. Osmanlılar'la Çerkesler'in ilk teması sayılabilecek nitelikteki olay, Kırım'ın bağımsızlığından sonra, Osmanlı Devleti'nin Kırım serdarı tayin ettiği Canikli Ali Paşa'nın Çerkesistan'a gitmesidir (1778).¹⁵⁴

1778'de Canikli Ali Paşa ve Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Çerkesistan'a giderek Soğucak limanına demir atmışlardır. Donanmanın ihtiyaçlarını gidermek maksadı ile birkaç gün Soğucak'ta kalan Osmanlılar'ı bölgedeki Çerkesler'in ileri gelenleri ziyaret etmişlerdir. Osmanlı askerleri ile Çerkesler'in ilk karşılaşması bu olmuştur. Özellikle Osmanlılar'ın giyinişlerine dikkat eden Çerkesler, gece olunca aniden karargaha taarruz ederek, birkaç esir almışlar ve birer öküz fiyatına satmışlardır. Sabahleyin durum anlaşıldığında derhal Soğucak'tan ayrılmaya karar verilmiştir. Çerkesler'in bu hareketi, ordunun yüksek kademesinde bulunan zevat tarafından hayret ve şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu olayda dikkat çeken husus, Osmanlı Devleti'nin, kendi toprakları içerisinde bulunan Çerkesistan halkına böylesine yabancı kalıftır. Ancak, bu durum devletin bu bölgeyi ve insanlarını Kırım hanları vasıtasıyla idare etmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

1780-1781 tarihlerinde tayin edilen Ferah Ali Paşa, Soğucak'ta imar faaliyetlerine girişip, buranın müstahkem bir mevki olmasını sağlamıştır. Onun Soğucak'taki imar faaliyetlerini şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı Devleti'nin Soğucak'ta tutunabilmesi için önce bu kalenin tahkimi gerekmektedir. Bu iş için gerekli inşaat malzemeleri ve ustalar temin edilerek, kale tahkimi tamamlanmıştır. Soğucak'ta bulunan adamların (100 kişi) ihtiyacı karşılamadığı merkeze bildirilerek Sivas, Tokat, Amasya, Gerze ve Sinop'tan 10.000 nefer, bir yıllık ulufeleri verilerek Soğucak'a celbedilmiştir. Ayrıca kale savunmasında kullanılmak üzere İstanbul'dan top ve cephaneye getirilmiştir.

¹⁵⁴ Gökçe, s. 43-44.

Soğucak'ta bir cami ve bir paşa sarayı yapılmıştır. Bunların inşası sırasında Ferah Ali Paşa kendisi de çalışarak örnek olmuştur.

Ziraatle de ilgilenen Ferah Ali Paşa, buğday ekmeği yemeye ikna ettiği halk için, Samsun'dan tohumluk buğday getirterek ekimini sağlamıştır. Bu arada çok ihtiyacı olan tuzu getirmeyi de ihmal etmemiştir.

Bu çalışmalarla 1781 senesinde Soğucak'ta sağlam bir kale ve paşa konağı yapımı tamamlanmış, savunma için gerekli tedbirler alınmıştır. Ferah Ali Paşa'ya bu çalışmalarından dolayı Ankara Sancağı, ve Rumeli Beylerbeyliği payeleri verilmiştir.¹⁵⁵

c. Faş Kalesi

Bu arada Faş kalesi Muhafız Kaymakamı tayin edilen Hacı Ali Bey'e gönderilen yazıda, kalede oturmayarak epey uzakta bulunan Gaza adlı iskeledeki konağında ikamet ettiği ve kaleyi bir kaç köylünün korumakta bulunduğu dikkat çekildikten sonra, Ruslar'ın niyetlerinin belli olduğu ve o havalinin kilidi sayılabilecek olan Faş kalesi ve civarındaki Boğaziçi tabyalarının 700 askere ihtiyaç gösterdiği ve oturduğu yerden kalkıp, Ağalar ve diğerleriyle Rus saldırısına karşı asker temin edip, tabyaları güçlendirmesi emredilmiştir. Bu emir üzerine Gönnye sancağından Ağalarıyla birlikte 700 asker temin edildiği gibi devlet tarafından da top kundaklarının tamiri için 5.000 kuruş ve 10 topçu yollanmıştır.

Karadeniz kıyısında bulunan kaleler için bu tür önlemler alınırken Doğu kısımda bulunan kara bölgesinde de savaş ile ilgili gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bunun için Kars ve Ahıska'da hendekler kazılmaya, tabya inşa edilmeye başlanmış ve Açıkbash Hanlığı takviyeye çalışılmıştır. Bu arada hükümet merkezine gönderilen yazıda, Ruslar'ın Göril'i sıkıştırarak ezeceği anlaşılır ise askerle yardım olunması gerektiği, Erzurum'da olan Tiflis Hanı Aleksandr'ın daha şimdiden Ahıska tarafına gönderilmesiyle Ruslar harekete geçmeden onlara şaşkınlık verilmesinin lazım geldiği, Ruslar Açıkbash, Göril ve Dadyan'ı yeniden takviye ederse zorluk çekilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca onlara yardım edilirse Ruslar'ın buraları zaptetmekte zorlanacağı, daha önce yağma yapmak için Osmanlı idarecilerinden izin talebinde bulunan

¹⁵⁵ Gökçe, 56.

kabilelerin serbest bırakılması ve Dağıstan ve Çeçen halkının harbe hazırlıklı olmaları için Dağıstan Han ve Emirlerine Ferman gönderilmesi hususları da zikredilmiştir. Mesele Divanda görüşülerek istenen hususlara muvafakat gösterilmiş, Dağıstan hanlarına, Gürcü Hanı Aleksandr'a ferman yollanması, ayrıca Galip Paşa tarafına gelip iltica edenleri teşvik için kürk, kaput, biniş şal ve kılıç gönderilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁶

3. Rusya'nın Savaş Hazırlığı

Rusya'nın, başlangıçtan beri izlediği siyaset, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak idi. Bu cümleden olarak Balkanlar'daki hristiyan milletlere yardım ederek, Osmanlı Devleti'ni imha edici bir darbe vurmak ve onun yerine hakimiyetini ikame etmek için fırsat kolluyordu. Uzun zamandan beri ordusunu savaşa hazırlayan Rusya, yayınladığı bir beyenname ile çıkacak savaşın sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yüklemeyi amaçlıyordu.

Bu beyennameye göre; Osmanlı Padişahı yayınladığı beyenname ile bil-cümle Ehl-i İslam'ı Rusya üzerine tahrik eylemişti. Rusya'nı evveliyattan beri Ümmet-i Muhammd'in düşmanı olduğu ilan edilerek Doğu'da ikamet eden Rusya hududunun batısındaki mevcut kabileler muharebeye davet edilmiş; böylelikle Rusya İmparatoru'nun himayesinde huzur ve emniyet içinde yaşamakta olan Ehl-i İslam ifsad ve ihlal edilmekte iken bir de Rum fesadı Rusya Devleti'ne isnat edilmişti. Akkerman'da akdolunan hiçbir vakit icra edilecek bir mevkide görülmeyerek Rusya ile birlikte kabul edilen şartların tamamen feshedilmesi istenmişti. Ruslar'la yapılan antlaşmaları ber-taraf etmek istemekle Rus milletinin muteber hakları çiğnenmiş, şan ve şöhreti zedelenmişti. Rusya ve sair devletlerin bayraklarını taşıyan gemilerin İstanbul Boğazı'ndan geçmeleri men edilmiş ve Rusya'nın güney bölgesinin ticareti İstanbul Boğazı'na bağlı iken Boğaz kapatılarak Rus gemileri durdurulmuş ve yüklerine el konulmuştu. Rusya tebası dahi ya onbeş günde Osmanlı memleketini terk yahut reayalığı kabul etmek gibi bir mecburiyete terk edilmişti. Bütün bu yapılanlara tahammül edebilme keyfiyeti zuhur etmişti, ancak böylesine ağır tahriklere rağmen Rusya, Osmanlı Devleti ile olan meselelerini bir tarafa bırakarak müttefik devletler ile

¹⁵⁶ Aydın, s. 217.

Londra'da alınan kararlar istikametinde hareket etmeye başlamış ve engellenmesi mümkün olmayan Karadeniz'de ticaret etme hakkını geri getirecek ve zarar gören tebasının haklarının tazmin edilmesini gerçekleştirme yoluna gidecekti.¹⁵⁷

Rusya, hazır batıdaki devletler ile anlaşmış haldeyken, Osmanlı Devleti'ne, planladığı darbeyi indirebilirdi. Bu amaçla, 14 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.¹⁵⁸

Rus tarafında savaş hazırlıklarını yürüten Paskieviç'in Erzurum'a Tiflis tarafından gizlice gelen kağıtlarda Tiflisli tüccarları geri çağırdığı görülmüş ve bundan da amacının Çıldır üzerine saldırmak olduğu sezinlenerek, durum Çıldır Valisine bildirilmiştir. Ayrıca 1828-29 harbinin arefesinde Kafkas sınırlarında Rusya ve Osmanlı arasındaki ticari rekabet artmış ve Rus Çarı, tüccarlarına Dağlılarla yapılan ticarete halkla iyi geçinmeleri ve indirim yapmalarını ve dost olmalarını isteyerek halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Bu, görünüşteki iyi davranışların arkasında sinsice düşünceler yatmaktaydı. Nitekim Çar I. Nikola, Paskieviç'e bölge halkının geçim kaynaklarını ele geçirerek onları itaat etmeye mecbur bırakması yönünde talimat vermişti. Kısaca I. Nikola'nın Kafkasya politikasında iki seçenek vardı. Birincisi, Kafkas halklarını ebediyen itaat altına almak. İkincisi ise itaat etmeyenleri yok etmektir.¹⁵⁹

Daha sonra Tiflis tarafında bulunan Osmanlı casusları gönderdikleri raporlarında, Paskieviç'in Tiflis'e geldikten sonra her gün 1.000-2.000 askeri Açıkbaz'a sevk ettiği, Ruslar'ın Açıkbaz taraflarından Ahıska'ya, Gümrü'ye Erzurum ve Kars'a saldırmaya niyetli olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde yine casuslar Tiflis'e gelen Paskieviç'in "zat" ve zahire nakli için 10.000 araba tembih ettiğini, askeri mühimmatını Zalike ve Başkücüd adlı yerlere yığıldığını, Açıkbaz Tavadlarını ve Dadyanını yanına çağırdığını ifadeden sonra, Zalike tarafından Ahılkelek tarafına ve Ezgur Boğazı'ndan ve Osha ve Çermuk semtleri Kevabıyan Dağ'ından Ahıska üzerine asker sevk etmek amacıyla olduğunu bildirmişlerdir.¹⁶⁰ Ayrıca Ruslar daha savaş başlamadan tarafsız Adigelere bir

¹⁵⁷ Ahmet Akmaz, *Osmanlı-Rus İlişkileri İçinde 1829 Edirne Antlaşması*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2000, Doktora Tezi, s. 37-38.

¹⁵⁸ Baddeley, s. 191.

¹⁵⁹ Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya, Gönül Yaram*, çev: Orhan Uravelli, Kafdav Yay. Ankara, 2007, s. 178.

¹⁶⁰ Aydın, s. 218.

şey yapmayacaklarını, ancak taraf tutanlara düşman muamelesi yapacaklarını da ifade etmişlerdir.

Rus filosu, 16 kalyon, 6 fırkateyn ve 7 korvet'ten¹⁶¹ oluşan donanmasıyla Karadeniz'de hakim bir durumdaydı. Kafkasya'da 49.000 Rus askeri ve 166 kıta topları vardı. Bunun, 20.000 asker ve 58 toptan oluşan kısmı Kafkasya içerisindeki ahaliyi kontrol altında tutmak için ayrılmıştı. Ayrıca Rusya'nın İran'la yaptığı Türkmençayı Anlaşması neticesinde sınırda savaş tazminatını alıncaya kadar bekleteceği 38 kıta top ile 15.000 askerden oluşan bir kuvveti de vardı. Çeyrek asırdan beri savaş halinde bulunan ve Napolyon'a karşı, İran'a karşı galibiyet elde eden Rus askerinin savaş tecrübesi fazla, askeri düzeni de yerindeydi.

Ruslar bir taraftan balkanları aşarak 20 Ağustos 1829'da Edirne'yi işgal ederken diğer taraftan da Kafkasya'da hızla ilerliyorlardı.

4. Savaş öncesinde Kafkas Halklarının Durumu

İki devlet arasında meydana gelen gelişmeler Kafkas halkları da doğrudan etkilemekteydi. Nitekim, Osmanlı Devleti Batı Kafkasya'da yaşayan Abaza ve Çerkes ileri gelenlerine 100.000'den fazla nüfus olduklarını hatırlatarak savaş için harekete hazır olmalarını istedi. Ancak burada yaşayan halklar arasında Osmanlı, Rus taraftarı olduğu gibi bağımsızlarda bulunmaktaydı. Bunlardan; Prens Akhodyagoko Osmanlı tarafında idi. İstanbul'a gitmiş, Sultan'ı ziyaret etmiş ve kendine Osmanlı ordusunda Miralay (albay) rütbesi verilmiştir. Diğer yandan Rusya taraftarı Sultan Azamat Giray, Haşim Giray, Koşmit, indariko vd. idi. Tarafsızlar ise Rusya ve Osmanlı ile teması olmayanlardı.

İki ülke arasında savaşın çıkacağına dair ihtimalinin gittikçe arttığı 1828 yılının Şubat ayında Kemerkoy Prensi Tav Sultan Bezruk ile Natukhayların Prensi Jane Genri Aslangeri Ekaterinador'a gittiklerinde Ruslar tarafından askeri törenle karşılanmışlardır. Bu ziyaretin hemen ardından Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı olan Hasan Paşa da onları ziyaret etmiş ve Kuban'ın eski sahiplerinin kendilerinin olduğunu hatırlatarak, Ruslar'la çıkacak bir savaşta Osmanlı saflarında yer almalarını istemiştir. Onlar da

¹⁶¹ Aydın, s. 214.

tarafsız kalmak istediklerini bildirmelerine rağmen Hasan Paşa onlara çok kıymetli armağanlar vermiş ve hatta bir subayını dahi emirlerine tahsis etmiştir. Bunun sonucu olarak çıkan savaşta diğer kabilelerin tepkisinden de korkan kabile reisleri Osmanlı safında yer almışlardır.

Bu arada Gürya'yı Ruslara bağlayan ve kendi de Ruslara tabi olan Mamaya 21 Kasım 1826'da ölmüştür. Onun ölümüyle birlikte geride eşi Sofiya ve 8 yaşındaki oğlu David kalmıştır. Ruslar David'i Çar'ın kararıyla Gürya'ya Han tayin etmişlerdir. Gerçekte ise hanlığı kendine yardımcı seçtiği 8 prensle Sofiya idare etmekteydi. Bu arada Ermolov'un Gürya Hanlığına Sofiya'nın iradesi dışında üyeler atamasıyla Gürya ile Rus ilişkileri birdenbire gerginleşti. Bunun üzerine Dedubal Sofiya, Göril Melikini ve Kethüdası Aznavur ve Tavadları Kağıt ile Faş muhafızı vekili Ali Bey tarafına gönderip, oğlu David'e Görillik fermanı, biraz cephane istemiş ve içlerinde olan Rusları çıkarmayı göze aldıklarını, İslam'a bağlanacaklarını, İslam'a bağlandıklarında diğerlerinin dahi Ruslardan tamamen yüz çevireceklerini ve böylece de Ruslar'ın Gürcistan'dan tahliye edilerek Faş'ın kara ve denizden emniyette olacağını yazmıştır. Bu yazı arza sunulurken mevcut durum özetlendikten sonra, bir miktar cephane gönderilmesi tavsiye edilerek, bunun verilmesiyle Gürcü halkının Devlet-i Aliyye bendeliğini kabul ve biraz yardımla da Ruslardan intikam almak isteyecekleri görüşü belirtilmiş, David'in Göril'e Han olarak atanması için fermanın Trabzon Valisine gönderildiği, hatta Trabzon ve Erzurum Valilerine mektup yazılarak, Gürya halkının Rusya aleyhine tahrik edilmesi, cephane ve şair isteklerinin karşılanması ve Dağıstan, Lezgi ve Çerkes sınırı civarında bulunan diğer halklarla haberleşip, bunların da Rusya üzerine sevk edilmesi önerilmiştir, II. Mahmud da buna Hatt-ı Humayun'unda onay vermiştir.

Bu sıralarda Ruslar'ın Faş'a saldırısının ardından Gürya tarafına gitmesinin oradakileri kendine tabi ettirmeye yönelik olduğunu göz önünde bulunduran Trabzon Valisi Hasan Paşa, Tavadların gelip gitmesinde vaktin uzayacağı ve harbin kızışacağı düşüncesiyle, Görillik fermanının tez elden gönderilebilmesi için silahdarını tayin etmiş ve hediye olarak da Göril Melikine kürk, Tavad ve ileri gelenlerine de 15 hil'at yollamıştır. Ayrıca Ruslar'ın hareketına karşı Kapıcıbaşı Hurşid Ağayı Başbuğ atayarak, 500 kadar asker, cephane, mühimmat, iki kıta çarha topu ve topçularıyla birlikte 1 Haziran 1828'de Faş'a göndermiş, ardından da Rize, Hemşin kazaları ve Gönye sancağından toplanan askerin

noksansız, şark tarafına gönderilmesi ve 7 yaşından 70 yaşına kadar olanların onun maiyetine katılarak Çürüksu veya Batum'da birlik oluşturduktan sonra Gürcüler ile görüşüp ittifak ederek Ruslar'ın denizden yardım almasının engellenmesine ve buranın Kırım'ı denilebilecek olan Kemhal'in kurtarılmasına çalışacağını bildirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Batı Kafkas halklarının olası bir savaşa hazırlanmasındaki çalışmaları bununla da bitmiyordu. Anapa'daki makamlar vasıtasıyla Çerkesistan'a devamlı silah ve cephane göndererek Rusya'ya karşı olan kesimleri silahlandırıyor. Anapa Paşası dağlılara 10 pud (1 pud=16.3 kg.) barut, 15 pud kurşun ve 60 gülle göndermişti. Bunlar Abaza eşrafından Gacetleysev'e iletilmiş ve Osmanlıların verdiği toplar da ona teslim edilmişti.¹⁶²

Osmanlı Devleti Batı Kafkaslarda olduğu gibi Doğu Kafkaslarda da olası bir savaş karşısında buralarda yaşayan Müslüman halkı kendi tarafına çekmek için faaliyetlerini arttırmıştı. Nitekim buralarla ilgili yazılan bir arzda; Kuban Nehri'nin karşı tarafında Müslüman olarak 300.000-500.000'den fazla Nogay, Çeçen, Andırı ve Dağıstanlının bulunduğu, ancak bunların nehrin öteki yanına geçemedikleri, Osmanlıya meyilli oldukları, Dağıstan hanlarına, ulema, diğer önde gelenlerine fıkıh kitabı, kürk şal, adı geçen Andın ve Dağ halkının ulema ve ümerasına da çeşitli hediyeler ve paralar verilmesi hususunun İstanbul'da bulunan Çerkes emirlerinden Sefer Bey'in ifadesi olduğu bildirilmişti. Yine bu belgede, Sefer Bey yanında bulunan Peşkoy ve Temrük beylerden alınan bilgilere de yer verilmiş ve bunların Osmanlılar tarafında savaşacaklarını ve kendi bölgelerindeki halkı Ruslara karşı harekete geçirecekleri yolundaki ifadelerine de değinilerek, bunların derhal gerekli ferman ve malzemelerle memleketlerine gönderilmesi tavsiye edilmiştir. II. Mahmud da bu istekleri uygun karşılamıştır.

Ayrıca bu bölgelerde yaşayan Han, Bey, Ulema ve diğer ileri gelenlere Yunan meselesi dolayısıyla Rusya ile harbin yaklaştığı hatırlatıldıktan sonra daha önceki seferler gibi Ruslara karşı harekete geçmek için hazırlıklı olmaları istenmiştir. Bu arada eski Şeki ve Şirvan Müftüsü Çelebi Efendi ile birlikte İstanbul'a gelen Dağıstan Hanları'ndan Kasım Han'ın oğlu Mehmed Said Bey ve Çelebi Efendi'nin arza sunulan ifadelerinde, Ruslar'la 15-20 yıldır savaşlarının devam ettiği, o zamanlar Osmanlı Devleti'nin Rusya

¹⁶² Aydın, s. 220.

ile iyi ilişkiler içinde olduğundan yardım edemediği, şimdi kendileri sulhu dahi bozacakları ve hepsinin Ruslarla harbe başlayacakları, Osmanlı Devleti'nden top, mühimmat, para ve asker istemeyip, Ruslarla savaşa başlamak ve Temürkapı ve Mozdok'tan Tiflis'e gelen Rusları ve mühimmatlarını engellemek için Dağıstan hükümdarlarından Hüseyin Arslan Han, Ebu Sultan Han, Abdullah Han, Dağıstan ve Çeçen Kadı ve halkına Arapça dört kıta Emr-i Şerif gönderilmesi, hatta Gürcü halkının Osmanlılara meylinden dolayı Gürcü Hanı Aleksandr ve Erzurum Valisi yanına gelmiş olan Dağıstan Hanları'ndan Mahmud Hanzade'ye yazılan haricinde, iki kıt'a Türkçe Ferman daha yollanması tavsiye edilmiştir.¹⁶³

Bunun üzerine Dağıstan ve Gürcistan Han ve ümerasına verilmek üzere samur kürk, kılıç ve şallar Erzurum'a gönderilmiştir. O sırada Erzurum'a gelen Mehmed Said Bey, Anapa civarında düşmanın görünmesi sonucunda Dağıstan'a gönderilememiş ve durum Trabzon Valisine sorulunca Anapa'dan gönderilmesinin mümkün olmadığı cevabı alınmıştır. Bu arada Said Bey'in gönderilmesinin, ancak Gürcistan yolunun açılmasıyla mümkün olacağı göz önüne alınarak Dağıstanla ilgili emirler de kendine verilerek Çıldır eyaleti tarafına gönderilmiş ve o tarafta bulunan büyük biraderi Mahmud Bey'e de Hanlık emri, bir şal, samur kürk, 2.000 kuruş harcırah ve beş at verilmiştir. Ayrıca Erzurum'da olan Tiflis Hanzadesi Aleksandr'a bir adet kürk, kılıç ve şaldan başka harcırah olarak da 7.500 kuruş ve silah verildiği gibi, Karslı Hatunzade Mustafa Bey ve dört kardeşi Ruslarla harp çıktığından dolayı Erzurum'a çağrılarak civar köylere yerleştirilmişlerdir. Ancak bu arada Aleksandr Han'a gönderilen Emr-i Âli'de Gürcistan ibaresinin yazılmış olduğu, bu tabirin ise bir kaç ülkeyi ihtiva ettiği bildirilerek, Hana verilmeyip, iade edilmiş ve yenisinin gönderilmesi istenmiştir. Bu arada kendisine asker verilirse Açıkbaş'ı alıp ve Devlet-i Aliyye'ye bağlanacağını bildiren Açıkbaş Hanı Vahtanik Han'a da kürk, bir kılıç ve bir adet şal gönderilmiştir. Bunlardan başka Sofiya'nın Osmanlı Devleti'ne sadık olduğu bildirilerek oğluna kılıç, şal ve kendine de bir şal verilmesi istenmiştir. Konu arza sunulurken zikredilen bilgiler özetlendikten sonra Vahtanik için istenen Emr-i Şerifin gönderildiğini, Aleksandr ve Tiflis için başka Emr-i Şerif gönderileceği, Sofiya'ya (Göril Müdiresi) şal, oğluna kılıç ve şal münasip ise de Göril Müdiresi'nin oğluna ihsan buyrulan altın kabzalı kılıcın hemen Ferman-ı Âli yazılarak gönderilmesi hususuna Serasker ve diğer ricalin hazır bulunduğu bir

¹⁶³ Aydın, s. 221.

toplantıda karar verildiği ifade edilerek Padişahın oluru istenmiştir. Padişah II. Mahmud da bu isteği Hatt-ı Humayun'unda onaylamıştır.¹⁶⁴

Öte yandan Osmanlı hükümeti Aleksandr Han'ın bulunduğu yerden hareket ederek Erzurum Valisi Esseyid Mehmed Said Galip Paşa tarafına gidip, orada ikamet eden Dağıstan Hanlarından Mahmud Han'ın dahi, Kars, Erzurum ve Ahıska taraflarına hicret etmiş olan 4.000'i aşkın Karapapak hanelerinden oluşturacağı birliği yanına alıp, Galip Paşa'ya bağlı olarak birlikte Tiflis'e hareket etmelerini ve burayı Ruslardan kurtarmalarını istemiştir. Ayrıca bu hususta Göril ve Açıkbaş Hanları ile de ittifak etmelerini zikretmiştir.

Aynı şekildeki bir yazı Osmanlı himayesini kabul eden Dağıstan Hanlarından Mahmud Han'a da gönderilmiş, fakat gönderilen bu yazıyla birlikte Dağıstan hanlarından Ebu Sultan Han, Abdullah Han, Hüseyin Arslan Han'a da Ruslar'ın 8 Mayıs 1828 Prut'u geçerek savaşa başladıkları belirtilerek savaşa katılıp, halkı ayaklandırmaları, diğer hanlarla ittifak ederek Demirkapı ve Mozdok'dan Tiflis'e gelen Rus gavurlarının yollarını keserek, mühimmatının dahi geçirilmemesi hususuna dikkat ettikten sonra diyarlarına hücum etmeleri istenmiştir.¹⁶⁵

Bu arada yine Dağıstan Hanlarından Surhay Hamn oğlu olan Nuh Han, onun oğlu Mehmed Han ve Kumuk Şamhal'ı neslinden olan Haspulatoğlu Mehmed Bey 200 tebasıyla Erzurum'a gelmişlerdir. Daha sonra Mehmed Han ve Mehmed Bey ile birlikte 35 adamı Nuh Han tarafından o sıralarda Anapa'da bulunan Trabzon Valisi ve Anapa Muhafızı Hasan Paşa'nın yanına gönderilmiştir. Heyetin Anapa'ya gelişi kış mevsimine rast geldiğinden burada dört ay kadar zorunlu ikamet ettikten sonra, ancak Mart ayında Trabzon'a dönmüşlerdir. Mehmed Han, amacının İstanbul'a giderek Dağıstan halkının isteklerini Osmanlı'ya bildirmek olduğunu ifade ettikten sonra, eğer harp zamanında Erzurum taraflarından Gürcistan'a, Anapa'dan da Kabartay bölgesine asker sevk edilip, bunlardan biri muvaffak olursa bütün Dağıstan halkının harekete geçip, Osmanlı Devleti'ne bağlanacağını, ancak bu yapılmazsa Dağıstan halkının perişan olacağını belirtmiştir. Bu arada savaş çıkmış ve Hanın İstanbul'a gidip gelmesinin zaman alacağı göz önünde bulundurularak, kendisinin Ruslar aleyhine kullanılmak üzere bu tarafta

¹⁶⁴ Aydın, s. 222.

¹⁶⁵ Aydın, s. 223.

tutulup, Kars tarafında bulunan Karapapaklar vasıtasıyla Dağıstan taraflarını savaşa teşvik etmesi uygun görülmüştür. Bu sırada Nuh Han'ın kendisi İstanbul'a gitmiş ve 200 tebasıyla birlikte Osmanlı hizmetine kabulünü dile getirmiş ve eğer ordular Gürcistan yoluyla Dağıstan'a giderse 100.000 kişiyle savaşmayı dahi taahhüt etmiştir.

Dağıstan Hanları yanında Çeçen Hanlarına da Yunan meselesinden dolayı 8 Mayıs 1828 gönderilen hükümde; Ruslar'ın Rumeli tarafında harbe başladığı, din uğruna savaşılması, Ruslar'ın Kafkaslardan çıkarılması ve Dağıstan taraflarındaki hanların ittifak etmeleri istenmiştir. Bu arada daha sonra Çeçenistan tarafından gelen sefirlerin ifadelerinde Osmanlı Devleti tekrar savaşa başlayınca 30 kadar Dağıstan ahalisiyle ittifak ederek Ruslarla yeniden savaşa giriştikleri, eğer barış olur ise barışa dahil edilmek istediklerini belirtmişlerdir.

B. Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali ve Edirne Antlaşması

Rusya, İran üzerine yaptığı seferin neticesinde İran'la antlaşma yapmış ve sınırlarını belirlemiştir. İran'la yaptığı bu barışın da vermiş olduğu rahatlıkla Rusya, Osmanlı'nın doğu ve Karadeniz topraklarındaki emellerini gerçekleştirmek için harekete geçti. Rusya doğudan da harekete geçince Erzurum valisi ve Doğu seraskeri Galip Paşa hazırlıklara başladı. Savaşın yapılacağı mevkilerdeki üstünlük görünüş itibarıyla Osmanlı'nın lehine idi. Doğu sınırındaki arazi Kars, Ardahan ve Beyazıt arazilerinden oluşan üç hareket noktası şeklinde idi. Bu arazilerden sonra gelen Gümrü mevkinde Pol kalesi vardı. Bu arazide Kars dağının geçitleri haricinde geçiş yapmak çok zor, ancak yaya geçilebilecek durumdaydı. Bu yüzden bu geçiş alanlarının artırılması, genişletilmesi için yolların inşası gerekiyordu. İki gücün karşılaşacağı muhtemel savaş sahası 100 km'yi¹⁶⁶ buluyordu. Bu mevkinin dağlık ve sarp araziye sahip olması sebebi ile de yerli halk çok fazla tarım yapamıyordu. O yüzden bu sahada askerin yiyeceğini temin etmek veya başka yerlerden temin ederek bu bölgeye erzak nakli yapmak da bir hayli zor olacaktı. Sınır civarında bulunan az miktardaki mahsul de Osmanlı'nın elindeydi. Ayrıca savaş sahasında Erzurum, Kars, Ahıska, Suhum, Soğucak, Anapa gibi kalelerinin olması Osmanlı devleti için önemli bir avantajdı.

¹⁶⁶ Gökçe, s. 228.

Rus tarafının Kafkasya'daki askeri henüz İran'a yapılan seferden yeni dönmüşler. Bu nedenle de uzun bir seferden sonra neredeyse insani özelliklerini bile kaybetmiş olan, ayakkabı, elbise gibi ihtiyaçlar açısından perişan bir vaziyetteydiler. Böyle bir birliğin tekrar askeri nizama sokularak yeni bir savaşa göndermek de çok kolay olmayacaktı. Kafkasya'daki Müslüman halkın gönlü Osmanlı'dan yana olduğu için aslında Ruslar'ın buradaki varlıkları sadece askerlerinin varlığı ile belli oluyordu. Halk Müslüman bir devlet olarak Osmanlı'nın yanında yer almak isterken, Osmanlı halkın bu kendilerine karşı olan temayüllerinden hareketle onları, Ruslar'ın aleyhinde kışkırtıyordu. Erzurum valisi Salih Paşa'nın şu görüşü bunu destekler niteliktedir. “ Dağıstanlılar ileriden beri Ruslar'la savaşmaktadırlar, ancak kendilerini bir kat daha savaşa teşvik için Erzurum'da misafireten oturan Dağıstan sefiri Hacı Süleyman Efendi'nin Dağıstan'a gönderildiği, ayrıca şayet Buharalılar'la İranlılar da savaşa iştirak ederlerse savaşta muzaffer olunur.”¹⁶⁷

Osmanlı, Ahıska bölgesindeki 500 km'lik hudut boyunca Lazlar ve Kürtler'den istifade ediyordu. Rus tarafında bu bölgede bir hareketlilik olduğu durumlarda bu gruplar çete savaşları ile müdahalede bulunuyordu.

1828-1829 savaşının Kafkasya'daki ilk hareketi Çürüksu¹⁶⁸ mevkinde Osmanlı müfrezesi üzerine Hristiyan Gürcülerin de bulunduğu Rus askerlerinin saldırısıyla¹⁶⁹ başlar. Haberin duyulmasıyla takviye güçlerle desteklenen Osmanlı askerleri bu saldırıyı başarı ile püskürtürler. Taraflarında 16 şehit ve yaralıya karşı, diğer tarafa 500 kişi zayıat verdirirler.

Savaşın başlamasıyla birlikte Rusya'nın doğudaki ilk hedefi Anapa, Faş ve Batum'u almak, ikincisi de Ahıska Paşalığı ele geçirerek tatminkar bir askeri hududa erişmekti. Bu hedeflere ulaşmayı Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum kolaylaştırıcı bir nitelik gösteriyordu. Nitekim Ruslar da bunu gerçekleştirmek için Anapa'ya doğru yola koyuldular.

¹⁶⁷ Gökçe, s. 229.

¹⁶⁸ Bu gün Gürcistan sınırlarında Kobuleti olarak bilinen, Karadeniz kıyısında, Sarp sınır kapısına yaklaşık bir saatlik mesafesi olan bir yerleşim yeridir.

¹⁶⁹ Gökçe, s. 230.

1. Anapa Kalesi

Ferah Ali Paşa, Karadeniz'deki limanların yetersiz olusundan hareketle Gelincik limanı ile birlikte, savunma amacına yönelik olarak bu defa Anapa'da bir liman ve kale inşasına başlamıştır (1782). Anapa, Çerkesistan'ın kuzeybatısında olup müstahkem bir kasaba haline getirilmeden önce harap ve metruk bir haldeydi. Konum itibariyle Çerkesistan'ı idare edebilecek bir mevkiye oluşu, burada bir kale yapılması fikrini doğurmuştur. Ferah Ali Paşa bu yerin Soğucak, Gelincik, Suhum ve diğer kalelerin Ruslar tarafından işgalini önleyecek şekilde tahkim edilebileceğine kanaat getirmiştir. Böylece 1782'de başlanılan kale inşasında ve yeniden imar faaliyetlerinde, Nogaylar'dan da işçi olarak istifade edilmiştir. Plan gereğince inşasına başlanılan kale üzerinde, mühendis Hüseyin Ağa, nezaretinde üç tane de tabya yapılıyordu. Tabyalar bitince buralara topraklar yerleştirilmiştir. Anapa bundan sonraki gelişmelere paralel olarak, Osmanlılar'ın bölgedeki Çerkes kabilelerinin arasında yürüttükleri dini ve siyasi faaliyetlerinin karargahı olmuş ve Osmanlı'nın Kafkasya'daki varlıklarının odağını oluşturmuştur. Önceleri stratejik hiçbir önemi bulunmayan küçük bir kale durumundaki Anapa, Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilerek, Osmanlılar'ın Kafkaslar'la buradan olan bağlantılarının kesilmesi üzerine önem kazanmıştır. Daha sonraları Anapa, Fransız mühendislerin yardımı ile birinci sınıf bir kale hale haline dönüştürülmüştür.

Osmanlı Devleti açısından Anapa kalesi Karadeniz'in kuzey-doğu kıyısındaki son dayanak noktasıydı. Ayrıca Osmanlı Devleti burası vasıtasıyla bağımsız ve savaşçı Batı-Kafkas halklarıyla kolaylıkla temas kurabiliyor ve Ruslarla savaş halinde olan halkın askeri malzeme, silah, tuz gibi sayıca az, fakat önemli malzemesini karşılıyordu.

Ruslar ise Anapa'yı Osmanlı Devleti'nin Çerkes halkını kendilerine karşı bir kışkırtma alanı olarak görmelerine rağmen buranın Kafkasya'da ilerlemek için son derece önemli olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden burayı öncelikle ele geçirmek istiyorlardı.

Bu kadar önemli olan kalenin 1828 yılındaki konumu ve durumunu Anapa kuşatması sırasında Rus ordusunda genç bir subay olan Hansen şöyle tarif etmektedir:

Anapa, Karadeniz'in kuzey-doğu kıyısına doğru yükselen tepenin aşağıya doğru yavaş yavaş inen son yamaçlarının etegindedir. Kuban'ın döküldüğü yerden 23, Taman'ın güneyinde 75 km mesafededir. I. Abdülhamid zamanında Fransız mühendislerce

müstahkem hale getirilmiştir. Tek giriş yeri olan doğu yönüne doğru uzanan tabyalar, altı kale burcuyla ve hendeklerle savunulur. Denizin dalgaları tarafından yalanan diğer tahkimat kuşağı, sade ve kıyıya dik olup, denizden gelecek saldırılara karşı kaleyi korur. Açık sazlık ve kuşatma birliğimizin topa tuttuğu yer olan kuzey tarafın karşısındaki tahkimat kuşağı dört burçludur. Kalenin hacmi 4.5 km'dir. Deniz kenarındaki kuzey-doğu burcundan 1 km'lik yerden, Buğur çayı Karadeniz'e dökülür. Döküldüğü yerde üzerinde kuşatma faaliyetlerinin yapıldığı dar ve düz bir dil oluşturur.¹⁷⁰

Ruslar, savaş ilanının ardından Kafkasya'daki asker yetersizliğinden dolayı Anapa'yı, 7. Tuna ordusu çerçevesine dahil emişlerdir. Bundan dolayı Ekaterinoslavsk bölgesinden Sivastopol'a 7. Tümenden Eger Tugayı getirilmiştir. Kafkasya'nın kara tarafından ise sadece Taman garnizon alayı ve Karadeniz Kazaklarından 4 alay harekete katılacaktı. Donanma Amiral yardımcısı Greig komutasında Prens Menşikov'un 4.000 civarında olan çıkarma askerleriyle Sivastopol'dan 3 Mayıs'ta Kafkas kıyılarına yöneldi. Aynı zamanda Anapa'ya doğru Karadeniz kıyısından iki süvari (8. ve 9), iki piyade (5 ve 8.) Kazak alayları ve süvari bataryalarının da dahil olduğu birlikler Ataman Beskrovnıy komutasında harekete geçti. Yolda bunlara Albay V. A. Perovski'nin komutası altında olan Taman alayından 6 birlik ve 4 toplu Naşeburg birliği katıldı. Birliğin amacı süratli şekilde Anapa'ya hareket ederek yolun ve kıyıda çıkarma yapılacak olan alanın güvenliğini sağlamaktı.

Bu arada karada daha önde giden Beskrovnıy'ın birliği 10 Mayıs'ta Köse Boğazı'nda 14 kişilik bir Osmanlı karakoluna rastlamış ve burada birkaç Osmanlı askerini öldürüp, bir kaçını da esir almışlardır. Bunun hemen ardından 12 Mayıs'ta Osmanlı kuvvetleri ile Rus birlikleri arasında ufak bir çatışma olmuş ve bir Osmanlı askeri şehit olmuştur. Daha sonra 14 Mayıs'ta Albay Perovski'nin birliği Beskrovnıy'ın birliğiyle birleşmiştir. Bu arada aynı gün ufukta 32 parçadan oluşan Amiral Greig'in donanması görünmüştür. Daha sonra donanma Anapa önlerinde demirlemiş ve Osman Paşa'ya teslim olması için adam gönderilmiştir. Paşa da bu teklifi "Bu can Mahmud Efendimizin yolunda feda olsun " diyerek reddetmiştir. Bu arada Perovski'de Taman alayından bir birlik, 2 top ve bir kısım Kazakla 15 Mayıs'ta Anapa'ya ulaşmış ve Buğur çayının kenarındaki kıyı ile geniş bataklak arasında olup, Anapa'yı dağlardan ayıran dar alana konuşlanmıştır. Bu

¹⁷⁰ Aydın, s. 225.

sırada deniz dalgalı olduğundan gemiler kıyıya yanaşamamış ve Perovski'nin 900 kişilik birliği kıyıda yapılacak çıkarma için onları beklemeye başlamıştır. Durumun nereye varacağını anlayan Osmanlı idarecileri kaleden 3 gün boyunca çıkış yapmışlar ve Perovski de bu çıkışa 17 Mayıs'a kadar dayanmış, ancak 17 Mayıs'dan sonra Greig'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Ruslar kıyıya ufak çaplı bir çıkarma yaparak sandallarla 40 kişiyi kıyıya indirmişlerdir. Yapılan bu çıkarmanın ardından, sabaha karşı rüzgar kesilmiş ve 18 Mayıs'da Başyaver Prens Menşikov komutasında 13 ve 14. Eger alayları 8 topla kıyıya çıkarılmıştır. Osmanlı askeri kıyıya çıkan bu birliklere ve Perovski'ye karşı anında saldırı düzenlemiş, fakat gemilerden yapılan top atışına maruz kalınca geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu arada Rus birlikleri birleşmiş ve donanma ile haberleşmeyi sağlamak için de kıyıya ufak bir iskele yapmışlardır. Bütün birliklerin komutasını üstlenen Menşikov 19 Mayıs'ta kaleyi bombalamaya başlamıştır. 36. filo ve havan toplarının kale tabyalannı dövmesine rağmen, denizden yapılan bombardıman etkili olmuyordu. Bunun üzerine Menşikov deniz filosunun yaklaşmasının daha kolay olduğu kuzeyden kara saldırısı yapmaya karar verdi. Bu arada kara birliklerinin saldırısı için Buğur çayı üzerine köprü yapıldı ve buradan geçişlerin engellenmesi için Eger birlikleri yerleştirildi. Osmanlı birlikleri 22 Mayıs'ta köprüyü ele geçirmek için kaleden bir çıkış yaptı, fakat başarılı olamadı. Osmanlı birliği bir sonraki gün bu kez Boğaz tarafından Ruslar'ın arkasına dağlardan inen Çerkeslerle birleşmek amacıyla Ruslara tekrar hücum etti, fakat bundan da sonuç alamadı. Bu arada 24 Mayıs'ta Çerkes kuvvetlerinin Ruslara saldırısı sonucunda 20 Rus askeri ve pek çok Kazak öldürülmüştür. Daha sonra 30 Mayıs'da Osmanlı piyadeleri kaleden çıkış yaptıkları esnada dağlılar da Ruslar'a hücum etmişler, fakat başarı sağlayamamışlardır. 4 Haziran'da Anapa Paşası Osman Paşa 1.000 kişilik bir kuvvet ve 5 topla Ruslar'a saldırmış, fakat bir netice elde edememiştir. Bu saldırının hemen sonrasında 10 Haziran'da 4.000 Çerkes atlısının birdenbire Ruslar'ın önünde görünmesi üzerine bunlara kaleden de yardıma koşulmuş, fakat başarı elde edilemediği gibi Rus tazyiki sebebiyle 300 Osmanlı askeri uçurumdan aşağı atlamıştır. Bu çarpışmada Ruslar'ın kaybı ise 60'ı Çerkes olmak üzere 250 adamdan fazla olmamıştır. Yapılan bu saldırının Ruslar tarafından savuşturulmasından sonra Menşikov Anapa'dan 20 km uzaklığa kadar bütün Çerkes köylerinin yakılıp yıkılmasını emretmiştir.¹⁷¹

¹⁷¹ Aydın, s. 226-228

Anapa dışında vuku bulan bu çarpışmalar yanında savaşın doğrudan muhatabı olan ve kaleyi içerden savunmaya çalışan insanların yaşadıklarına da göz atmak meselenin diğer boyutunu da ortaya koyması açısından yerinde olacaktır. Nitekim savaşın gelişimiyle ilgili bir belgede Rus gemilerinin daha Anapa önlerine gelmeden 3-5 gün önce kara birliklerinin boğaz tarafında görüldükleri, 32 parça Rus gemisinin Anapa iskelesine gelmesinden iki gün sonra da Boğaz civarında olan Rus askerlerinin boğazı tuttukları ve ardından karşılıklı top ve tüfek ateşi başladığı esnada bu sesi duyan, Natukaç ve Çerkes kabilelerinin Anapa kalesine yardıma koştukları belirtilmiştir.¹⁷²

Bu arada Ruslar kaleyi 18 ve 24 kıyyelik toplarla döverlerken kalede bulunan çocuk ve kadınlardan pek çoğunun yanında epey asker kaybı da verilmiş ve top kundakları da harap olmuştur. Buna karşın Osmanlı topları 5 kıyyelik olduğundan yapılan atışlar Rus gemilerine ulaşmamakta idi. Buna çare olarak 15 ve 22 kıyyelik toplarla birlikte tabyalar için yarım kantarlık 3-4 top talep edilirken, yeni yapılan tabyalar için de 20 top istenmiş ve eğer bu toplar gönderilecek olursa Yalı Boyu ve Gelincik'ten aşağı Suhum tarafında olan Abaza limanının herhangi bir yerine bırakılması da ifade edilmiştir. Bu sırada Trabzon'dan gönderilen 2.823 asker ve 180 top döşeme tahtasının Anapa'ya ulaştığı ve gelen gemilerin Gümrük limanında muhafaza edildiği bildirilmiştir. Ancak bu sevkiyattan bir kaç gün sonra yine Trabzon'dan Anapa'ya 800 asker getiren üç gemiyi Rus kruvazörler esir almışlar ve limanda bulunan gemileri de batırmışlardır. Bu olayın ardından Rus komutan Osman Paşa'ya adam göndererek "1.000 kadar adamını esir aldım kaleyi teslim et" demiştir. O da "Canımız tende iken Kale-i Padişahi'yi terk etmek mutasavver değildir" diyerek kaleyi terk etmeyeceğini bildirmiştir.¹⁷³

Daha sonra savaş bu şekilde 22 Haziran'a kadar devam etmiştir. Bu arada Ruslar Anapa Muhafızı Osman Paşa'ya kaleyi teslim ederse kendine savaş esiri muamelesi yapılacağını bildirmişlerdir. Paşa da silah ve eşyalara dokunulmaması kaydıyla teslim olabileceğini aksi takdirde son neferine kadar çarpışacağını ifade etmiştir. Ruslar tam saldırıya hazırlandığı bir sırada kale 18 Haziran 1828'de teslim olmuştur. Savaştan önce kalede 4.500 asker varken kale teslim edilirken kale mevcudu 1.400 kişi kalmış,¹⁷⁴ çoğu eski 85 top ve 25 sancak da Ruslar'ın eline geçmiştir. Anapa kalesinin bu kadar kuvvete

¹⁷² Gökçe, s. 232

¹⁷³ BOA, HH, 42781.

¹⁷⁴ Gökçe, s. 231-232.

rağmen çarpışmadan teslim edilmesine sebep olarak, savaşın ilerleyen aşamalarında Abaza ve Çerkes kabilelerinin Ruslar'ın kendilerine verdikleri hediyeler sebebiyle Osmanlı birliklerini dışarıdan desteklemekten vazgeçmeleri ve Ruslar'ın yaptıkları bombardıman yüzünden kalenin harap olması gösterilmektedir. Teslim edilme sebebi ne olursa olsun, Anapa'nın elden gitmesiyle Osmanlı Devleti'nin Kafkas politikasının da bittiği acı bir gerçektir.

2. Faş Kalesi

Ruslar Anapa kalesini istilaya giriştikleri esnada Faş kalesini de ele geçirmek için faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu hususla ilgili Faş Muhafız Vekili Ali Bey, Ruslar'ın Göril'e elçi gönderip kendine bağlandıkları takdirde "İmereti sana veririm " diye vaadde bulduklarını, O da "İslama bağlandım bir daha dönecek değilim" diyerek bu isteği reddettiğini ve Göril Hanı'nın bu davranışı üzerine Göril tarafına Görilik senindir diye tahrirat gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca casusların, Gürcü ve Ruslar'ın kaleyi birlikte muhasara edeceklerini, Ruslar'ın hududa 15.000 asker yığıldığını ve Perşembe günü olan 22 Haziran 1828 Faş'a saldıracaklarını ifade ettiklerini bildirdikten sonra, huduttaki boğazlara asker yerleştirerek, Ruslar'ın ateş etmelerini beklediklerini zikretmiştir. Ayrıca Gönnye Kalesi'nin önemine değinerek buradan kaldırılan askerin yeniden sevk edilmesinin gereği üzerinde durmuştur.

Bu olaydan bir kaç gün sonra Ruslann Faş civannda yol inşa ettikleri bir sırada Kale Muhafız Vekili Ali Paşa bunların yanına bir çektiri ile adam gönderip, kale yakınında ne işiniz var, diye sordurduğunda, onlar da buna karşılık tüfikle ateş açmışlar ve bunun üzerine bir müddet muharabe edilmiştir. Muharebe esnasında bir Osmanlı eri şehit olmakla birlikte, diğerleri sağ salim kaleye dönmüşlerdir. Bu arada 1.500 kadar Çürüksu askerinin Gürcüye yardıma gittiği gibi ve Acara askerinin de hududu tuttuğu bir sırada Faş'a gelen bir casus Ruslar'ın gelecek salı 27 Mayıs 1828 Faş'a saldırılarının beklendiğini ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti savaşla ilgili bu gibi tedbirleri alıp, savunmada beklerken, o sıralarda İmeretya idarecisi olan Tuğgeneral Kari Fedoroviç Hesse'nin emrinde 6 piyade bataryası, Migrelya piyade alayı, 44. Eger alayı, bir Don Kazak alayı ve 14 top vardı. Onun, bu kuvvetle Abhazya'yı elde tutması gerekiyordu. Ayrıca Osmanlı birliklerinin Karadeniz'in Anapa ile Faş arasında bulunan doğu kıyılarına çıkmasına izin

vermeyecekti. Bu arada Migrelya Dadyanı General Hesse'ye tüfekli 4.000 süvari ve piyade milis gönderdi. Keza savaş için İmeretya Prensi de gönüllü milis toplamaktaydı. Bu arada Faş'ın alınma emri kendine ulaştıktan sonra General Hesse Haziran başlangıcında Kutais'den 6 bölük Migrel, 5 bölük 44. Eger alayı ve 11 toptan oluşan 2.000 kişilik bir birlikle Faş'a doğru hareket etmiştir. Kutais birliği daha henüz Faş kalesinin surları önündeyken bir kaç gün geçmeden ona 1.500 kişilik bir kuvvetle Migrelya Dadyanı yardıma gelmiştir. Bu sırada Osmanlı askeri Ruslar'a karşı bir çıkış yapmış, fakat başarılı olamamıştır. Aynı gece Migrelyalılar sandallarla Rion boyuna inmişler ve burada bulunan adalardan birini ele geçirmişlerdir. Hesse'de buraya büyük bir muhasara bataryası ve Redutkale'den getirilen iki tane 24 kalibrelik batarya yerleştirmiştir. Daha sonra bir tanesi adaya, diğer ikisi de Rion kıyı bölgesine yerleştirilen üç batarya getirilmiş ve kale kıyıdağı bataryaların yardımıyla hiç ara vermeden 13 gün boyunca bombalanmıştır. Bu sırada bir kaç Osmanlı kayığı kaleye yaklaşmayı denemiş, fakat onlar da batırılmışlardır. Kalede Rus bombardımanından sonra büyük gedik oluşunca Kale komutanı müzakere istemiştir. Yapılan müzakerelerden netice alınamaması üzerine Hesse yeniden bombardıman emri vermiş ve bunun hemen ardından 26 Haziran'da kale kumandanı Arslan Bey kaleyi kayıtsız şartsız teslim etmiştir. Bunun üzerine Ruslar da 27 Haziran 1828'de kaleyi işgal etmişlerdir. Muhasara başlangıcında 600 kişinin bulunduğu kaleden Ruslar 13 sancak ve 44 top ele geçirmişlerdir. Bu arada ele geçirilen topların bazısının çivi ve küçük taşlarla dolu olması dikkat çekicidir. Bu da kaleyi savunanların mühimmatlarının yetersiz olduğunu göstermekte ve kalenin de neden teslim edildiğine dair bir ipucu vermektedir. Bu arada Faş'ın Ruslar'a teslim edilmesiyle ilgili Osmanlı tarafının görüşü ise, Batum ayanı olan Arslan Bey'in kaleyi para karşılığında Ruslara teslim ettiği doğrultusunda olmuş ve bu yüzden de Arslan Bey idam edilmiştir. Ancak daha sonra başarılı olduğu fark edilen Arslan Bey'in töhmete kurban gittiği anlaşılmıştır. Ayrıca Faş'ın ele geçirilmesiyle ilgili bilgi İstanbul'a Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından değil de, Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından iletilmiştir. Böyle bir bilgilendirmeden haberi olmayan ve hükümet merkezini hala, Faş kalesinin düşman tazyikinde olduğu, Gürcülerle itifakedilirse kurtarılabilceğı ve bir kaç güne kadar zafer haberi beklediğı ya da Faş'a yakın olup Ahıska'ya bağılı bulunan Çürüksu'nun Gönve sancağına bağlanmasıyla Faş'ın asker ihtiyacının karşılanabileceğı gibi ifadelerle uyutmaya çalışan

Hasan Paşa'nın bu tutumu Sadrazam'ın arza sunduğu yazısında şüphe çektiği¹⁷⁵ şeklinde yorumlanmıştır.¹⁷⁶

Faş'ın işgal edilmesiyle Ruslar, Kafkasya'da çok önemli bir yeri ele geçirmekle kalmayıp, Kırım ile Azak denizi ve Transkafkasya arasındaki direkt deniz ulaşımını da sağlamışlardır.

Ruslar, doğu sınırında Kars üzerinden Anadolu içlerine doğru ilerlerken sadece kaba güç kullanmıyor, aynı zamanda da propaganda yaparak halkın direncini kırıyordu. Bu bağlamda Rus kumandan Paskieviç, ahaliye; Rusya'nın ilan ettiği harbin Osmanlı hükümetini hedef aldığını ve dolayısıyla sadece kendilerine silah çekene karşı silah kullanacaklarını, sulh ve sükun içinde yaşayan halka karşı silah kullanmak ve halkı zorlamak gibi bir niyetlerinin olmadığını, çünkü bunun Rus kanun ve ahlakına ters düştüğünü söyleyerek halkın nasıl davranacaklarını da ilan ediyordu. “Sükunetinizi koruyarak evlerinizde kaldığımız taktirde savaşın hiçbir ağırlığını taşımayacaksınız. Erzak ve hayvan yemleri sizden satın alınacak. Kesinlikle para karşılığı olacaktır.” Yine Paskieviç, Kars'a hücum etmeden önce ahaliye şöyle bir bildiri gönderiyordu: “Bizim seferimiz Osmanlı'yadır. Kendi hanesinde oturan ahali ve reayaya hiç ziyanımız yoktur. Bunu herkese bildirmek size lazımdır”¹⁷⁷ diyerek ahalinin direncini önceden kırmaya çalışıyordu.

Bir taraftan da Ermeniler, 1826-1828 İran seferine kadar Ruslar'la münasebette değilken bu seferden sonra vakit geçirmeksizin Ruslar'a meyletmişler ve Rus tarafına geçmişlerdi. Kars ve Çıldır reayası da Ruslar'a tabi olmakta gecikmemişler; hatta Ruslar, Kars'tan elde ettikleri silahları reayaya dağıtarak onları Rus ordusuna er olarak kaydetmişlerdi.

Kars'tan sonra Ahıska'nın da Ruslar'ın eline geçmiş (28 Ağustos 1828) olması Müslüman ahalinin maneviyatını bozmuş ve direnme gücünü azaltmıştır. Bu bölgedeki işgallerin Ruslar'ın lehine sonuçlanmasında Ermeniler'in büyük payı olmuştur. Yine aynı sebepten Erzurum halkının ihaneti ile savaşmaksızın düşmana teslim olmuştur.

¹⁷⁵ BOA, HH, 42835.

¹⁷⁶ Aydın, s. 231-232.

¹⁷⁷ Akmaz, s. 42-43.

Erzurum paşası esir edilmiş ve Ezan-ı Muhammedi yasaklanmıştı. Karşı koyan halk tamamen dağlara sürülmüştür.

Böylesine etkili Rus propagandalarının öteden beri Ruslar'la savaşan Kafkas kabileleri üzerinde fazla bir tesir göstermediğini görmekteyiz. 1828 Savaşı neticesinde Ruslar'ın eline geçen Anapa'da bulunan Rus generali Kafkas ahalisine hitaben; "Bundan sonra Rusya devleti tarafına tabi oldunuz. Bundan böyle Devlet-i Âliye canibine meyletmeyin, bizimsiniz" demişti. Ahali de buna karşılık; "Bizim dinimiz Din-i Muhammedi olmağla düvel-i Nasara reayası olmak emr-i muhaldir ve siz Devlet-i Âliye'den, muharebe ile yalnız Anapa Kalesi'ni teshir etmek vesilesiyle bizlere reyamız oldunuz demek hılaftır ve beynehümamızda bu muamele varken kıyamete kadar birbirimizle muharebeden hali olmayacağımız derkârdır. Bizler, bir din bilüp dinimize hizmet ederüz. Hak Teala Hazretleri Devlet-i Âliye'ye zeval virmesün. Bizler Din-i Devlet-i Âliye'ye ezeli tabi olarak şer-i kasim ile bağlandığımız cümle indinde müselleme ve aşikardır. Kusurumuz sebebine infiale ve terbiyeye müstehak isek de yine aflarıyla muamele buyururlar. Rusya tarafına ne meyl, ne tabi ve ne de reaya oluruz. Memleketçe bir hane kalınca muharebeden bir hatve ayrılmayız ve fütur dahi getirmeyiz. Eğer siz bizim biharımıza ve sınırımıza müdahale ve taarruz itmez isenüz bizler de sizlere dahl-u taarruz itmeyüz"¹⁷⁸ cevabını vererek Devlet-i Âliye'ye bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Savaş sürerken bir taraftan da barış görüşmelerine girişildiği dikkat çeker. Nitekim Prusya elçisi Roher, Berlin sarayından Çarın "Alicenaplığı" ve barışçıl düşüncelerini ifade etmek için İstanbul'a gönderilmişti. Roher'in İstanbul'a ulaşmasında bir kaç gün sonra Sadrazam 6 Ağustos'ta mütareke için Ruslar'a müracaat etti. Fakat bu müracaattan ve Roher'in İstanbul'da yaptığı temaslardan bir netice elde edilemedi. Ancak bu arada Ruslar her ne kadar savaşı başarılı bir şekilde yürütüyor olsa bile, ordunun kendi sınırlarından çok uzaklaşması, insan ve malzame kaybı Rusları oldukça ürkütmekteydi. Bunun sonucu olarak I. Nikola Prusya'ya bir ziyaret yapmış ve bu ziyaret Korgeneral Müffling'in görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderilmesi sonucunu doğurmuştur.

¹⁷⁸ BOA, HH, 44576 A.

Rus birliklerinin Edirne'den sonra Kırklareli, Lüleburgaz, İpsala ve Enez'de görünmesiyle İstanbul yolu açılmıştı. Rusları İstanbul'da görme endişesiyle korkuya kapılan Batılı devletler, kendileri gibi büyük bir endişe içinde bulunan Osmanlı Devleti'ne ne olursa olsun barış yapmasını tavsiye etmişlerdi. Bu arada Avrupa Devletleri Rusya'nın İstanbul'u almasını istemiyor ve eğer alırsa bunu savaşla ödeyebileceğini hatırlatarak, bu hususta ihtarda bulunuyorlardı. Bu gelişmeler üzerine barış görüşmeleri hızlanmıştır. General Müffling'in çabaları olumlu sonuç vermiş ve Osmanlı tarafından I. Murahhas olarak Sadık Efendi, II. Murahhas olarak da Eminbeyzade Abdulkadir Bey ve III. Murahhas olarak da Mehmed Tahir tayin edilmişlerdir. Rusya Devleti'nce de Graf Diebich baş murahhas olarak tayin edilmiş ve onun tayin ettiği Kont Alexi Orlof ve Kont Teodor Palin¹⁷⁹ kendilerine verilen ruhsatnameleri ibraz ederek Edirne'de sulh görüşmeleri başladı. Bu müzakereler sırasında her iki devletin sunmuş olduğu şartları şu şekilde sıralayabiliriz:

Osmanlı Devleti'nin sunduğu şartlar:

1. Anadolu ve Rumelide alınan Osmanlı topraklarının iade edilmesi,
2. Bundan önce gerçekleştirilen Akkerman Antlaşması'nın tamamen uygulanması,
3. Müzakerelerin Londra Protokolü çerçevesinde yürütülmesi,
4. Rus gemilerinin Karadenizde serbest gelip-gitmesi ile ilgili konuların ele alınması, bu noktada Osmanlı'nın milkiyetinin geleceğine dikkat edilmesi,
5. Her iki devletin tüccarları ile ilgili meseleler iki tarafın haklarına riayet ederek neticeye bağlanması.

Rusya'nın sunduğu şartlar:

1. Yunanistan muhtariyetini kabul etmek,
2. Harp tazminatı olarak on milyon Macar altını vermek,
3. Akkerman Antlaşmasınının 17. maddesi gereğince Rus tüccarların uğramış olduğu zararların tazmin edilmesi,
4. Harp tazminatı ödeninceye kadar Silistre ve Memleketeyn'in rehin olarak Rusya'nın elinde kalması,

¹⁷⁹ Akmaz, s. 81..

5. Esasında yirmi milyon Macar altını tutan Rus harp masraflarının yarısına bedel olmak üzere Anapa, Faş(Poti), Ahıska ve Ahılkelek kalelerinin Rusya'ya verilmesi,
6. Ruslar, Karadeniz'de tam bir ticaret serbestiyetine sahip, Karadeniz ve Boğazların Osmanlı ile Harp halinde bulunmayan devletlere açık olması.¹⁸⁰

Osmanlı devlet ricali bu ağır şartların değiştirilmesi için çok gayret göstermelerine rağmen bu uğraşlarından bir netice elde edemediler. Ve nihayetinde murahhaslara yapmaları gerekenler tenbih edildi. Eğer bu tenbihatlar kabul ettirilemez ise antlaşma maddelerinin en azami derecede hafifletilmesi yönünde çalışılacak. Buna rağmen yine de istenilen yapılamazsa artık karşı tarafın istediği doğrultuda antlaşmanın imzalanması yönünde Sultan'dan ruhsat alındı. Görülen o ki, Osmanlı devlet ricali bir yenilmişlik psikolojisi içerisinde 'ne koparırsam kardır' anlayışı içerisinde hareket etmektedir.

Edirne'de yapılan görüşmeler esnasında Murahhaslar Doğu sınırının alacağı şekille ilgili Rus haritası üzerinde müzakerelerde bulunurlarken, Osmanlı Murahhaslarının "Şu gösterilen mahaller bizim meçhulümüzdür. Haritada gerçi elvan ile gösterilmiş ise de içimizde buraları bilir adam olmadığından aklımızın ereceği surete beyanı icap eder" şeklindeki cevabı Osmanlı Devleti'nin müzakereci olarak tayin ettiği Devlet adamlarının durumunu ortaya koyması bakımından son derece ilgi çekicidir.¹⁸¹

Böylelikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nı müteakip Rusya ile bir antlaşma yapılmasından ziyade Rusya'nın tekliflerinin kabul edildiği şartlardan oluşan 16 maddelik¹⁸² 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştır.¹⁸³ İmzalanan antlaşmanın doğu sınırlarını belirleyen 4. maddesine göre, Gürcistan, İmeretya ve Gürya ve Kuban nehrinin ağzında olan Sank Nikola dahil bütün karadeniz sahili Ruslar'ın olacaktır. Ruslar Ahıska, Kars, Beyazıt ve Erzurum'u Osmanlı Devleti'ne terk edeceklerdi.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Akmaz, s. 81-82.

¹⁸¹ Aydın, s. 240.

¹⁸² Akmaz, s. 94.

¹⁸³ Gökçe, s. 245.

¹⁸⁴ Edirne Antlaşması metninin traansgripsiyonu ve antlaşmanın ayrıntıları için bkz. Ahmet Akmaz, *Osmanlı-Rus İlişkileri İçinde 1829 Edirne Antlaşması*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2000, Doktora Tezi.

Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti fiziken Kafkaslardan uzaklaşmak zorunda kalmış olmakla birlikte, manen buralarda yaşayan ve Müslüman olan halkı etkilemeye devam etmiş ve onların nazarında adeta zor anlarında sığınılacak bir ana kucağı vazifesi görmüştür.

Kafkasya bölgesinde yaşayan Avarlar'ın, Acara ahalisinin, Abazalar'ın ve Çerkes kabilelerinin desteğine rağmen, Osmanlı Devleti'nin Ruslar'a karşı Tuna cephesinde ve Doğu cephesinde sürekli yenilmesi, İstanbul'un güvenliği endişesini doğurmuş, bu durum Osmanlı devlet adamlarını barış yapmak zorunda bırakmıştır. Gerçekten harbin sonlarına doğru Osmanlılar'ın Kafkasya'da elinde bulundurduğu son kaleler de kaybedilince, devletin buradaki varlığı fiilen sona ermiştir. 1829 yılında Ruslar Doğu Anadolu'da hızla ilerlemeye başlayınca devlet, Osmanlılar'ın teklifini kabul etmiştir. 11 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de imzalanan barış antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da kaybettiği bazı yerleri geri almışsa da Poti, Anapa, Ahıska, Ahilkelek ve Gürcistan topraklarını Rusya'ya bırakmıştır.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Osmanlı Devleti'nin 1828-1829 harbinde doğudaki kaybı çok büyük olmuştur. Bilhassa yüzyıllar boyunca devletin doğuda bir güven ve kuvvet kaynağı olan Kafkaslar üzerinde, hakimiyetin fiilen sona ermesi bakımından düşünülürse, kaybın büyüklüğü anlaşılabilir.

Antlaşmanın dördüncü maddesinden anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti, Kafkasya'yı ve stratejik bakımdan önemi olan Karadeniz'in doğu sahillerini Rusya'ya bırakmak suretiyle, gelecekteki siyasi gelişmeler açısından, güvenliğini tehlikeye sokmuştur.

Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşmadır. Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile toprak kaybedişinden başka, artık Rusya'yı yenmek ve onu zararsız hale sokmak için beslediği bütün ümitlerini de kaybetmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı, kendi inisiyatifinden ziyade, devletlerarasındaki muvazene prensibine bağlı olacaktır. Bilhassa Kafkasya bölgesinin Ruslar'ın eline geçmesi, daha o tarihlerde İngilizler'in ve Fransızlar'ın dikkatini çekmiş ve zaman zaman Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak, Ruslar'ın ilerleyişine engel olmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti, 1774 ile 1829 tarihleri arasındaki harpler ve antlaşmalar neticesinde Kafkasya'da sahip olduğu topraklardan çıkmak zorunda kalmıştır. Nihayet Kafkasya'daki son topraklar da Edirne Antlaşması ile Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır. Ancak, Müslüman Kafkas halkları, Osmanlı Devleti'nin, Edirne Antlaşması ile Ruslar'ın Kafkasya'daki hakimiyetini kabul etmesini protesto ettikleri gibi,¹⁸⁵ önce Gazi Muhammed ve sonra da Şeyh, Şamil emrinde toplanarak, milli mücadeleye girişmişlerdir. Artık siyasi yönden Osmanlı Devleti, Kafkasya üzerinde bir iddia sahibi olmaktan geçici olarak uzaklaşmıştır.¹⁸⁶

C. Rus İşgali Karşısında Kafkas Halkının Durumu

Osmanlı Devleti'nin Kafkas kıyılarında verdiği savaş esnasında burada bulunan yerli halkların bir kısmının da onlarla birlikte Ruslara karşı mücadele ettiği görülmektedir. Bu durum savaş sırasında Ruslarla mücadele eden Çerkes Prenslерinden Nogay İndariko ve Nevrus'un faaliyetlerinde görüleceği gibi son yıllarda Rusya hükümetine yakınlığıyla bilinen Çipakou'nun da Ruslara karşı gösterdiği cesaretle de tesadüf edilir. Bu var oluş mücadelesinin verdiği birliktelik, Anapa harbi esnasında kendini göstermiştir. Nitekim Natukhaç ve Çerkes kabileleri Anapa civarındaki mücadeleyi duyunca buraya yardıma koşmuşlardır.

Hatta Ruslarla muharebe etmek için istedikleri top ile 15 topçu ve 6 nefer arabacı gönderilmiş ve onlar da Ruslara karşı askeri birlik oluşturmaya çalışmışlardır. Bu arada daha önce İstanbul'a gelen ve savaşın başlamasıyla birlikte tekrar Anapa'ya dönen yerli halkın Osmanlı Devleti için savaştıkları dikkat çeker. Ayrıca Abaza askerlerinin Ruslara göz açtırmayarak etrafı yağmaladığı ve her ne kadar abartılı gibi görünse bile 20.000 kadar kabile halkının Anapa'ya yardıma geldiği ve hala da gelmekte oldukları belirtilmektedir.¹⁸⁷

Savaşın Anapa civarında sürdüğü bir sırada Besni-Kabartay ve Abaza kabileleri Rus içlerine giderek 1.000 Rus'u kılıçtan geçirmişlerdir. Bir başka seferde de büyük Muçbek denilen Kuray kalesini ele geçirmenin yanında, Çerkes kabilesinden Atikzade, Abazalarla birleşerek 5.000 askerle Anapa'ya yardıma gitmiş, fakat Anapa'nın düşman

¹⁸⁵ Saydam, s. 77.

¹⁸⁶ Gökçe, s. 246.

¹⁸⁷ Aydın, s. 233.

eline geçtiğini görünce geri dönmüştür. Yine savaşın devam ettiği bir sırada Osmanlı Devleti tarafından Arif Reis vasıtasıyla Mirza ve Özdenler'e savaşa devam etmeleri hususunda buyruldu ve mektuplar yazılmasına rağmen yerli halklarla doğrudan temas edecek askeri birliklerin olmayışı istenen sonucun elde edilmesinde önemli bir eksiklik olarak kendini göstermiştir.

Bütün bunların yanında kabile halklarının savaşın ileriki safhası sırasında Osmanlı askerini yalnız bırakarak geri çekildikleri ve hatta Abaza ve Çerkes askerlerinin Ruslar'ın verdikleri hediyelere kanarak Osmanlıya yardımdan vaz geçtikleri de hatırlanan hadiselerdir.¹⁸⁸

Osmanlı Devleti yapılan savaşlar sonunda her ne kadar Anapa ve Faş gibi iki önemli kaleyi kayıp etmiş olsa bile Suhum civarında bulunan ve Osmanlı taraftarı olan Keleş Beyzade Arslan Bey'in Trabzon'a gelen ve daha sonra İstanbul'a gönderilen adamının verdiği ifadesinden, Suhum'un Osmanlı Devleti tarafından kurtarılmasının beklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim ifadede Arslan Bey'in Suhum civarında bulunan Tavad ve Aznavurlar'a yemin ettirerek, Osmanlı Devleti'ne bağladığı bir sırada Rusya'dan gelen kardeşi Hasan Bey'in 10 Temmuz 1828 Ruslar'la Suhum'a geldiklerini, bunu duyan Arslan Bey'in, kardeşi Hasan Bey'i yanına çağırdığı, fakat Rus terbiyesi ile yetişmiş olan Hasan Bey, epey para karşılığında Ruslar ile ittifak etmiş olduğundan, gelmediğini zikrettikten sonra, Hasan Bey'in bütün Tavad ve Aznavurlar'a Müslüman olduğunu ifade ederek, iki devlet savaşsa da size dokunmazlar, dokundurtmam dediğinin duyulması üzerine Arslan Bey de onlara sizler benimle yemin etmişsiniz diye hatırlattığında, Tavad ve Aznavurlar da, 20 seneden beri yalan ve kağıttan başka bir şey görmedik. İslam askerini bizlere getir biat edelim dediklerini ve oraların kurtarılmasının yemin, mal ve para ile değil, mühimmat, top ve asker ile olabileceğini zikretmiştir. Ayrıca Arslan Bey'in Dadyan'la görüşmüş olduğunu top, topçu, ve mükemmel cephaneli 5.000 kadar asker gönderilirse Anapa'dan Suhum'a kadar olan yerlerin kurtarılabilceğini, Asker gönderilmez ise bütün Abaza'nın Ruslara tabi olacağını bildirmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Gökçe, s. 231.

¹⁸⁹ BOA, HH, 42835.

Yine Anapa'nın elden çıkmasından sonra Çerkes emirleri tarafından İstanbul'a gönderilmiş olan Besni, Hatukay, İmra ve Kara Batır adlı dört Bey'in takririnde, Anapa için mücadele ettiklerini, kalenin düşman eline geçmesinden sonra Ruslar'ın kendilerine tabi olmaları için yaptıkları vaadlere kanmadıklarını ve bir tanemiz kalmayınca kadar sizinle muharebe edeceğiz dediklerini ifadeden sonra, Anapa'nın Ruslardan kurtarılmasını talep etmişlerdir.

Anapa'nın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kara Derya ve Kafkas hududu askeri komutanı olan Tümgeneral Emanuel imzasıyla Kuban nehri civarında, Karaderya kıyılarında oturan Dağ kabilelerine, Beylerbey'i, Özden ve Büyüklerine gönderilen mektupta, Osmanlı Rus savaşına katılmamalarını bildirdikten ve daha önce kendilerine aynı konuya dair mektup gönderildiği hatırlatıldıktan sonra sizlere ne kadar nasihat etti isem de hiç bir faidesi olmadı. Tarafınızda pek çok müfsidlerin Osmanlı tarafını tutup aldanmış oldukları malum olmuştur. Silahımız düşmanları yenmiştir. Anapa'yı zapt etmiştir. Rusya hakkınızda dostluktan başka bir şey düşünmez, sizin vaadlerinize kanaat etmem çünkü vaadlerinizi birkaç defa yalan çıkardınız. Doğruluk, hulus-ı kalb sizden dileğimizdir. Gerek deniz kenarındaki gerek sınır kenarındaki semtlerimizde serbest alış veriş yapabileceksiniz. Ama bundan sonra düşmanlıktan vazgeçip, bu defaki ve ahirki nasihatları kulak vermeyenler yaman olacaktırlar¹⁹⁰ diyerek Rus istilasının kabul edilmesi hususu tehditkar bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁹¹

Osmanlı kalelerinin ele geçirilmesinden sonra Kafkaslar'da esaret altına düşen halkın durumu içler acısıdır. Bu durum o taraftan gönderilen yazılara da yansımıştır. Bununla ilgili gelen bir yazıda Rus komutanın artık benim tebaam oldunuz. Benimle sulh yapın demesi üzerine onlar da kendilerinin Hasan Paşa'nın tebaası olduklarını ifade ettiklerini belirttikten sonra bu kadar ahali-i İslamı Moskov keferesine esir bırakamazsınız. Kale yok ise Gelincik ve Soğucak iskelelerinin cümlesi sizindir şeklindeki ifadeleriyle hala kurtarılmaları için bir umut ışığı olduğunu ihsas ettirmeye çalışmışlardır. Ayrıca halk üzerindeki Rus baskısına verilecek en iyi örneklerden biri de, Ruslara tabi olacaklarına yemin etmesi söz konusu olan bazı Natukhay Prenslерinin bu fikirlerinden vazgeçmeleri üzerine Rus General Emanuel'in onların üzerine ceza müfrezeleri göndererek altı köyü yerle bir ettirip, Şapsığ kabilesinin köylerini dahi yakıp yıktırması gösterilebilir. Aynı şekilde Kuban'ın ötesinde bulunan 210 köy yakılmış, tahıl ambarları yok edilmiş ve

¹⁹⁰ BOA, HH, 43115.

¹⁹¹ Aydın, s. 235.

hayvanlar sürülmüştür. General Emenuel ise bu durumla ilgili Kafkasya Genel Komutanı Paskieviç'e yazdığı mektupta, Çerkesleri açlığa mahkum ettim. Az sonra mecburen itaat edeceklerdir diyerek Ruslar'ın korumasız halka yaptıklarını belgelemiştir.

Osmanlı Devleti Kafkaslar'a yönelik faaliyetlerinde kendi taraftarı olan Çerkes ve Abaza ileri gelenleri yanında Gürcistan hanlarından olup, Osmanlı Devleti'ne yakın olanları da korumuş ve sahiplenmiştir, işte bunlardan biri de Gürya hakimi David Han ve annesi Dedubal Sofiya olmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte Han'ın validesi Dedubal Sofiya Ruslarla savaşmak ve onları ülkelerinden çıkarmak için Osmanlı Devleti'nden 1.000 kılıç, bir o kadar tüfek ve 5-6.000 asker istemiş ve bunlar verilmezse Ruslar'ın kendilerini tarumar edeceğini bildirmiştir. Bunun hemen ardından taahhüt ettiği gibi Ruslarla savaşmak şartıyla 1.000 tüfek, 500 kılıç ve bir kaç mühür yanında altın kabzalı bir de kılıç gönderilmiştir.¹⁹²

Fakat bu arada bazı Tavad ve Aznavurlar Han ile Validesini Ruslara teslim etmeyi kararlaştırmışlar, onlar da bunu hissedince mal ve mülklerini terk ederek 125 kadar erkek ve kadından oluşan bir toplulukla Çürüksu'ya oradan da, Serasker Kaymakamı Osman Bey ile görüştüktan sonra Trabzon'a gelmişlerdir. Burada bunların ileri gelenlerinin yapılan sorgusunda, halkın bir kısmının isteyerek bir kısmının ise istemeden Ruslar'a tabi olduklarını, ancak çoğunluğun Devlet-i Aliyye'nin tarafında bulduklarını ifade ettikten sonra, geçen yaz 6-7.000 askerle iş görülebelicekken şimdi 10-15.000 askerle iş görülemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu arada İstanbul'a gitmek isteyen bu kadar adamın gitmesine izin verilmeyip iki kişininin gitmesi uygun görülmüştür. Daha sonra Han ve Validesi Trabzon'da uygun bir yerde ikamet ettirilerek, adı geçene Trabzon Valisi tarafından 8.500 kuruş atıyye, kürk ve sair hediyeler verilmiştir. Konu ile ilgili belge arza sunulurken, bunların Osmanlı Devleti'ne sığınmış olduklarından maaş olarak aylık 5.000 kuruş akçe verilmesi yanında, Han'ın Çürüksu üzerine yapılacak seferde beraber götürülerek muharebe ve mukatebe de istihdam edilmesi önerilmiştir, II. Mahmud da konuya ilişkin Hattı Hümayun'unda Devlet-i Aliyye 'nin bu kadar iş arasında bu tür şeylere bakmaya vakti yoksa da Ruslara tabi

¹⁹² Aydın, s. 236.

olmayıp Osmanlı Devleti'ne iltica edenlere sahip çıkılması lazım geldiğini bildirerek David Han ve annesine maaş bağlanmasını istemiştir.¹⁹³

Kafkasya'ya Çar naibi olarak tayin edilen Grandük Mişel 1864 Ağustosunda batı Kafkasya'nın bütün halkına şu fermanı tebliğ etti: "Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde bütün sekene harp esiri olarak Rusya'nın muhtelif mıntıklarına sürülecektir" Bu ferman gereğince çoğu kadın, çocuk ve ihtiyarlardan ibaret çok sayıda Abaza, Çerkes, Çeçen ve Asetin anayurtlarından çıkarılarak Türkiye'ye gönderilmek üzere Karadeniz sahillerine sürülüyor; nakil vasıtalarına bindirilmek için buralarda aylarca bekletildikten sonra vapurlara doldurulup Osmanlı devleti'nin muhtelif şehir ve limanlarına, oradan da hudut boylarına, iç kısımlara naklediliyordu.¹⁹⁴

1856-1876 yılları arasında Kafkasya'dan gelen göçmenlerin miktarını tesbit etmek oldukça güç görünmektedir. Muhtelif araştırmalarda verilen rakamlara göre 600.000-2.000.000 arasında göçmenin Rusya'dan ayrıldığı şeklinde görüşler vardır. Bu ihtilafı normal karşılamak gerekir. Çünkü, göçlerin belirli bir düzen ve formaliteye bağlı olarak cereyan etmeyişi istatistiki bilgilerde yetersizliği ortaya çıkarmaktadır. Genel olarak göçmenlerin sayısını sağlıklı tesbit etmemizi engelleyen sebepleri şöylece sıralayabiliriz.

Rus resmi kaynaklarında bulunan göç izni ile ilgili başvurular sadece resmi yollarla başvuru yapanları gösterir. Bir de resmi makamlara başvurulmadan yapılan göçler vardır ki bunların sayısının böyle bir atmosferde daha fazla olması normal olacaktır. Mesela bir dönemde Rus makamlarınca 100.000 Kafkasyalı'nın göç ettiği ifade edilirken Harbiye Nazırınca Osmanlı'ya giren göçmenlerin sayısı 300.000 kişi olarak kaydedilmiştir. Rus makamlarınca bu şekilde doğru sayının verilmemesinin bir sebebi resmi makamlara başvurulmadan yapılan göçler olabileceği gibi aynı zamanda Rusya'nın dünya kamuoyunun tepkisini üzerine çekmemek için uyguladığı bir politika olması kuvvetli bir ihtimaldir.

¹⁹³ Aydın, s. 237.

¹⁹⁴ Kablan, s. 154.

Osmanlı kaynaklarında rastladığımız rakamlar sağ olarak Anadolu'ya giriş yapanları göstermektedir. Rusya'dan ayrılmadan önce veya gemilerde hastalık sonucu yahut da meydana gelen kazalar neticesinde ölenleri bu kaynaklar dikkate alamamaktadır. 1864'te Trabzon'da günde ortalama 200-300 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunların bir kısmı kayıtlara geçirilirken bazıları, kaydetmeye fırsat kalmadan hemen defnediliyordu.

Çoğunlukla Osmanlı-Rus savaşlarına paralel seyreden Kafkas-Rus mücadelesinin 1864 yılında sonlanmasıyla diğer Kafkas halkları gibi Abazalar da bir tercih yapmak zorunda bırakılır. 1862 tarihli Çarlık buyruğu ile Abazaların Laba ve Bela nehirleri arasında yaşamakta oldukları topraklardan ayrılarak daha kuzeydeki Kuban dolaylarındaki düzlüklere yerleşmeleri ya da Kafkasya'yı terketmeleri istenir. Abazalar'ın büyük bölümünün göç seçeneğini tercih etmesi sonucunda 1858'den 1879'a kadar bölgeden yaklaşık 50.000 kadar bir Abaza nüfusunun göç ettiği tahmin ediliyor.¹⁹⁵ Üçte ikisi Aşuwa Abazalardan oluşan kalan nüfus, Çarlık görevlilerince Kuban bölgesinde belirlenen yeni topraklara yerleştirilir.

1881 yılından itibaren göç hareketi hızını kaybetmiştir. Bununla beraber 1881-1889 tarihleri arasında Kafkasya'dan peyderpey gelen göçmenler İstanbul üzerinden belirlenen daimi iskan bölgelerine sevk edilmişlerdir. 1889 yılında ise göç talebi yeniden artmıştır. Bu yılın sonlarında Osmanlı Devleti beklenmedik bir göç talebi ile karşılaşmıştır. Kafkasya'nın Kuban vilayetine bağlı Yekaterinodar ve Labinsk nahiyelerine bağlı köyler ahalisinden 24.000 hane Kafkasyalı'nın Osmanlı topraklarına göçmelerine izin verilmesi için Rus makamlarına başvurmuşlardır. Savaş döneminden sonra bu kadar kalabalık bir göç talebinin ilk defa meydana gelmesinde III. Aleksandr döneminde Müslüman kitlelere karşı yürütülen şiddet ve baskı politikasının dozunun artmasının etkili olduğu muhakkaktır. Rusya Hükümeti Çerkesler'in göç isteklerini birtakım şartlar ileri sürerek kabul etmiş ve İstanbul elçiliği aracılığı ile konuyu Osmanlı devleti yetkililerine iletmiştir. Osmanlı belli esaslar çerçevesinde bu isteği kabul etmiştir. Abhazlar'dan sürgün sebebi ile ülkelerini terk etmek zorunda bırakılanların sayısının 125.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁹⁵ Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Nart yayınları, İstanbul, 1993, s. 89.

SONUÇ

Kafkasya Bölgesi, milattan önceki dönemlerden itibaren pek çok millet ve medeniyet tarafından ele geçirilmek istenen bir coğrafya olmuştur. Bu bölgede bulunan Abhazya/Suhum Kale de bir liman şehri olması sebebiyle, jeopolitik açıdan önem arz etmiş ve yüzyıllar boyu hakimiyet kurulmak istenen bir mevki olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Suhum Kale'de XV. yy.'da başlayan hakimiyeti üç asır devam etmiş, bu süre zarfında Rusya ve İran gibi devletler de bölgede söz sahibi olmak için çaba sarfetmişlerdir. Bu mücadelelerin en yoğun yaşandığı dönem ise XVIII. yy.'ın sonları ile XIX. yy.'ın ilk yarısıdır.

Bu süreçte Osmanlı Devleti, siyasi, askeri ve ekonomik alandaki gerilemeler sebebiyle Suhum Kale ve Kafkasya'nın diğer kesimlerinde güçlü bir yönetim politikası izleyememiştir. Bu durum, her alanda gelişmeye başlamış olan Rusya'nın işini kolaylaştırmış, asırlardır sahip olmayı arzuladığı bu toprakları Osmanlı Devletinden alıp kendi yönetimine katmak için çabasını artırmıştır.

Aynı arzular içinde olan İran'ın bölgede etkin bir güce sahip olamayışı, Rusya'nın işini daha da kolaylaştırmıştır.

Suhum Kale ve civarındaki Rus işgaline karşı Osmanlı Devleti, iç karışıklıklar ve diğer ülkelerle yaşadığı problemlere rağmen bölge halkına yardım ederek mücadele etmeye çalışmıştır. Bu mücadele içerisinde yerli halk da çoğu zaman kısıtlı imkanlarıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

Fakat Osmanlı Devleti'nin bölgede, sağlam bir yönetim oluşturamaması, gönderilen paşaların görevlerine ihtimam göstermemeleri, yerli halkın tam anlamıyla tek bir güç olarak koordine edilememesi, ilerleyen zamanlarda Osmanlı Donanması'nın yardıma gidemeyecek kadar zayıflaması gibi nedenlerle yapılan girişimler sonuçsuz kalmış, Osmanlı egemenliğinin devamı açısından fayda sağlayamamıştır.

Netice olarak; Suhum Kale ve civarında Osmanlı'nın çöküş dönemine rastlayan olaylar, Rusya'nın üstünlüğü; yerli halkla birlikte Osmanlı Devleti'nin hezimetini ile neticelenmiştir.

Bölgede verilen mücadeleler başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, yerel halk ile Osmanlı Devleti arasındaki dini duygular sebebiyle meydana gelen bağlılık kopmamıştır. Bunun en büyük göstergesi de, Rusya'nın XIX. yy. başlarında gerçekleştirdiği işgalden sonra yerel halkı göçe zorlaması ya da sürgün etmesi neticesinde bu insanların Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu coğrafyaya göçmek istemeleri ve Osmanlı'nın o insanlara kucak açması olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmet, Cevdet Paşa (1983). **Tarîh-i Cevdet**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Cilt 1.
- Ançabadze, Z. B. (1966). “**Eski Abhazların Tarih ve Kültürü**”, Çevr. Beksultan Batırhan, Kafkasya Kültürel Dergi, Ankara, Sayı: 11.
- Ayverdi, Semiha (1970). **Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.
- Bağ, Yaşar (1997). **Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür Din Tanrı**, Çiviyazıları yay. İstanbul.
- Baj, Jabaghi (1995). **Çerkesler**, Ayyıldız Yayınları, Ankara.
- Berkok, İsmail (1958). **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Berzeg, E. Sefer (1990). **Türkiye Kurtuluş Savaşı’nda Çerkes Göçmenleri II**, Nart yay. İstanbul.
- Betrozov, Ruslan (2009). **Çerkeslerin Etnik Tarihi**, Çev: Orhan Uravelli, Kafdav yay. Ankara.
- Beygua, Valeri (2000). **Abhazya Tarihi**, çev. Papa-pha Mahinur Tuna, As Yayın, İstanbul.
- Bilge, M. Sadık (2005). **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yay. İstanbul.
- Budak, Mustafa (2002). “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, *Türkler*, Editr. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
- Butbay, Mustafa (2007). **Kafkasya Hatıraları**, hzn. Ahmet Cevdet Canbulat, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Büyüka, B. Ömer (1993). **Abhaz Tarihinin İskeleti**, Abhazoloji Yay. no:6, İstanbul.
- Gökçe, Cemal (1979). **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul.
- Habiçoğlu, Bedri (1993). **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Nart yay. İstanbul.
- F. Gürsel, Haluk (1968). **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, Ak yay. İstanbul.
- Hızal, Ahmet Hazer (1961). **Kuzey Kafkasya (Hürriyet ve İstiklal Davası)**, Orkun Yayınları, No:4, Ankara.
- İnalcık, Halil (1999). “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1700”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492–1992 Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1998). **Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara,.
- Kurat, A. Nimet (1970). **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Namitok, Aytek (2003). **Çerkeslerin Kökeni**, çev: Aysel Çeviker, Kafdav yay. Ankara,.
- Özbay, Özdemir (1999). **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, Kaf Der Yayınları, Ankara.
- V.Polovinkina, Tamara (2007). **Çerkesya, Gönül Yaram**, çev: Orhan Uravelli, Kafdav Yay. Ankara.
- Saltık, Turabi (2000). **Tarihsel Mücadele Sürecinde Adıgeler, Abhazlar, Alanlar (Osetinler), Çeçenler**, Berfin yay. İstanbul.
- Saydam, Abdullah (1997). **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şogan, Habat (2002). **Abazaca Okuma-Yazma Rehberi (Aşıwa-Aşkarıwa)**, Abazabji Serisi yay. No:1, Kayseri.
- Terim, Şerafettin (1976). **Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkeslik Mefhumu**, Arat Matbaacılık, İstanbul.
- Turçanmov, F. Giorgi (2009). **Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi**, çev: Kayhan Yükseler, Kafdav yay. Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988). **Osmanlı Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1973.
- Wagner, Moritz (1999). **Kafkas-Rus Savaşında Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler**, çev: Sedat Özden, Kayhan yay. İstanbul.
- Yılmaz, Nevruz (1996). "Kuzey Kafkasya Meselesinin Temel Stratejileri", *Birleşik Kafkasya Dergisi*, Eskişehir, sayı: 5.

TEZLER

- Akmaz Ahmet (2000). *Osmanlı-Rus İlişkileri İçinde 1829 Edirne Antlaşması*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Doktora Tezi. 200 sayfa.

- Arslan, Ali (1988). *Rusya'nın Kırım Ve Gürcistan'ı İlhakından Sonra Osmanlı Devleti'nin Çerkes Kabileleri ile Münasebetleri (1784-1829)*, Kafkas Araştırmaları, I, İstanbul.
- Aydın Mustafa (2001). *XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfûz Mücadeleleri (1800–1830)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı, İstanbul, Doktora Tezi. 265 sayfa.
- Dönmez Hilmi (1997). *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus Münasebetleri (1801-1881)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, Yüksek Lisans Tezi. 181 sayfa.
- Kablan Ali (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas Kabileleri ile Münasebetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, Yüksek Lisans Tezi. 186 sayfa.
- Karagöz Rıza (1993). *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, Yüksek Lisans Tezi. 193 sayfa.
- Karanfil Turan (2005). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Edirne ve Çevresi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, Yüksek Lisans Tezi. 110 sayfa.

ARŞİV BELGELERİ

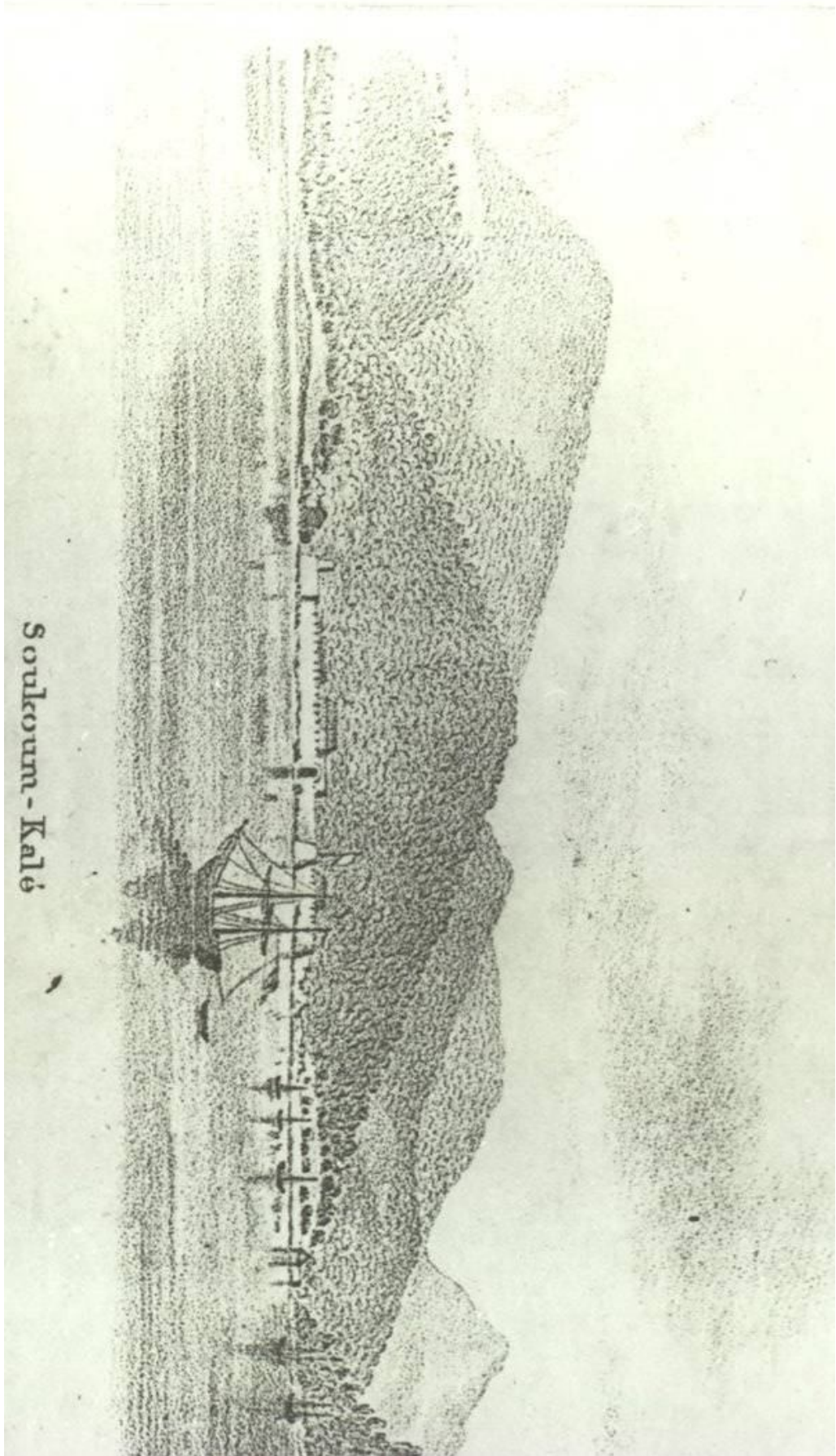
Hatt-ı Humayunlar

04070 J, 04070 M, 34665 C, 42118 R, 42118 S, 42118 Ş, 42118 T, 42230, 44558 1-2, 44558 H, 44568 A, C, 44622 J1, J2, 44590, 4056, 4045, 44567 A, 44615 Ç, 44622 K, 44605, 44592 E, 44590 Y, 44569, 46028, 44618, 33888 A, 41203 B, 42781, 42835, 44576 A, 43115.

Cevdet-i Askeriye

5872, 5392, 24639, 39269, 28193.

E K L E R

Ek 1. Suhum Kale (Mahinur TUNA arşivinden)

Hatt-ı Humayun No: 44568

Halen Trabzon valisi saadetli Salih Paşa hazretleri tarafından vârid olan tahriratın hulasasıdır. Fi 27 Safer 1237 tanzim edilmiştir.

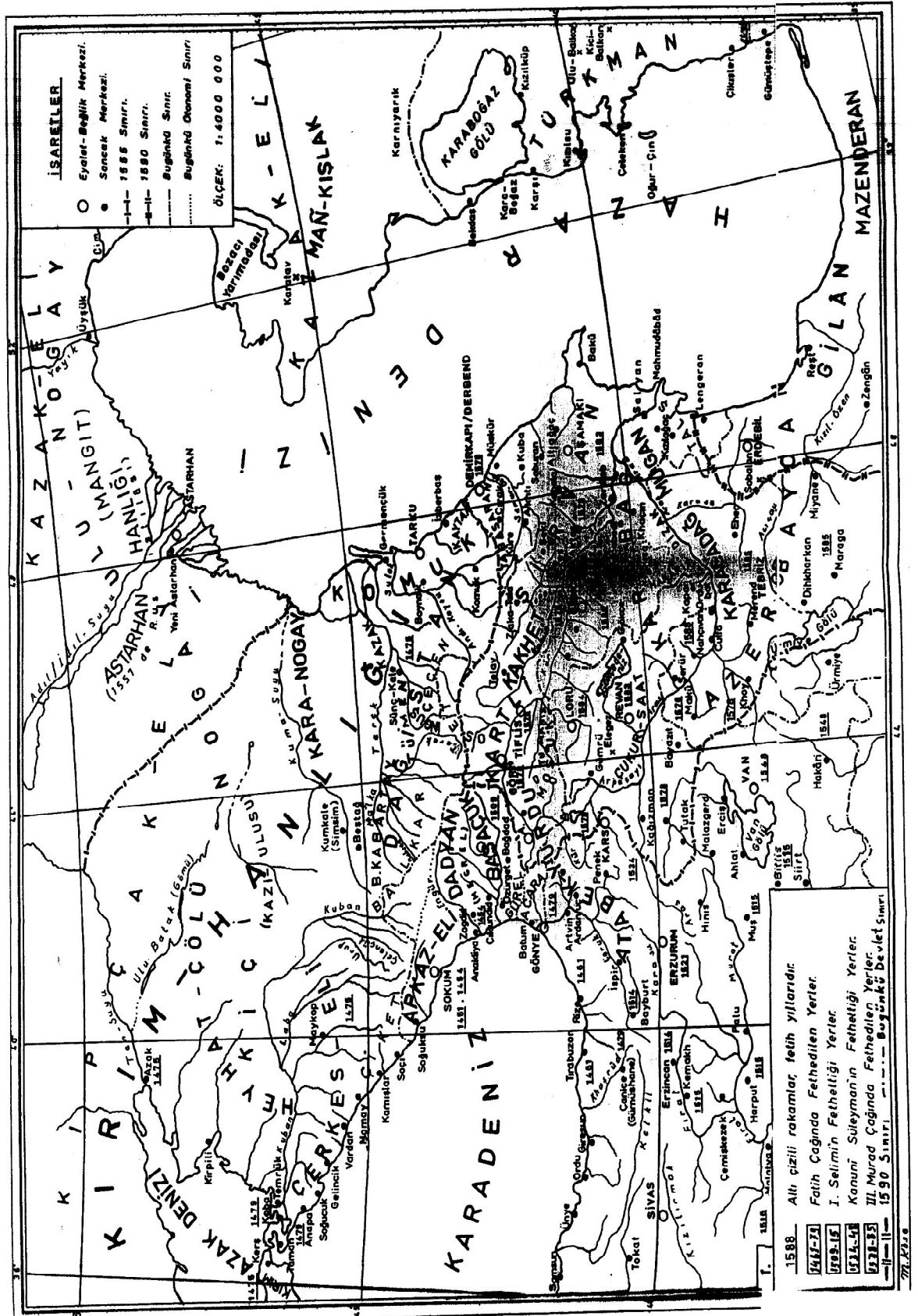
Meclis-i Şuarâ'da müzakere ve tertib olunup ...de tafsil ve beyan olunduğu ve cehd-i tanzim ve icra olunup lakin mîr mûmâ ileyhın Abaza ve Çerkes kabilelerini bu mertebe celp eylediği sahih olduğu takdirce Trabzon'a şimdiden biraz mühimmat irsal olunup Rusyalı ilan-ı harp ederse derhal erişdirilmek lazım gelür. Zira kabâil mağlup olursa müşkül olur.

Suhum Kal'asına dair mukaddimen muşârun ileyhın vâkı' olan iş'adını ol-vakit der âliyede bulunan Gülşen Beyzâde Arslan Bey tasdik etmiş ve mîr mûmâ ileyh gerek Abaza ve gerek Çerkes taifesiyle iktizasına göre Devlet-i Âliye tarafından gönderildiğini anlatmayarak ve Rusya tarafına sır ve şüphe vermeyerek söyleşip hemen asakir-i vefire ile kal'ay-ı mekûmeyi zabta ibtidar edeceğine ... eylemiş olduğundan mîr mûmâ ileyh harcırah i'tasıyla taraf-ı muşârun ileyhe gönderilmiş olduğu beyanıyla bertakrib Abaza tarafına irsaliyle i'ane-i (hafiyenin) icrasına mübaderet eylemesini şamil tasdir kılınan emirnâme-i sâni ile mîr mûmâ ileyh Trabzon'a gitmek üzereyken muhalif havaya tesadüf ile Çerkes kabilelerine düşmüş ve Çerkes ve Abaza taifeleri başına üşerek cümlesi kendüye tabiiyet etmiş olduklarını ve Devlet-i Âliye'ye kemal-i mutâvaat ile Rusyalı ile muharebe edeceklerini ve kal'ay-ı merkumeden ma'ada ol-havaliyi zabt ve teshir eylediklerini mübeyyin mîr mûmâ ileyhın ba'de'z-zikr emirname-i Sâmi ile taraf-ı muşârun ileyhe kağıtları varid olmuş ve evrak-ı merkume takdim kılınmış ve vakı'a mir muma ileyhe kal'a-i merkumeden başka mahal bırakmayıp cümlesini zabt ve tavaifi-i merkumeyi kamilen kendüye bent eylediği sikatten tahkik kılınmış olduğu ve mir muma ileyh bir miktar asker ve top ve mühimmat ve topçu matlub etmiş ise de bunlarhafiyeten gitmeyüp aşikare gitmek iktiza edeceğinden ol vechile i'atanın icrasına cesaret edemediği beyanıyla bu babdan tevcihle iradesine taalluk eder ise de icrasına mübaderet edeceğine muşarun ileyh bir kıt'a kaimesinde tahrir eder.

Muma ileyh Arslan Beyin takdim olunan made'z-zikr maruzat-ı hūlasasıdır.

Mir muma ileyh muşarun ileyh mulakat kaydında iken muhalif-i hevaya tesadüf ile çerkes kabilelerine düşüp çerkesler dahi mir muma ileyhi gütdükleri gibi seni bize Cenab-ı bari hazır yetiştirdi diyerek bilcümle kabail başları ve bir miktar çerkes askeri muma ileyhi alıp vatan-ı aslisi olan Soğuksu'ya giderek cümle Abaza ile

görüştüklerinde onlar dahi teşekkür edip cümlesi bi'l-ittifak mir muma ileyhın yanına geldiklerinde başı belli adamlardan birer çocuklarını rehin alarak Derbendi geçip rehinleri i'timadı olan çerkeslere teslim etmiş ve çerkes ve Abaza kabilelerinin memleketlerinde kal'adan başka bir mahal kalmayıp bu ana kadar Rusyalının dediği hilaf olarak Rusyalıya tabi'iyet etmiş veyahut Rusyalıyı ister memleketlerinde bir can olmadığı birkaç kere el altından kal'ayı kapmak murad etmişler ise de giden casuslara Rusyalının karakolu rastgelerek sanatlarını anlamış olduğundan kal'ayı almanın çaresini bulamadıkları ve şimdiye kadar Rusyalı iki üç defa karma sefine götürmüş ise de hilesine olduğunu anlayamadıkları ve mir muma ileyhın biraderi Hasan bey Rusyalının Devlet-i Aliye ile mütareke ve musalahası avanında “bana Rusyalu ne edebilir” deyu vardığı gece hile ile ahz ve Rusya Kralına götürüp elyevm nezarete mahpus idiğü beyanıla muma ileyh Hasan Beyin Rusyalıdan tahliyesine himmet buyurulmuş.

Ek 3. Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590) Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu,

Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

İNDEKS

- Abasg, 13
- Abasko, 11
- Abazin, 12, 18, 75, 76, 81, 95
- Abhazya, iv, v, vi, vii, viii, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 28, 29, 32, 33, 35, 36, 38, 48, 49, 50, 66, 86, 112, 125, 127, 135
- Abista, 9
- Adige, 11, 18, 19, 58
- Ahıska, 31, 52, 71, 72, 98, 100, 105, 106, 107, 113, 114, 117, 118
- Akkerman, 31, 67, 79, 93, 99, 116
- Akua, 8
- Altınordu, 3, 6, 53, 58, 59, 64
- Anakopya, 8, 13
- Anapa, ix, 5, 7, 17, 18, 24, 39, 43, 48, 56, 57, 64, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 89, 95, 96, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 115, 117, 118, 119, 120, 121
- Ançabadze, 13, 127
- Apsil, 13
- Apsuwa, 12
- Arlan, 11
- Arslan Bey, 15, 17, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 88, 113, 120, 133
- Azak, 1, 3, 7, 10, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 114
- Bagrat, 14
- Batum, 16, 30, 32, 33, 36, 39, 58, 71, 72, 83, 84, 85, 103, 107, 113
- Bizans, 4, 12, 13, 14, 27, 29, 30, 58
- Canik, 37, 78
- Cenevi, 5
- Cengiz Han, 3, 6
- Ciketşua, 15, 16
- Çaçba, 28, 33
- Çaçlar, 11
- Çandalar, 11
- Çar, 17, 28, 46, 60, 61, 62, 83, 84, 88, 93, 94, 100, 102, 123
- çarha, 6, 47, 76, 95, 102
- Çeçen, 11, 99, 103, 104, 106, 123
- Çerkes, 7, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 32, 35, 40, 45, 46, 47, 56, 64, 66, 67, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 91, 95, 101, 102, 103, 108, 110, 111, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 127, 129, 133
- Çerkesistan, 2, 47, 56, 63, 67, 68, 70, 76, 97, 103, 108
- Çıldır, 36, 54, 71, 86, 100, 104, 114
- Dadyan, 6, 30, 31, 38, 53, 84, 98, 120
- Dağıstan, 2, 3, 5, 7, 56, 59, 63, 70, 72, 73, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107
- Daryal, 2, 14
- Derbend, 2
- Dimitri, 13, 17, 45, 48, 50
- Eflak, 30, 71, 93
- Elbruz, 1
- Ermeni, 10, 13, 29, 114

- Ermolov, 45, 48, 74, 76, 102
- Erzurum, 36, 40, 41, 51, 54, 58, 71, 94, 98, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 113, 114, 117
- Evliya Çelebi, 9, 11, 25
- Faş, ix, 16, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 58, 71, 72, 73, 83, 84, 85, 90, 98, 102, 107, 112, 114, 117, 120
- Fatih, 6, 7, 30, 31, 51
- Gagrı, 8
- Gal, 8, 28
- Georgi, 28
- Giorgi, 13, 14, 17, 37, 38, 128
- Gönye, 32, 98, 102, 112, 113
- Gudauta, 8, 28
- Gülşen Bey, 16, 33, 36, 37, 39, 41, 44
- Gürcistan, 2, 3, 8, 12, 13, 14, 15, 29, 31, 32, 33, 40, 51, 53, 54, 56, 57, 59, 70, 82, 83, 85, 86, 88, 102, 104, 105, 107, 117, 118, 122, 129
- Gürcü, 2, 5, 6, 11, 13, 14, 30, 31, 46, 60, 82, 88, 99, 102, 104, 112
- Gürel, 15, 31, 63
- Halil Paşa, 15, 16
- Hamid Bey, 16, 17
- Hamza Paşa, 6, 31
- Hatt-ı Hümayun, 47, 74, 75, 87, 90
- Hazar, 1, 2, 3, 5, 15, 32, 52, 53, 58, 60
- Heçapa, 10
- Hristiyan, 16, 17, 33, 37, 45, 82, 93, 107
- II. Mahmud, 37, 43, 46, 47, 74, 80, 86, 89, 90, 92, 93, 102, 103, 105, 122
- İberya, 12, 13, 60
- İngur, 11, 15, 18, 49
- İran, 1, 10, 12, 51, 52, 53, 54, 58, 60, 66, 71, 72, 73, 82, 83, 101, 106, 107, 114, 125
- İstanbul, 1, 3, 6, 8, 9, 10, 15, 16, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 43, 44, 61, 64, 67, 70, 74, 78, 79, 83, 84, 85, 88, 90, 97, 99, 101, 103, 105, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 127, 128, 129
- İyonya, 29
- Kabartay, 2, 7, 52, 54, 56, 87, 105, 119
- Kafkas, ix, 1, 2, 3, 5, 7, 8, 11, 18, 24, 27, 36, 38, 39, 42, 53, 56, 58, 60, 65, 70, 73, 75, 76, 82, 83, 87, 89, 91, 100, 101, 103, 108, 109, 112, 115, 119, 121, 124, 128, 129
- Kafkas dağları, 1
- Kafkasya, iv, v, vi, viii, ix, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 29, 31, 35, 39, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 82, 88, 94, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 114, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129
- Kaheti, 53
- Karadeniz, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 19, 29, 30, 31, 32, 36, 39, 51, 52, 53, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 82, 83, 87, 94, 98, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 112, 117, 118, 123

- Kars, 71, 72, 94, 98, 100, 105, 106, 114, 117
- Kartel, 3
- Kartvel, 11, 14
- Kazak, 63, 95, 109, 110, 112
- Kazbek, 1
- Kefe, 7, 10, 29, 32, 58
- Keleş Bey, 17, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 83, 84
- Kemhal, 39, 41, 45, 71, 72, 73, 84, 103
- Kıpçak, 5, 14, 30
- Kırım, 6, 7, 10, 29, 32, 34, 35, 36, 37, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 66, 67, 82, 83, 84, 85, 97, 103, 108, 114, 128, 129
- Kırzioğlu, 2, 3, 6, 7, 8, 10, 11, 29, 30, 31, 32, 128
- Kodor, 8, 15
- Kolkhida, 11, 12
- Konstantin, 13, 45
- köle, 10, 24, 26
- Kuap, 15
- Kuban, 1, 2, 5, 7, 19, 42, 55, 58, 60, 62, 64, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 87, 89, 101, 103, 108, 117, 121, 124
- Kuma, 1, 19
- Kumuk, 60, 87, 105
- Kura, 1
- Kuzey Kafkasya, 1, 5, 14, 52, 60, 82
leon, 41
- Lezgi, 11, 85, 102
- Maniç, 1
- Mehmed Ağa, 5, 66, 76, 88
- Mensikov, 109, 110
- Migrel, 11, 28, 30, 41, 48, 52, 113
- Moğol, 3
- Moskova, 7, 40, 53, 59, 60
- Murad, 15, 30, 54
- Müslüman, 4, 12, 13, 16, 28, 38, 44, 45, 52, 53, 54, 57, 65, 66, 82, 85, 103, 107, 114, 118, 119, 120, 124
- Nalçık, 88
- Nikola, 40, 42, 92, 93, 94, 100, 115, 117
- obüs, 6, 95
- Oçamçıra, 8, 12, 28
- Osman Paşa, 54, 95, 109, 111
- Osmanlı, iv, v, vi, viii, ix, x, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129
- Prens, 6, 49, 50, 79, 101, 109, 110
- Roma, 4, 11, 12, 59
- Rumeli, 7, 16, 98, 106
- Rus, iv, v, vi, viii, ix, 7, 8, 17, 18, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 70,

- 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102,
105, 107, 108, 109, 111, 113, 114,
115, 116, 117, 119, 120, 121, 123,
124, 125, 127, 128, 129
- Rusya, iv, vi, viii, ix, 1, 3, 16, 17, 18,
33, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 46, 48, 52,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
76, 79, 80, 82, 84, 85, 86, 92, 93, 94,
96, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 133, 134
- Rüstem Bey, 15
- Sanıgya, 11
- Sebastopolis, 6, 29, 30, 32
- Soçi, 8
- Sofiya, 102, 104, 122
- Soğdak, 7
- Soğucak, 42, 56, 57, 66, 67, 68, 70, 77,
79, 89, 97, 98, 106, 108, 121
- Soğuksu, 45, 46, 48, 86, 133
- Suhum, iv, v, vi, vii, viii, 4, 5, 6, 8, 10,
12, 15, 16, 17, 28, 29, 30, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 48, 49, 50, 58, 68, 71, 72, 73,
83, 84, 86, 106, 108, 111, 120, 125,
131, 133
- Suhum Kale, iv, v, vi, vii, 30, 38
- Şabsıg.Bakın , Bakın , Bakın , Bakın ,
Bakın , Bakın
- Şahin Giray, 67
- Şamil, 3, 119, 127
- Şervaşidze, 6, 15, 18, 38
- Taman, 7, 29, 58, 66, 68, 108, 109
- Tayyar Paşa, 17, 34, 35, 36, 37
- Terek, 1, 2, 7, 60, 64, 87
- Tiflis, 6, 14, 32, 41, 42, 46, 52, 54, 60,
63, 71, 82, 83, 84, 85, 86, 98, 100,
104, 105
- Timur, 4, 28
- Trabzon, 7, 10, 11, 15, 17, 18, 33, 34,
35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47,
51, 58, 71, 73, 75, 81, 88, 89, 95,
101, 102, 104, 105, 111, 113, 120,
122, 124, 133
- Tsemez, 64
- tüfek, 6, 10, 111, 122
- Vaynakhlar, 11
- Venedik, 7, 58, 68
- Yunan, 2, 4, 10, 74, 76, 87, 91, 92, 93,
94, 103, 106
- Zurab, 16

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Osman YILMAZ

Uyruğu: Türkiye (T.C)

Doğum Yeri ve Tarihi: YOZGAT, 21 Mayıs 1981

Medeni Durumu: Evli

Tel: 0555 496 77 25

Email: osmanyilmaz1864@mynet.com

Yazışma Adresi: Uzunlu Kasabası Mrekez Cami Lojmanı

Boğazlıyan/YOZGAT

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2011
Lisans	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2005
Lise	Yozgat Merkez İmam Hatip Lisesi	1999

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2005	Uzunlu Kasabası Merkez Camii	Müezzin-Kayyım

YABANCI DİL

İngilizce